

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDBİYATI ANABİLİM DALI

ÜMMÎ SİNÂN DÎVÂNÎ'NDA ÂYET VE HADİS İNCELEMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Ali YILDIRIM

HAZIRLAYAN
Feride ÇELİKKOL

ELAZIĞ - 2019

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ÜMMÎ SİNÂN DÎVÂNÎ'NDA ÂYET VE HADİS İNCELEMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Ali YILDIRIM

HAZIRLAYAN
Feride ÇELİKKOL

Jürimiz, 03.10.2019 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğu ile başarılı sayılmıştır.

Jüri Üyeleri: İmza

Prof. Dr. Ali YILDIRIM

Doç. Dr. Nazmi ÖZEROL

Doç. Dr. Hasan SENER

F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Ümmî Sinân Dîvânı’nda Âyet ve Hadis İncelemesi

Feride ÇELİKKOL

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı

Elazığ-2019, VI + 89

17. yüzyıl şairi olan Ümmî Sinân, mutasavvıf bir şairdir. Bundan dolayı divanında oldukça fazla âyet ve hadis kullanmıştır. Sık kullanılan âyetlerin başında “Lâ ilâhe illâ hû” gelmektedir. Şair, âyet ve hadislerle Allah’ın birliğine, kudretine, lütfuna delil sunarak şiirinin anlamını güçlendirmiştir. Âyet ve hadislerin kullanıldığı beyit ve dörtlüklerde şair sadece Kur’an’a ve Peygamber’e övgüde bulunmuş, onların vasıtasıyla kendi şiirini ve sanatını da övmüştür, bu övgüye sadece birkaç beyitte rastlanmıştır. Âyetlerden alıntılan kelimelerle şiirine, sözüne etkili bir anlatım, doğru bir ifade ve derin bir mana katmıştır. Şair genel anlam itibarıyla beyitlerde geçen âyet ve hadisleri sözlerine delil olarak kullanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ümmî Sinân, divan, âyet, hadis, delil.

ABSTRACT**Master Thesis****Verse and Hadith Analysis in Dîvân of Ummî Sinân****Feride ÇELİKKOL****Firat University****Social Sciences Institute****Department of Turkish Language and Literature****Old Turkish Literature****Elazığ-2019, VI + 89**

17th century Ummî Sinan is a poet who is a poet. Therefore, a lot of verses and hadith were used in the divan. One of the most frequently used verses is “Lâ îlâhe illâ hû”. Poetry has strengthened the meaning of his poetry by providing evidence for Allah’s unity, might, and grace through verses and hadiths. In verses and verses where verses and hadiths are used, poet did not only praise the Qur’an and the Prophet. He also praised his poetry and art. The verses of the words described in his poetry, an effective expression of words, a true expression and a deep meaning. The poet used the verses and hadiths in the prominent couplets as evidence.

Keywords: Ümmî Sinân, divan, verse, hadith, evidence.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖN SÖZ	V
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1
1. Ümmî Sinân'ın Hayatı, Doğumu, Adı ve Mahlası	1
2. Tarikatı ve Şeyhleri	2
3. Tahsili ve Edebî Şahsiyeti.....	2
4. Vefat Tarihi	3
5. Eserleri.....	3
5.1.Kutbü'l-meânî	3
5.2. Dîvân	4
BİRİNCİ BÖLÜM	5
1. DİVAN EDEBİYATINDA ÂYETLERİN YERİ	5
1.1. Ümmî Sinân Dîvânı'nda Geçen Âyetlerin İncelemesi	8
İKİNCİ BÖLÜM.....	49
2. DİVAN EDEBİYATINDA HADİS-İ KUDSÎ VE HADİSLERİN YERİ	49
2.1. Ümmî Sinân Dîvânı'nda Geçen Hadis-i Kudsî ve Hadislerin İncelemesi.....	51
SONUÇ	83
KAYNAKÇA.....	84
EK.....	89
Ek1.Orijinallik Raporu.....	89
ÖZ GEÇMİŞ	90

ÖN SÖZ

Ümmî Sinân, 17. yüzyılın mutasavvıf şairlerindendir. Kaynaklarda şairin mahlası “Ümmî Sinân” ve “Sinân-ı Ümmî” olarak iki farklı şekilde geçmektedir. Ümmî Sinân da birçok divan şairi gibi şiirlerinde mana itibarıyla kapsamlı bir üslup kullanmıştır. Bunun yanında tekke şeyhi olmasından dolayı şiirlerinde mesajlar ve öğütler vermiştir.

Birçok tekke şairi gibi hem aruz hem de hece veznini kullanan Ümmî Sinân, âyet ve hadislerin geçtiği beyitlerde ve dörtlülüklerde çoğunlukla aruz veznini kullanmıştır. Genellikle ilahiyi andıran bir coşkuyla söylediği anlaşılan bu şiirlerde pek fazla sanat endişesi taşımadığı; fakat samimi, öğretici, teşvik ve davet edici bir üslup kullandığı görülmektedir.

Eserde tasavvufi kavramlar ve fikirler sıklıkla ele alınmıştır. Bu fikir ve kavramlar aynı zamanda şairin şiir anlayışını, aşka verdiği değeri ve dinî felsefesini ortaya koymuştur.

Ümmî Sinân Dîvânı’nda geçen âyet ve hadisleri incelediğimiz bu çalışmada, büyük ölçüde Elmalı nüshasını esas alan Azmi BİLGİN’in eserinden faydalanılmıştır. Yine bu çalışmada metnin aslından anlam ve yorum itibarıyla kopmamaya, bunun yanında eseri incelerken Arapça kelimeler ve Farsça terkipler şairin üslubu dışına çıkmadan ifade edilmeye çalışılmıştır.

Eserin tamamı incelenmiş, âyet ve hadisin geçtiği seksen beyit ve dörtlülük tespit edilmiştir. Bunların kırk dört tanesinde âyetlerden, otuz altı tanesinde ise hadislerden iktibas yapılmıştır.

Bu çalışmanın yürütülmesi sırasında yardımını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Ali YILDIRIM başta olmak üzere, alan hocalarım Prof. Dr. Bahir SELÇUK, Doç. Dr. Hasan ŞENER ve Dr. Öğr. Üyesi Sevim BİRİCİ’ye, tezin araştırma aşamasında yardımcı olan din hizmetleri görevlisi Tahsin KAZAN’a ve tezin yazımında emeği geçen Nurhak ÇELİKKOL’a en samimi teşekkürlerimi sunarım.

KISALTMALAR

Age	: Adı geçen eser
s.	: Sayfa
S	: Sayı
Ktp	: Kütüphane
bk	: Bakınız
C	: Cilt
b.	: Bin (oğul)
G	: Gazel
Mrb	: Murabba
H. no	: Hadis numarası
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
İst	: İstanbul
Ank	: Ankara
Yay	: Yayıncılık

GİRİŞ

1. Ümmî Sinân'ın Hayatı, Doğumu, Adı ve Mahlası

Ümmî Sinân'ın doğum tarihiyle ilgili detaylı ve kesin bir bilgi bulunmamaktadır. “Kendisi, Kutbü'l-meânî adlı eserinin sonunda babasının isminin İbrahim olduğunu belirtir”.¹ Tezkirecilerden Bağdatlı İsmail Paşa da bu adı geçen eseri tanıtırken Ümmî Sinân'ın babasının adını İbrahim olarak kaydetmiştir. Babasının adı dışında ailesiyle ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Ümmî Sinân'ın asıl isminin Yusuf olduğu belirtilmektedir. “Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî ve Bursalı Mehmed Tâhir ise şairin adını yanlışlıkla Muhammed olarak belirtmişlerdir. Bundan mütevellit bu yanlışlık bazı eserlerde günümüze kadar gelmiştir.”²

Elmalı Halk Kütüphanesi'nde divanının başında yer alan “Merhûm ve mağfûrunleh Ümmî Sinân Efendi ismühû Yûsuf Efendi dâr-i dünyâdan dâr-ı âhirete intikâl itdüğü sene seb'a sittîn ve elf el-medfûn fî Elmalı” ve sonunda yer alan “Temme'd-dîvân eş-şeyh Yûsuf Elmalı eş-şehîr bi-Ümmî Sinân rahmetu'llâhi aleyh” ifadelerinden Ümmî Sinân'ın asıl adının Yusuf olduğu kesin olarak anlaşılmaktadır.³ Müstakimzâde Sa'âdeddin, Harîrîzâde Kemâleddin, Mustafa Lutfî ve Sadık Vicdanî gibi tezkireciler de Ümmî Sinân'ın ismini Yusuf olarak kaydetmişlerdir.⁴

Başbakanlık arşivinde yapılan bazı araştırmalarda şairin adıyla anılan caminin “Şeyh Ümmî Sinân Câmi'i” şeklinde vakıfların hesap defterlerinde kayıtlı olduğu görülmüştür. Bahsi geçen bu cami, Evliya Çelebi'nin Seyahat-nâme'sinde de “Ümmî Sinân Efendi Câmi'i” diye geçmekte ve şairden “Ümmî Sinân Sultan” diyerek bahsedilmektedir.⁵

Edebiyat tarihimizde Ümmî Sinân diye bilinen mutasavvıf şairlerimizden bir diğeri de İbrahim Ümmî Sinân'dır. “Halvetîliğin Ahmediyye kolunun Sinâniyye dalının

¹ Azmi Bilgin, Ümmî Sinân Dîvânı-İnceleme Metin, s. 7

² Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara, 1984, s. 274; Mustafa Kara, Niyazî-i Mısırî, Ankara, 1994, s. 17

³ age s. 8

⁴ age s. 8-9

⁵ age s. 10

kurucusu olan Ümmî Sinân'ın (ö. 958/1551 veya 976/1568) Yunus Emre üslûbunda ilahileri de mevcuttur. Kabri ise Eyüp'te bulunmaktadır.”⁶

2. Tarikatı ve Şeyhleri

Ümmî Sinân, tarikat silsilesini anlattığı uzun bir şiirinde, Hz. Muhammed'den kendi dönemine kadar gelen tüm şeyhlerin adlarını vermektedir. Ümmî Sinân, Halvetiyye tarikatına intisab etmiş bir mürşittir. Halvetiyye, Ömer Halvetî'ye nisbet edilen ve İslam topluluğunun en yaygın tarikatlarından biridir. Azerbaycan'da kurulmuş, gelişmiş ve buradan Anadolu'ya Sadreddîn-i Hiyâvî'nin halifelerinden Amasyalı Pîr İlyâs sayesinde getirilmiştir.”⁷

Ümmî Sinân, Halvetiyye'nin Ahmediyye kolunun kurucusu Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin'in halifelerindendir. Abdülvehhab Ümmî'nin halifesi Eroğlu Nûrî'ye intisâb etmiş, Eroğlu'nun ölümünün ardından da Halvetiyye'nin şeyhi olmuştur.⁸

Şair, divanında Mazharî Sultan ismine iki şiir yazmıştır. Bunlardan biri methiye diğeri ise vefatı dolayısıyla duyduğu ayrılık acısını anlattığı şiiridir. Bu bilgiye dayanarak Mazharî Sultan'ın Ümmî Sinân'ın şeyhi olduğunu söyleyebiliriz. Şairin, şeyhi Eroğlu'na hususi bir şiiri ise bulunmamaktadır.

3. Tahsili ve Edebî Şahsiyeti

Tahsil dönemi hakkında fazla bilgiye ulaşılamayan Ümmî Sinân'ın Mustafa Lutfî tarafından “âlim-i ümmî iştiâr ve fâzıl-ı fezâil-şîâr ve kâmil-i füyûzât-âsâr şeyh-i pîr ü civân...”⁹ şeklinde nitelendirilmiş olması, onun manevi ilimlere sahip biri olduğunu düşündürmektedir.

Şairin dönemine yakın kaynaklardan biri de Şeyh Mehmed Nazmî'nin Hediyyetü'l-ihvân adlı eseridir. Söz konusu eserde müellif, Halvetîlik'in Yiğitbaşı kolu

⁶ Geniş bilgi için bk. Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, Meşâyihnâme-i İslâm, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, nr. 1716/1, vr. 5b-6a; Harîrîzâde Kemâleddin, II, 142a-143b; Bursalı Mehmed Tâhir, 1, 20-21; Köprülü, s. 275, 345.

⁷ Azmi Bilgin, Ümmî Sinân Dîvânı-İnceleme Metin, s. 11

⁸ age s. 11

⁹ Mustafa Lutfî, Tuhfetü'l-asrî fi menâkıbî'l-Mısrî, Bursa 1309, s. 11, 13, 19

şeyhlerini sıralayıp şu bilgileri vermektedir: “Ve Yigitbaşı’dan bir şu’be dahi Tâlib Ümmî, Eroğlu ve Elmalı Sinân Ümmî’den, Elmalı’da ve Uşşâk’da ve Kütâhiyye’de ve etraflarında hulefâ ve fukarâ bâkîdür. Riyâzet ve mücâhedeleri nedeniyle talebeleri ve sevenleri mevcuttur.”¹⁰

Şair Ümmî Sinân’ın şiirlerinde kullandığı âyet ve hadislerden onun bâtın ve hakikat ilmine vâkîf olduğunu söyleyebiliriz.

4. Vefat Tarihi

Kaynaklarda Ümmî Sinân’ın ölüm tarihi ile ilgili değişik bilgiler verilmektedir. Bursalı Mehmed Tâhir, Niyâzî-i Mısırî’nin divanındaki bir mersiyede geçen ‘Allah Allah didi ve kıldı bekâya irtihâl’ mısraının nâtik olduğu 1075 tarihinde (aslında mısra 1078’e tekabül etmektedir) “Elmalı’da âzim-i dâr-ı bekâ oldu” diyerek 1075’i (1664-65) ölüm tarihi olarak göstermektedir”.¹¹

Bağdatlı İsmail Paşa, “Kutbü’l-meânî” adlı eserini tanıtırken Sinân-ı Ümmî’nin vefat tarihini 1032 (1623) olarak belirtmiştir.¹²

Hüseyin Vassaf da Bursalı Mehmed Tâhir gibi 1075’te vefat ettiğini belirtir. Ayrıca aynı tarihin üzerine 1069 tarihini de kaydederek dipnotta “Bursa’da Mısırî Hankahı şeyhi Mehmed Şemseddin Efendi’nin doğrusunun 1069 olduğunu söylediğini ifade eder.” Harîrîzâde ise ölüm tarihi olarak 1068’i (1657-58) vermektedir.

5. Eserleri

5.1.Kutbü’l-meânî

Eserin hamdele ve salvelesinin ardından “Bu risâle insanın âlem-i ervâhdan âlem-i süflîye ne tarîkle nüzûl idüp ve ne tarîkle urûc idecegin beyân ider.” denilerek eserin konusu belirtilmiştir.¹³

¹⁰ Şeyh Mehmed Nazmî, İÜ KTP. TY.. nr. 1604, vr. 81a-b

¹¹ Bursalı Mahmud Tâhir, Osmanlı Müellifleri, I, s. 85

¹² Bağdatlı İsmail Paşa, II, s. 234

¹³ age s. 22

Kutbü'l-meani'de daha çok tasavvuf ve yükselişe dair ifadeler yer almaktadır. Eser başlangıç faslı hariç altı fasıldan oluşmaktadır.

5.2. Dîvân

Ümmî Sinân'ın tanınmasını ve tasavvufi fikirlerinin yayılmasını sağlayan eseri divanıdır.

Şairin divanında iki yüz şiir mevcuttur. Şair, şiirlerinin büyük bir kısmını ilahi tarzında yazmıştır. Bu şiirlerde vahdet-i vücûd ve tevhid inancı canlı bir şekilde verilmiştir. Şair tasavvufi fikirlerini sunarken türlü nasihatlerde bulunmuş ve dinî bir davette bulunmuştur. Şiirlerinin büyük bir kısmını aruz vezniyle yazmıştır. Şiirleri çok ağır değildir. Şiirlerinde tasavvufî terimler, imgeler ve semboller kullanmıştır. Her mutasavvıf şairde olduğu gibi, Ümmî Sinân'da da bu üslup, şairin ilahilerine farklı bir duygu ve yoğunluk kazandırmıştır. Devriye ve şathiye olarak kaleme aldığı şiirlerinin yanında devrini tenkit eden özgün bir şiiri de bulunmaktadır.¹⁴

¹⁴ Azmi Bilgin, Ümmî Sinân Dîvânı-İnceleme Metin, s. 28

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DİVAN EDEBİYATINDA ÂYETLERİN YERİ

Divan edebiyatı, Türk edebiyatı tarihi içinde ayrı ve özel bir yere sahiptir. İslamiyet'in kabulü ve tasavvufun hızlı bir şekilde yayılmasıyla, Türklerin sosyal hayatında ve özellikle de edebiyatında büyük ve köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişimin ne kadar belirgin ve etkili olduğu, edebiyat tarihçilerinin birçoğunun Türk edebiyatı tarihini dönemlere ayırma konusunda İslamiyet'in kabulünü esas almış olmalarından anlaşılmaktadır:¹⁵

1. İslamiyet'ten önceki Türk edebiyatı
2. İslam medeniyeti etkisindeki Türk edebiyatı
3. Batı medeniyeti etkisindeki Türk edebiyatı

Edebiyatımızın tarihî dönemlerinin belirlenmesinde bu kadar etkili olan din unsurunun, aynı şekilde isimlendirilmesi hususunda da oldukça etkili olduğu görülmektedir. Birçok araştırmacının, İslamiyet'in kabulünden sonra ortaya çıkan ve temelleri 13. yüzyılda atılan edebî geleneği “Ümmet Çağı Edebiyatı” veya “İslami Türk Edebiyatı”¹⁶ şeklinde isimlendirmesi, bu dinin edebiyatımız üzerindeki etkisini göstermesini bakımından mühimdir. Yine araştırmacılar, sıklıkla “divan edebiyatı” olarak nitelendirilen bu edebiyatın mühim ve genel özelliğinin, kısmi ya da genel olarak dinî bir karakter taşıması olduğu görüşünde ittifak etmektedirler. Bu özellik, temada olduğu kadar şekil bakımından da etkili olmuş; dinî olsun ya da olmasın nesir ya da manzum eserler, “besmele”den sonra “hamdele” ve “salvele”yle başlayıp dua ve münacat ile biten geleneksel bir tertip hususiyeti kazanmıştır.¹⁷ Bu bağlamda Agâh Sırrı Levend,

¹⁵ Fuad Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara, 2004, s. 30; Agâh Sırrı Levend, Türk Edebiyatı Tarihi, Cilt: 1, Ankara, 1988, s. 25; Nihad Sâmî Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1998, s. 81.

¹⁶ Bu konudaki değerlendirmeler için bk. M. Fatih Köksal, “Klasik Edebiyatımızı İsimlendirme Meselesi”, Klasik Türk Şiiri Araştırmaları, Ankara, 2005, s. 11-28. Bu arada şunu da belirtmek istiyoruz ki, özellikle XIII. asırdan sonra gelişen edebiyatımızdan ve şiirimizden bahsederken tercihimizi yazımızın başlığından anlaşılacağı üzere “divan edebiyatı” veya “divan şiiri” ifadelerinden yana kullanacağız.

¹⁷ Âmil Çelebioğlu, “Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler”, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul, 1998, s. 349.

Türk edebiyatının en önemli ve en bereketli ürünlerinin dinî eserler olduğunu ve İslam dairesindeki herkes için ilk kaynağın Kur'an ve hadis olduğunu ifade etmektedir.¹⁸

Kur'an, divan edebiyatını etkileyen en önemli kaynaklardandır. Agâh Sırrı Levend, on üç başlık altında ele aldığı eski edebiyatın kaynakları arasında Kur'an'ı özellikle belirtmiştir.¹⁹ Agâh Sırrı Levend başka bir yazısında ise Kur'an'da; Tanrı'nın varlığı, cihanın yaradılışı, insanlar, melekler, cinler, kıyamet günü, cennet ve cehennem konusundaki bilgilerin oldukça açık olduğunu, bununla birlikte Kur'an'ın birçok ilmin de kaynağı olduğunu ifade ederek bu bakımdan da İslami edebiyata kaynaklık ettiğini söylemiştir.²⁰

Divan şairleri, eserlerinde hangi temayı işlemiş olurlarsa olsunlar en mühim ve değişmez kaynak olarak Kur'an'ı kullanmışlardır. Bu gelenek, Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinden sonraki dönemde yazılmış olan "Kutadgu Bilig" başta olmak üzere birçok eserde görülen bir özelliktir.

Divan edebiyatı, edebî bir geleneğe sahiptir. Bu gelenekte her şeyden evvel bazı eserlere besmeleyle başlanır ve daha sonra tevhit, münacat ve na't gibi dinî türlerle devam edilir. Söz konusu dinî türlerin içinde âyet ve hadislerden yapılmış olan iktibaslarla sıklıkla rastlanmaktadır. Divan şairleri, eserlerinin diğer kısımlarında yeri geldikçe kıssalara değinmeyi de unutmamışlar, âyetlere telmihte bulunmuşlardır. Bu münasebetle Kur'an'ın divan şiirine en büyük etkisinin, âyetlerin iktibas ya da telmih yoluyla kullanımı olduğunu söylemek mümkündür.

Neredeyse bütün divan şiirlerinde karşımıza çıkan söz konusu kullanımlarla ilgili olarak fazlasıyla örnek bulunmaktadır.²¹ "Büyük şair Fuzûlî, divanında sık sık âyetlere

¹⁸ Agâh Sırrı Levend, "Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri", TDAY Belleten, 1972, s. 35.

¹⁹ Agâh Sırrı Levend, Divan Edebiyatında Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar, İstanbul, 1984, s. 9.

²⁰ Agâh Sırrı Levend, "İslâmî Edebiyatın Esasları ve Kaynakları", TDAY Belleten, 1971, s. 186-194.

²¹ Özellikle divan şiirinde geçen âyetlerle ilgili olarak bk. Mehmet Yılmaz, Edebiyatımızda İslami Kaynaklı Sözler, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1992. Ayrıca son yarım asır içinde Ali Nihat Tarlan'la (Şeyhî Divanı'nı Tetkik) birlikte başlayan Mehmet Çavuşoğlu (Necâtî Bey Divanı'nın Tahlili), Harun Tolasa (Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası), Nejat Sefercioğlu (Nev'î Divanı'nın Tahlili), Cemal Kurnaz (Hayâlî Bey Divanı'nın Tahlili) gibi akademisyenlerle devam eden divan tahlili çalışmaları ve yine yüksek lisans, doktora düzeyinde yapılan tahlil ve şerh çalışmaları, divan şiirinde çeşitli vesilelerle kullanılan âyetler hakkında geniş bilgi vermektedir.

yer vermiştir.”²² Bunun en güzel ve etkili örneğini divanındaki 39. gazelde görmek mümkündür. Na’t özelliği gösteren şiirinin her beytinde bir âyete yer veren Fuzûlî, bu şekilde Hz. Peygamber’e olan sevgisini ve hayranlığını Kur’an’ âyetleri vasıtasıyla ifade etmek istemiştir:

Vaslun bana hayât verir firkatin memât
Subhâne hâlikê halaka ’l-mevti ve ’l-hayât

Fuzûlî (G.39/1) ²³

Hz. Muhammed’e kavuşmayı hayat, ondan ayrı olmayı ise ölüm olarak nitelendiren Fuzûlî, bu hissiyatını desteklemek için Mülk Sûresi’nin 2. âyetinde geçen “halaka’l-mevti ve ’l-hayât”²⁴ ifadesini kullanmıştır.

Kur’an âyetleri, Divan şiirinde sevgilinin güzellik unsurlarını ifade için bir teşbih vasıtası olarak da kullanılmıştır. Şairlerimiz, kutsal kitabın çokça okunan bir kitap olmasından hareketle sevgilinin yüzünü, yanağındaki ayva tüylerini, dudaklarını, saçlarını çeşitli yönlerden teşbih sanatı içinde kullanmışlardır.

Bilindiği gibi divan şiirinde sevgilinin dudağı, âşık için bir şifa kaynağıdır. Hatta sevgilinin dudağı âşıklara can vermektedir. Bu yüzden şairlerimiz sevgilinin dudak, nefes, tekellüm gibi özelliklerinden bahsederken sık sık Hz. İsa’nın ölümleri diriltme mucizesine telmihte bulunmuşlardır. Necâtî Bey’e ait aşağıdaki beyit, divan şiirindeki bu tasavvuru en iyi şekilde ifade etmektedir:

Bir nefesde bin ölüye cân bağışlar leblerün
Sen Mesîhâ devletinde ölmek âsân oldu gel

Necâtî Bey (G.334/5) ²⁵

²² Fuzûlî’nin gazellerindeki âyet örnekleri için bk. Muhammet Kuzubaş, “Divan Şiirine Kaynaklık Etmesi Bakımından Kur’an: Fuzûlî’nin Gazelleri Örneğiyle”, Diyanet İlmî Dergi, Cilt: XXXIX, S: 3, 2003, s. 101-116.

²³ Kenan Akyüz vd., Fuzûlî Divanı, Ankara, 2000, s. 149-150.

²⁴ Âyetin tamamı Kur’an’da şu şekilde geçmektedir: “Ellezi halaka’l-mevte ve ’l-hayâte liyeblüveküm eyyuküm ehseñu amelâ” (O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır.)

²⁵ Ali Nihat Tarlan, Necâtî Beg Divanı, s. 300.

1.1. Ümmî Sinân Dîvânı’nda Geçen Âyetlerin İncelemesi

Kelâmıñdur senüñ yâ Hû ki **lâ ilâhe illâ Hû**

Okur zâkirleriñ Hû Hû çü senden infisâl olmaz

(G.1/8)

Ey Allah’ım! Zikredenlerin “lâ ilâhe illâ Hû” diye zikrettikleri söz senindir. Çünkü onlar senden ayrı olamazlar.

Beyitte geçen “lâ ilâhe illâ Hû” ifadesi, Kur’an’ın birçok âyetinde geçmektedir. Bununla beraber, beyitte “zâkir” kelimesine yer verilmiş olması Fâtır Sûresi’nin 3. âyetine gönderme yapıldığını göstermektedir. Çünkü söz konusu âyette de tıpkı yukarıdaki beyitte olduğu gibi, “lâ ilâhe illâ Hû” ifadesi “zikretme” eylemiyle birlikte geçmektedir:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا اللَّهَ عَلَيْكُمْ هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللَّهِ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ ﴿٣﴾

“Ey insanlar! Allah’ın üzerinizdeki nimetini zikredin. Sizi göklerden ve yerden rızıklandıran Allah’tan başka bir yaratıcı var mı? O’ndan başka ilah yoktur. Öyleyse nasıl döndürülüyorsunuz?”

Âyette insanlara Allah’ı zikretmeleri (anmaları/hatırlamaları) emredilmektedir. Çünkü yaratan ve rızık veren, Allah’tır. Bunun aksi istikamette olmak ise “döndürülmek” olarak nitelendirilmiştir. Bu hususu beyitte geçen “infisâl” kelimesiyle ilişkilendirmek mümkündür. Çünkü zâkirlerin sürekli zikir hâlinde olmaları, Allah’a yakın olma isteğinin eylem hâline dönüşmüş olması demektir. Zaten “Hû” kelimesi, Allah’a yakınlık makamı olup makamların en yücesidir. Bu makama “mukarrebûn” makamı denir.”²⁶

Mutasavvıflara göre zikretmenin en feyizli ve faziletli olanı, Hakk’tan bir şey dileme manası içermeyen bir ifadeyle anmaktır. Allah hangi ismiyle zikrediliyorsa o ismin feyz ve tecellileri istenir. Mesela “Kerîm” adıyla ihsan dilenir, “Şâfi” ismiyle şifa

²⁶ Emin Işık, “İhlâs Sûresi”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 21, İstanbul, 2000, s. 537

istenir. “*Hû*” adıyla ise sadece Allah’ın zâtı istendiğinden bu ismin tecellisi kâmil bir keşfe zuhur eder. Bu sebeple de “*Hû*”, en faziletli ve feyizli zikir olarak görülmüştür.²⁷

Buyurduñ çün **atî‘ullâh** yaratduñ her şeyi li’llâh
Diyeler tâ ki zikru’llâh yeg andan min fi‘âl olmaz

(G.1/9)

“Allah’a itaat edin” buyurdun. “Allah’ı anmaktan daha üstün, daha güzel bir iş, amel olmaz.” desinler diye her şeyi yarattın.

Beyitte geçen “atî‘ullâh” kelimesi Nisâ Sûresi’nin 59. ve Nûr Sûresi’nin 54. âyetlerinde geçmektedir.

Nisâ Sûresi 59. âyet:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا (٥٩)

“Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Peygamber’e ve sizden olan yöneticilere de itaat edin. Herhangi bir hususa anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah’a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız onu Allah ve resulüne arz edin. Bu daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir.”

Nûr Sûresi 54. âyet:

قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ وَإِنْ تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ (٥٤)

“De ki: ‘Allah’a ve Peygamber’e itaat edin. Bundan sonra eğer dönerseniz (itaat etmezseniz), Peygamber’e düşen (sorumluluk) yalnız kendisine gönderilen bildiri (tebliğ)dir. Ve sizin üzerinize düşen (sorumluluk), size yükletilendir. Ve eğer ona itaat

²⁷ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, C. 11, s. 5405

ederseniz, hidâyete kavuşanlardan olursunuz. Peygamber üzerinde açıkça bildiriden başka bir (sorumluluk) yoktur.’ ”

Her iki âyette de Allah’ı anmanın emrolunduğu ve bu yükümlülüğün hayır ve hidâyet getireceği beyan edilmektedir.

Kur’an’da “Ey iman edenler! Allah’ı çok zikredin.”²⁸ buyurulmaktadır. Zikretmek; Allah’ı anmak, kulluğu hatırlamak, gafletten kurtulmak, unutmayı terk etmek, namaza durmak ve dua etmek gibi birçok anlam taşır.

Hakk’ı daima anan kişilerin dili ve gönlü ıslaktır. Bundan maksat gönlü Hakk’ın muhabbetinden mahrum etmemek, kurutmamaktır. Hakk’ı anmayan kişilerin gönlü ve dili kuru ağaç gibi olur. Dünyada ve ahirette meyvesi olmaz.²⁹

Dil ile Allah’ı zikretmek, O’nun esmâsını anmak, şükretmek, tesbih çekmek, Kur’an okumak ve dua etmekle olur. Gönül ile Hakk’ı zikretmek, dili dahi oynatmadan kalben Hakk’ı hatırlamak ve anmaktır. Bu, tefekküre bir vesiledir. Vücuden Hakk’ı zikretmek ise kulun kendisini yasaklardan sakınması ile olur. Aynı zamanda kişinin kendi cismini ve uzuvlarını Allah’ın emrinde kullanmasıyla olur.³⁰

Gönlü zikre alıştırmak çok zordur, çünkü nefis kuvvetli bir düşmandır. Nefsin hilesi, silahı çoktur. Gönülsüz dahi zikre başlayan kişiyi zamanla nefsi yıldırır, çünkü kişinin alışkanlığı yirmi günden sonra devamlılık kazanır, kırk günde kâmilleşir ve kalp istemeye başlar. Nefsi korkutan ve yıldırان müminin en önemli silahı, ibadetteki ve zikirdeki devamlılığıdır. Zikir gönüldeki çirkinlik perdesini aralar, zikre devam ettikçe kişi kendi çirkinliğini görerek, haricindeki kişilerin çirkinliğini örter. Yani kendi iç aynasını temizlerken kibir aynasını karartır.³¹

Zikir kalbin cilasısıdır, onu manevi kirlerden temizler, içindeki gafleti yok eder. Kalp zikrin nurları ile aydınlanır ve parlar. Bu nur insanın bütün vücuduna yayılır, her organ ondan bir pay alır, nurlanır, vücut Allah sevgisi ile tatlanır. Zikir, lambaya gelen ışığı taşıyan kablolar gibi, Allah’ın nurunu kalbe taşır. Böylece kalp nurlanarak selim bir hâl alır. Kalb-i selim sahipleri de nefsin hevâ ve hevesine uymayıp yalnızca Allah’a

²⁸ Ahzâb/41

²⁹ İmamı Tirmizî, Sünen-i Tirmizî, c. 1, Bölüm 4, (2613)

³⁰ Fahreddin er-Razî, Mefatihü’l-Gayb, C. 4, s. 71

³¹ Dilaver Selvi, Kulun yolculuğu, senerkand yayınları, 2011, s.108

bağlanırlar. Zikredememek nefsin işidir. Zikrettirmemek nefsin ustalığıdır. Şeytanın hıyanetidir. Çünkü zikir ile nefsin helâk olacağını bilir.³²

Hakiki müminler için zikir, cennet ve cehennem için değil Hakk'ın rızası içindir.³³

Delîlim âyet-i Kur'ân ki **sübhâne'llezî** burhân
Ki lâ-ezmân ve lâ-imbân veyâhûd mülk ü mâl olmaz

(G.1/11)

Kur'an âyetindeki "sübhâne'llezî" kanıtımdır. Allah; zamandan ve mekândan münezzehdir.

Beyitteki "sübhâne'llezî" kelimesi; Yâsîn Sûresi'nin 36. ve 83. âyetlerinde, İsrâ Sûresi'nin 1. âyetinde ve A'râf Sûresi'nin 143. âyetinde geçmektedir.

Yâsîn Sûresi, 36. âyet:

سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٦﴾

"Yerin bitirdiği şeylerden, insanların kendilerinden ve (daha) bilemedikleri (nice) şeylerden, bütün çiftleri yaratanın şanı yücedir."

Yâsîn Sûresi 83. âyet:

فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٣﴾

"Her şeyin hükümrancılığı elinde olan Allah'ın şanı yücedir! Siz yalnız O'na döndürüleceksiniz."

İsrâ Sûresi 1. Âyet:

سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنَ
آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ ﴿١﴾

³² Mehmet Ildıraz, Mürîd ve Mürşit Hukuku, İstanbul, Semerkand Yay. 2008

³³ Zikrin fazileti, çeşitleri ile ilgili geniş bilgi ve deliller için bk. Münzirî, et-Tergm 2/365-509 (Beyrut 1996), Abdülkadir İsâ, el-Hakaik anî't-Tasavvuf, s. 130-234.

“Âyetlerimizi göstermek için, kulunu geceleyin Mescid-i Haram’dan, etrafını mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa’ya yürüten Allah, Sübhân’dır (bütün eksikliklerden münezzehtir). Muhakkak ki Allah, en iyi işiten, en iyi görendir.”

A’râf Sûresi 143. âyet:

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرَانِي وَلَكِنْ أَنْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ (١٤٣)

“Musa, tayin ettiğimiz vakitte gelip Rabbi onunla konuşunca, Musa: ‘Rabbim! Bana Kendini göster, Sana bakayım’ dedi. Allah: ‘Sen Beni göremezsın ama dağa bak, eğer o yerinde kalırsa sen de Beni göreceksın’ buyurdu. Rabbi dağa tecelli edince onu yerle bir etti ve Musa da baygın düştü; ayılınca: ‘Yarabbi, münezzehsin. Sana tevbe ettim, ben inananların ilkiyim.’ dedi.”

“Sübhâne’llezî”, “Allah her türlü eksikliklerden münezzehdir.” anlamındadır. Birinci mısradan geçen “sübhâne’llezî” ile şair, Allah’ın bütün noksanlardan münezzeh olduğunu, söz konusu âyetleri delil göstererek ifade etmiştir.

Nedür ol nûr-ı kandîle gelen ol nûr-ı câmi‘den
Ki illâ hû kelâmıyla ezel mahlûk olan peydâ

(G.4/10)

O, bütün nurları kaplayan (bütün nurların kaynağı’dan kandilin nuruna gelen nedir? Ki ezelde bütün yaratılmışlar “illâ hû” kelâmı ile meydana gelir.

Beyitteki “illâ hû” kelimesi, Âl-i İmrân Sûresi’nin 2. âyetinde, Fâtır Sûresi’nin 3. âyetinde ve Zümer Sûresi’nin 6. âyetlerinde geçmektedir.

Âl-i İmrân Sûresi, 2. âyet:

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ (٢)

“Allah, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayandır. Diridir, kayyumdur.”

Fâtır Sûresi, 3. âyet:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا اللَّهَ عَلَيْكُمْ هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرِ اللَّهِ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ ﴿٣﴾

“Ey insanlar! Allah’ın üzerinizdeki nimetlerini hatırlınızdan çıkarmayın. Allah’tan başka gökten ve yerden size rızık veren yaratıcı var mı? O’ndan başka tanrı yoktur. Öyleyse niçin haktan dönüyorsunuz?”

Zümer Sûresi, 6. âyet:

خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَانزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ يَخْلُقُكُمْ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ خَلْقًا مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ فِي ظُلُمَاتٍ ثَلَاثٍ ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَأَنَّى تُصْرَفُونَ ﴿٦﴾

“O sizi bir tek nefisten yaratmış, sonra ondan eşini de var etmiştir; hayvanlardan da sizin için sekiz eş lutfetti. Sizi annelerinizin karnında üç karanlık içinde türlü yaratılış safhalarından geçirerek yaratmaktadır. İşte bu yaratıcı, Rabbiniz Allah’tır. Hükümlerlik O’nundur; O’dan başka tanrı yoktur. Buna rağmen nasıl olup da hakikatten uzaklaşılabiliyorsunuz?”

Beyitte de tıpkı âyetlerdeki gibi, bütün güzelliklerin (nurun), mevcudatın sahibi olan Allah’a ait olduğu söylenmektedir. Bütün mahlukat bu nurdan yaratılmıştır.

Kelime-i tevhid (lâ ilâhe illallâh) iki cümledir. “*Lâ ilâhe*” nefy “*illallâh*” ise ispattır.³⁴ Kandil karanlıkları aydınlatır, maddeten ve manen aydınlığa ve ferahlığa çıkarır. Her mahlukatı kurtuluşa çıkaran O’dur.

Ey sıfâtîñ **kul hüva’llâhü ahad**

Anuñ-içün yoluña cânlar fedâ

(G 9/2)

Ey sıfâtî “De ki O Allah birdir” olan! Cânlar senin yoluna fedadır.

Beyitteki “*kul hüva’llâhü ahad*” ibaresi, İhlâs Sûresi’nin 1. âyetinde geçmektedir:

³⁴ age s.275

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ (١)

“O, Allah’tır, bir tek tir.”

Allah’ın zati sıfatlarından olan “vahdaniyet”, Allah’ın tekliğidir ve benzerinin olmayışıdır. Vahdaniyet kelimesi Hakk’ın şahsını, sıfatlarındaki ve işlerindeki birliğini belirtir. Vahdaniyet kelimesinin tezatı ise birden çok olma (taaddüd), yani ortağı bulunma durumudur ki buna ikilik (şirk) denir, Hakk için asla düşünülemez. Hakk’ın vahdaniyeti; sadece sayısal manada bir tekliği değil, O’nun şahsının, sıfatlarının ve bütün işlerinin eşsizliğini, benzersizliğini ifade eder. Bundan dolayı, Allah’tan başka yaratıcı, ilah ve Allah’tan başka tapınılacak, secde edecek hiçbir varlık yoktur.³⁵ Kur’an-Kerim’deki birçok âyette de bu manada Hakk’ın vahdaniyeti yani tekliğini dile getirilerek bunun zıddının mümkün olamayacağını vurgulanır. Bu âyetlerden birkaçı şöyle sıralanabilir:

“O, münezzehtir (noksanlıklardan ıraktır), uludur. O öyle Allah’tır ki (eşi ve benzeri yoktur), bir ve her şeye hâkimdir.”³⁶

“De ki: ‘O’ Allah bir tek tir. ‘O’ Allah’tır, sameddir, ‘O’ doğurmamıştır, doğurulmamıştır. Hiçbir şey O’nun dengi değildir.”³⁷

“Allah hiçbir evlad edinmemiştir. O’nunla birlikte hiçbir ilah yoktur. (Öyle olsaydı) bu durumda her tanrı, kendi yarattığını (sürükler) götürür ve kimi kiminin üstüne çıkıp yükselirdi. Allah onların nitelediği şeylerin hepsinden yücedir.”³⁸

“De ki: Hak ile beraber söyleyegeldikleri gibi (başka) ilahlar olsaydı, onlar arşın sahibine elbet bir yol ararlardı. Allah, bunların söylemekte oldukları şeylerden tamamıyla münezzehtir, yücedir, en büyüktür.”³⁹

³⁵ <http://islamansiklopedisi.org.tr>

³⁶ Zümer, 39/4

³⁷ İhlâs, 112/1-4

³⁸ Mü’minûn, 23/91

³⁹ İsrâ, 17/42-43

Zât-ı pâkiñdür çün **Allâhü's-samed**

Kim saña lâzım degül hergiz gıdâ

(G.9/3)

Sana asla gıda lazım değildir. Çünkü pak zatın Samed'dir, eksiksizdir.

Beyitteki “*Allâhü's-samed*” ibaresi, İhlâs Sûresi'nin 2. âyetinde geçmektedir:

اللّٰهُ الصَّمَدُ (۲)

“Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır; O, hiçbir şeye muhtaç değildir.)”

Allah'ın isimlerinden biri olan Es-Samed, her şeyin ve herkesin Allah'a muhtaç olduğunu, O'nun ise hiçbir şeye ve hiçbir kimseye muhtaç olmadığını ifade etmektedir. Dertlerin, kederlerin, istek ve ihtiyaçların verilip giderildiği tek müracaat kapısı Allah'tır.

İlâhî vir bize ‘aşkıñ pîşvâ

Be-hakk-ı **ve'n-necmi izâ hevâ**

(G.11/1)

Ey Allah'ım! “Battığı zaman yıldız and olsun ki”nin hakkı için aşkını bize yol gösterici olarak ver.

Beyitteki “*ve'n-necmi izâ hevâ*” ibaresi, Necm Sûresi'nin birinci âyetinde geçmektedir:

وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ (۱)

“Battığı zaman yıldız andolsun ki”

Seyr ü sülûk uzun, zorlu ve engellerle dolu bir yolculuktur. İnsanın bu yoldan sapmasına sebep olacak çok fazla unsur vardır. Beyitte aşk ve yıldızın birlikte kullanılmış olması, bu yolculuğun karanlık bir gecede yol almaya çalışmak şeklinde hayal edildiğini düşündürmektedir. Karanlık gecede insanın yolunu aydınlatan, ona yön gösteren şey yıldızlardır. Dolayısıyla beyitte aşk, yıldızlara benzetilmiştir. Aşk da tıpkı yıldızlar gibi insanın yolunu aydınlatacak ve ona yön gösterecektir.

Dahı fazlñ bize eyle kulaguz

Be-hakk-ı **sâhibüküm ve mâ gavâ**

(G.11/2)

“Arkadaşınız (Muhammed), sapmadı, azmadı.” hakkı için fazlını bize kılavuz eyle.

Beyitteki “sâhibüküm ve mâ gavâ” ibaresi, Necm Sûresi’nin 2. âyetinde geçmektedir:

مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَى (۲)

“Arkadaşınız (Muhammed), (Hakk’tan) sapmadı ve azmadı.”

Önceki beyitte hakikat yolunda aşkı kendisine bir kılavuz olarak isteyen şair, bu beyitte ise önceki beyitte işaret edilen âyetin ardından gelen âyeti zikrederek Allah’ın iyiliğini, lütfunu kendisine kılavuz yapmasını istemektedir. Bunu, doğru yoldan ayrılmamış olan Hz. Peygaber’in hakkı için istemesi ise elbette tesadüf değildir. Çünkü Hz. Muhammed, Kur’anda “yüce bir ahlâk sahibi” olarak nitelendirilmekte ve “güzel bir örnek” gösterilmektedir:

“Şüphesiz sen yüce bir ahlâk üzeresin.”⁴⁰

“Andolsun, Allah’ın Resûlünde sizin için; Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah’ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.”⁴¹

Be-hakk-ı sûre-i **el-hamdü li’llâh**

Be-hakk-ı Şâh-ı merdân tutdı livâ

Sinân Ümmî kuluñ aglar kapuñda

Diler her dürlü bir derdine devâ

(G.11/15-6)

“Allah’a hamdolsun” hakkı için, yiğitlerin şahı Hz. Ali hakkı için, Ümmî Sinân kulun kapında ağlayarak dertlerinde devâ ister.

⁴⁰ Kalem/4

⁴¹ Ahzâb/21

Beyitteki “*el-hamdü li'llâh*” ibaresi, Fâtîha Sûresi’nin 2. âyetinde geçmektedir:

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٢﴾

“Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah’a mahsustur.”

Hak resûli fahr-i ‘âlem nûr-ı vâhiddir saña

Hel etâ geldi senüñ şânında âyet Murtazâ

(G.13/2)

Allah resulü, âlemlerin övüncü olan Hz. Muhammed sana tek nurdur. Ey Ali! “Hel etâ” senin şanın için geldi.

Beyitteki “*Hel etâ*” ibaresi, İnsân Sûresi’nin 1. âyetinde geçmektedir.

مَذْكُورًا شَيْئًا يَكُنْ لَمْ يَكُنِ الدَّهْرُ مِنْ جِنِّ الْإِنْسَانِ عَلَى آتَى هَلْ

“İnsan (henüz) anılır bir şey değilken (yaratılmamışken), üzerinden uzunca bir zaman geçti.”

Âyette insan henüz anılır bir şey değilken, yani yaratılmamış iken üzerinden uzunca bir zaman geçtiği söylenmektedir. Burada akla gelen şey, henüz hiçbir mahlûk yaratılmamış iken Hz. Muhammed’in nurunun yaratılmış olmasıdır.

İnsân Sûresi’nin bir adı da “*hel etâ*” dır. Bu sûrenin 8. âyetinden başlamak üzere ehl-i beyten bahsedilmektedir. “ Ben peygamberlerin ilki değilim De ki Allah'ın bana da size de ne yapacağını bilmiyorum.”⁴² “ Hiçbir baba hiçbir çocuğuyla ilgili hiçbir şeyi üstlenip gideremez. Babası fatmaya ne dedi nefsi Allah'tan satın al Allahtan seninle ilgili hiçbir şeyi gideremem.”⁴³ Beyitte, “*hel etâ*” ibaresinin Hz. Ali’nin lakabı olan “Murtazâ” ile beraber anılmasının sebebi budur.

⁴² Ahkaf / 9

⁴³ Lokman / 33

Soñradan irmiş degüldür devlete Ümmî Sinân
Tâ ezel **kâlû belâ** bâzârınıñ ‘attârıdur

(G.33/13)

Ümmî Sinân, devlete (üstün makamlara) sonradan ermemiştir. O, ta ezelden beri “kâlû belâ” pazarının aktarıdır.

Beyitteki “*kâlû belâ*” ibaresi A’râf Sûresi’nin 172. ve 173. âyetlerinde geçmektedir:

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ ۖ
شَهِدْنَا ۚ أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَمَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ ﴿١٧٢﴾
أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ ﴿١٧٣﴾

“Hani Rabbin, Âdemoğullarının sırtlarından zürriyetlerini almış ve onları kendi nefislerine karşı şahidler kılmıştı: ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ (demişti de) Onlar: ‘Evet (Rabb’imizsin), şahid olduk’ demişlerdi. (Bu) Kıyamet günü: ‘Biz bundan habersizdik’ dememeniz içindir. Ya da: ‘Bizden önce ancak atalarımız şirk koşmuştu, biz ise onlardan sonra gelme bir kuşağız; işleri batıl olanların yaptıklarından dolayı bizi helak mı edeceksin?’ dememeniz için.”

Sûre-i Seb‘u’l-mesânîdür bizüm tefsîrimüz

Aç gözün **Ümmü’l-kitâb**ıñ vechini bak sen de gör

(G.35/3)

Gözünü aç ve “Ümmü’l-kitâb”ın yüzüne bak. Bizim açıklamamız “Seb‘u’l-mesânî” sûresidir. Sen de gör.

Beyitteki “*Ümmü’l-kitâb*” ibaresi, Ra’d Sûresi’nin 39. âyeti ile Zuhurf Sûresi’nin 4. âyetinde geçmektedir.

Ra’d Sûresi 39. âyet:

يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ ﴿٣٩﴾

“Allah dilediğini siler, dilediğini de yerinde bırakır; ana kitap (Levh-i Mahfûz) onun katındadır.”

Zuhruf Sûresi 4. âyet:

وَإِنَّهُ فِي أُمِّ الْكِتَابِ لَدَيْنَا لَعَلِّي حَكِيمٌ ﴿٤﴾

“Kuşkusuz o, katımızdaki ana kitaptadır; çok yücedir, hikmetle doludur.”

“Ana kitap” ya da “kitapların anası” anlamına gelen “*ümmü’l-kitâb*”ın ne olduğu konusunda farklı görüşler vardır. En çok kabul kabul edilen görüşe göre, olmuş ve olacak olan her şeyin yazılı olduğu manevi levha anlamında “*Levh-i Mahfûz*”dur. Bununla beraber, Fâtiha Sûresi’nin diğer adı da “*ümmü’l-kitâb*”dır. Çünkü Kur’an, onunla başlar. Ayrıca Kur’an’ın bütün muhtevasının özünün Fâtiha Sûresi olduğuna inanılır. Beyitte de bu inanın dile getirilmiş olduğu görülmektedir. Çünkü “*Seb’u’l-mesânî*”, Fâtiha Sûresi’nin isimlerindendir.

Gelse kaçmaz kaçsa kogmaz cengi yok dünyâ-y-ıla

Nahnü kasemnâdan ikrâr eylemez derviş

(G.44/10)

Dünyayla kavgası (savaşı) yok; gelse kaçmaz, kaçsa kovmaz. Dervişler, “biz taksim ettik”i (sadece) dil ile söyleyemez.

Beyitteki “*nahnü kasemnâ*” ibaresi, Zuhrûf Sûresi’nin 32. âyetinde geçmektedir:

أَهُمْ يَفْسِمُونَ رَحْمَةَ رَبِّكَ نَحْنُ فَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِّيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُلْخِيًّا وَرَحِمْتَ رَبِّكَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ ﴿٣٢﴾

“Rabb’inin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için, (çeşitli alanlarda) kimini kimine, derece derece üstün kıldık. Rabb’inin rahmeti, onların biriktirdikleri (dünyalık) şeylerden daha hayırlıdır.”

Dervişin dünya hayatı uğruna verilecek bir mücadelesi yoktur. O; mal, mülk, rızık kavgasına düşmez; çünkü rızıkların Allah tarafından taksim edilmiş olduğuna gönülden inanır ve kendi payına düşene rıza gösterir.

Fezküru'llâhe kıyâmen hoş sırâta'l-müstekîm

Berzah ili perdesin bu zikr-ile açmak nedür

(G.47/5)

“Ayakta iken Allah’ı anın” güzel bir “doğru yol”dur. Berzah âleminin perdesini bu zikir ile açmak nedir?

Beyitteki *“Fezküru'llâhe kıyâmen”* ibaresi, Nisâ Sûresi'nin 103. âyetinde geçmektedir.

فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَادْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ
كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَّوْفُوتًا (١٠٣)

“Namazı bitirince gerek ayakta gerek otururken ve gerek yan yatarak hep Allah’ı anın. Güvene kavuştuğunuzda namazı tam olarak kılın. Çünkü namaz, müminlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır.”

“Sırâte'l-mustakîm” ibaresi ise Fâtiha Sûresi'nin 6. âyetinde geçmektedir:

اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ﴿٦﴾

“Bizi doğru yola ilet.”

Namaz, Allah’ı anma şekillerinden sadece biridir. Günün belirli zaman dilimlerinde ve belirli kurallar çerçevesinde yapılan bir ibadettir. Beyitte gönderme yapılan âyette ise namaz dışında da günün her anında Allah’ı anmakla meşgul olmaktan bahsedilmektedir. Çünkü insanın maddi varlığı ile manevi âlemler arasında kalın perdeler vardır ve bu perdeleri aralamak, ancak her an Allah’ı anmakla mümkün olabilmektedir. Bununla beraber beyitte özellikle *“fezküru'llâhe kıyâmen”* yani “Allah’ı ayakta anın ibaresinin tercih edilmiş olması, *“sırâte'l-mustakîm”* ibaresiyle ilgili olarak düşünebilir. Çünkü “doğru yol”da ilerleyebilmenin ilk şartı “ayakta olmak”tır.

Eger biñ pâre kılsalar tenimi
Ben ‘aşka **lâ** dimezem baht-ı nâmdur

(G.49/5)

Eğer benim tenimi (canımı) bin parçaya bölseler (kesseler) yine de aşk yoktur demem.

Kelime-i tevhidde yer alan “Lâ”, olumsuzluk (nefy) ifade eden bir yapıdır. Tasavvufi bağlamda ise Allah’ın varlığı dışındaki her şeyin, izafî olduğunu ifade eder. “Lâ” Hakk’ın varlığını kabullenmenin ilk adımıdır. Sonraki adım (illallah) ise ispattır.

Âşığın vücudunun bin parçaya bölünmüş olması durumu, kelime-i tevhidin ilk bölümüne tekabül eder. Çünkü Allah yolunda maksuda ulaşmanın yolu, âşığın kendi maddi varlığını ortadan kaldırmasından geçer. Aşk ise hiçbir zaman “yok” olmaz.

Hak buyurdi şânına çünkim **‘âlâ hulukın ‘azîm**
Pâyına yüz sürmege şol Hânı gözler cânımız

(G.74/6)

Allah senin şanın için “Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.” buyurdu. Ayağına yüz sürmek için yolunu gözleriz.

Beyitte ki “**‘âlâ hulukın ‘azîm**” ibaresi, Kalem Sûresi’nin 4. âyetinde geçmektedir:

وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ (٤)

“Ve sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin”

Beyitte geçen “sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin” anlamındaki âyetin muhatabı, Hz. Muhammed’dir ve Kur’an ahlâkını en iyi yaşayan Hz. Muhammed’e övgü niteliğindedir.

Beyitte, Hakk’ın yücelttiği ve övdüğü Hz. Peygamber’e duyulan sevgi ve özlem vardır. Onun ayağına yüz sürmek ve himmetinden nasiplenmek için yolları gözlenir. Bütün müslümanların hükümdarı olan Hz. Muhammed’e duyulan kavuşma arzusu dile getirilmektedir.

“Ayağa yüz sürmek” tabirini bir saygı ifadesi olmanın yanında, şefaât beklentisi olarak yorumlamak da mümkündür.

Ehl-i hâliñ sırrını fehm eylemez nâdân olan
Dört kitâba **lâ** diyendür İblîs ü Şeytânımız

(G.75/6)

Hâl ehlinin sırlarını cahil olanlar anlayamaz. İblis ve şeytan, dört kitabı tanımayandır.

“Ehl-i hâl” olmak tabiri; söze ve yazıya sığmayan, anlaşılması ancak tecrübe edilmesi suretiyle mümkün olabilecek bir bilinç durumunu işaret etmektedir. Bu hâl sadece Hakk’ın izni ve lütfuyla zuhur eder. Ehl-i hâl olanlar, bazı kerametler yaşabilir. Fakat herkes onları göremez, bilemez. O yüzden inkâr eden cahillerden olur. İlahi tecelliye mazhar olmak bir ihsandır, onu yok sayanlar ise nasipsiz cahillerdir. Çünkü bu ilim, sadece yaşanılarak idrâk edilebilmektedir. Ancak nefsin arındırılmış olan, Haktan ve hakikatten ayrılmayanlarda zuhur eder. Hz. Âdem’in cennetten kovulmasına sebep olan şeytan; Allah’tan ümidini kesmiş, büyüklenenlerden olmuş ve ziyana uğramıştır. Bu sebeple de o, ilk “nâdân (câhil)” kabul edilir.⁴⁴ Beyitte, dört kitabı (Kur’an-ı Kerim, İncil, Tevrat ve Zebûr) inkâr edenler (yalanlayanlar) de “İblis” olarak nitelendirilmiştir.

Ol dükenmez kenze mihmân olmaga
Ger olasın ‘aşk öñinde **ke’l-ferâş**

(G.80/10)

Aşk için “pervaneler gibi” olursan, o tükenmez hazineye misafir olursun.

Beyitte ki “*ke’l ferâş*” ibaresi, “pervaneler gibi” anlamında olup Kâria Sûresi’nin 4. âyetinde geçmektedir:

يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ (٤)

⁴⁴ İsmail Hakkı Bursevi, Ruhû’l Beyan, 2015, Nadir Kitap, C. 5, s. 121, 125

“O gün insanlar, her biri bir tarafa uçuşan küçük pervaneler gibi olacaktır.”

Şem ve pervane ikilisi, tasavvufi sembolizmin önde gelen unsurlarındandır. Bu sembolizmde, mumun etrafında sürekli uçuşan ve en sonunda onun alevinde yanıp kül olan pervane, kendi varlığını aşk ateşinde yakıp kül eden âşığın durumuyla özdeşleştirilir. Nasıl ki pervanenin ateşi tam anlamıyla tecrübe edebilmesi, onun içinde yanıp kül olmasıyla mümkün olabiliyorsa tecrübi bilgi olan marifeti elde edebilmek için de insanın kendi varlığından bile vazgeçmesi gerekmektedir.

‘Alleme’l-esmâdan oldu **küntü kenzin** sırrı fâş

On sekiz biñ ‘âlem içre vaslımız tevhit-i hâs

(G.81/3)

“Gizli hazine”nin sırrı, “isimleri öğretti”den ifşa oldu. On sekiz bin âlem içinde ulaşacağımız yer, saf bir birliktir.

Beyitteki “Alleme’l-esmâ” ibaresi, Bakara Sûresi’nin 31. âyetinde şöyle geçer:

وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ

“Allah Âdem’e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklerle göstererek ‘Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin.’ dedi.

“Küntü kenzin” ibaresiyle ise “Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi, görülmeyi murat ettim ve felekleri (âlemi) yarattım.” mealindeki “Küntü kenzen mahfiyyen fe halaktü’l halka liya’rifuni.” hadis-i kudsîye ⁴⁵ işaret edilmektedir.

“Gizli hazine” sırrının meydana çıkması, Hz. Âdem ile olmuştur. Allah insanlara, meleklerle ve bildiğimiz bilmediğimiz (on sekiz bin âlem) tüm âlemlere sırrı açıklamış, büyüklüğünü ve kudretini ifşa etmiştir. Her şeyi bildiren, duyuran ve öğreten O’dur. “Gizli hazine”nin ifşa olması, yani yaratmanın gerçekleşmesiyle beraber her mahlûkun bir olan Allah ile tekrar bir olmak (tevhid) istemesi sonucunu da beraberinde getirmiştir.

⁴⁵ İsmail Hakkı Bursevî, Mütercim: Abdulkadir Akçiçek, Kenz-i Mahfî, Kitsan yayınları, 1997, s. 18-23

“Tevhid 3’e ayrılır: Rubûbiyet Tevhîd’i; yaratan, öldüren, diriltten, rızık veren, dualara icabet eden ve evrene sahip olan O’dur. İkincisi Ulûhiyyet Tevhîd’i; ibadetin yalnızca Allah’a yapılmasıdır. Allah’ın isim ve sıfatlarını birlemek ise Allah’ın Kur’an-ı Kerim’de kendisine vasfettiği, Resûlullah’ın hadislerinde anlattığı Hakk’ın bütün noksanlıklardan uzak, kemâl sıfatlarına sahip ve hiçbir mahlûka benzememesidir. Tevhîd-i hâs budur.”⁴⁶

Gönlümüñ Tûrında Mûsâ gibi **ednâ**dur bu cân
Hem tecellî nûrına giryân olam her dem seniñ

(G.92/3)

Gönlümün Tûr Dağı’nda Mûsâ gibi bu cân sana “daha yakın”dır. Her dem senin tecelli nurun için ağlayayım.

Beyitteki “ednâ” ibaresi, Necm Sûresi’nin 9. âyetinde geçmektedir:

فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ (٩)

“(Peygamber’e olan mesafesi) iki yay aralığı kadar yahut daha az oldu.”

Hakk’ın nurunun tesiri, makbul kulların kalbinde ilahi sırlarla ayân olur. Şâir ise bu nurun gönlünde belirmesini istemekte ve bu arzu ile her an ile ağlamaktadır.

Beyitte “Mûsâ”, “Tûr” ve “tecelli” kelimeleri ile A’râf Sûresi’nin 143. âyetine de gönderme yapılmıştır:

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَىٰ لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرَانِي وَلَكِنْ انْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَىٰ صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ (١٤٣)

“Mûsâ, belirlediğimiz yere (Tûr’a) gelip Rabbi de ona konuşunca, ‘Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım.’ dedi. Allah da ‘Beni (dünyada) katiyen göremezsin. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin.’ dedi. Rabbi, dağa

⁴⁶ Muhammed Cevâd Muğniyye, Felsefetü’t-tevhid ve’nnübüvve (Beyrut, 1984)

tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca, ‘Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah’ım! Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim.’ dedi.”

‘Urvetü’l-vüskâ dakup gerdânıma geldüm ezel

Yolına cân virmege merdân olam her dem senün

(G.92/8)

Her an senin yoluna cân veren yiğitlerden olayım. Ezelden gerdanıma “sağlam bir kulp” takıp geldim.

Beyitteki “urvetü’l-vüskâ” ibaresi, Bakara Sûresi’nin 256. âyeti ile Lokman Sûresi’nin 22. âyetinde geçmektedir.

Bakara Sûresi 256. âyet:

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنِ بِاللَّهِ فَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ
الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (٢٥٦)

“Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O hâlde, kim tâğûtu tanımayıp Allah’a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”

Lokman Sûresi 22. âyet:

وَمَنْ يُسْلِمْ وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ وَإِلَى اللَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ (٢٢)

“Kim iyilik yaparak kendini Allah’a teslim ederse, şüphesiz en sağlam kulpa tutunmuştur. İşlerin sonu ancak Allah’a varır.”

“Kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulp” ibaresi sembolik bir anlatımdır ve bunu, başka yönlelere sapmak istese de buna engel olan manevi bir bağlılık olarak yorumlamak mümkündür. Bu bağlılığı sağlayan şey ise Allah’a olan inanç ve itaattir.

Bezm-i elestiñ meyiniñ mahmûrîyam ben her nefes
Evvelde cân mestânedür sanmañ ki ‘aşk-ı fânîyam

(G.105/5)

Elest meclisinde sunulan meyin mahmuruyum. Bu aşkın geçici bir aşk olduğunu sanmayın, ruhum ezelden beri bu aşkla sarhoştur.

Beyitte A'râf Sûresi 172. âyete telmih yapılmıştır. “*Bezm-i elest*”, Allah’ın yaratmış olduğu ruhlara ezelde “Elestü bi-Rabbikum” (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?) diye sorduğu ve ruhların da “*Bela şahidnâ*” (Evet, Rabbimizsin şahid olduk.) cevabını verdiği manevi meclistir. Dolayısıyla da ruhlar henüz beden kalıbına girmeden önce Allah’ın cemâlini görmüş, o güzelliğe âşık olmuş ve âdeta bir sarhoş gibi kendilerinden geçmişlerdir. Fakat bu aşk sarhoşluğu, ruhların beden kalıbına girip madde âlemine gönderilmesiyle beraber mahmurluğa dönüşmüştür. Bezm-i eleste aşk şarabını içmiş olan ruhlar, o güzelliği tekrar müşahade etme arzusunu her an içlerinde hissetmektedirler.

Ben bu ‘aşka yâr oldum hem bir ile bir oldum
Hem Mûsâ hem Tûr oldum **len terânî** neylerem

(G-109-6)

Ben bu aşka sevgili (yâr) oldum, bir ile (Allah ile) bir oldum, bütünleştim. Hem Mûsâ hem Tûr oldum, “sen beni göremezsiz”i neylerim?

Beyitteki “*len terânî*” ibaresi A'râf Sûresi’nin 143. âyetinde geçmektedir:

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرْنِي إِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرَانِي وَلَكِنْ انْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٤٣﴾

“Mûsâ, belirlediğimiz yere (Tûr’a) gelip Rabbi de ona konuşunca, ‘Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım.’ dedi. Allah da ‘Beni (dünyada) katiyen göremezsiz. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin.’ dedi. Rabbi, dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca, ‘Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah’ım! Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim.’ dedi.”

Şair, Hz. Mûsâ'nın ve Tûr Dağı'nın Allah'ın tecellisine mazhar olmuş olması gibi, kendisin de birlik mertebesine erişmiş olduğundan bahsetmektedir.

Hümâyûn kurdı bu cisme irişdi feyzi her isme
Hıtâb olundu bu resme **leyse ke-mislihî** sultânam

(G.118/2)

(O'nun) feyzi her isme erişti. Sultanım, "O'na benzer yoktur." şeklinde hitapta bulundu.

Beyitteki "*leyse ke-mislihî*" ibaresi, Şûrâ Sûresi'nin 11. âyetinde geçmektedir:

فَاطِرُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَعَلَ لَكُم مِّنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذُرُّكُمْ فِيهِ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (١١)

"O, gökleri ve yeri yaratandır. Size kendinizden eşler, hayvanlardan da (kendilerine) eşler yaratmıştır. Bu sûretle sizi ürettiyor. O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir."

Kelâmım varlığındandır nebîlere olan inzâl
Hüva'llâhü'llezî diyü okunan dilde Kur'anam

(G.118/4)

Sözüm, peygamberlere indirilmiş olanın varlığındandır. "O Allah'tır ki" diye okunan dilde Kur'an'ım.

Beyitteki "*Hüva'llâhü'llezî*" ibaresi, Haşr Sûresi'nin 22. ve 23. âyetlerinde geçmektedir.

Haşr sûresi 22. âyet:

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ (٢٢)

"O, kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah'tır. Gaybı da görünen âlemi de bilendir. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir."

Haşr Sûresi 23. âyet:

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهِيمُنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللَّهِ
عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٢٣﴾

“O, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan Allah’tır. O, mülkün gerçek sahibi, kutsal (her türlü eksiklikten uzak), barış ve esenliğin kaynağı, güvenlik veren, gözetip koruyan, mutlak güç sahibi, düzeltip ıslah eden ve dilediğini yaptıran ve büyüklükte eşsiz olan Allah’tır. Allah, onların ortak koştuklarından uzaktır.”

Şair, Kur’an’da Allah’ın tekliğine vurgu yapılan âyetlere gönderme yapmak ve kendi sözünün de bu doğrultuda olduğunu söylemek suretiyle, sözünde yani şiirlerinde bu hakikati sıklıkla dile getirdiğini ifade etmek istemiştir.

‘Aşka fermân olduğumdan **hamdü li’llâh** çok şükür
Bahr-ı zâta mahrem oldum kalmadı agyârlığım

(G.121/7)

Aşkın emrinde (buyruğunda) olduğum için “Allah’a hamd olsun.” Çok şükür Zât denizine mahrem oldum, yabancılığım kalmadı.

Beyitte geçen “*hamdü li’llâh*” ibaresi Kur’an’da pek çok âyette geçmektedir: Fâtiha/2, En’am/1, A’râf/43, Lokman/25, Zümer/29, Kehf/1, Nahl/75, İbrâhîm/39 ve Yûnûs/10. Fakat beytin anlamı ile aralarında doğrudan bir bağlantı bulunmamaktadır.

Fâtiha Sûresi 2. âyet:

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

“Hamd, âlemlerin Rabbi Allah’a mahsustur.”

En’am Sûresi 1. âyet:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ﴿١﴾

“Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah’a mahsustur. Böyle iken inkâr edenler başka şeyleri Rablerine denk tutuyorlar.”

A'râf Sûresi 43. âyet:

وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ لَقَدْ جَاءَتْ رَسُولُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ وَنُودُوا أَنْ تُلْكُمُ الْجَنَّةُ أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾

“Biz onların kalplerinde kin namına ne varsa söküp attık. Altlarından da ırmaklar akar. ‘Hamd, bizi buna eriştiren Allah’a mahsustur. Eğer Allah’ın bizi eriştirmesi olmasaydı, biz hidâyete ermiş olamazdık. Andolsun, Rabbimizin peygamberleri bize hakkı getirmişler.’ derler. Onlara, ‘İşte yaptığınız (iyi işler) sayesinde kendisine varis kılındığınız cennet!’ diye seslenilir.”

Lokman Sûresi 25. âyet:

وَلَيْنِ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٥﴾

“Andolsun, eğer onlara, ‘Gökleri ve yeri kim yarattı?’ diye sorsan, mutlaka ‘Allah’ derler. De ki: ‘Hamd, Allah’a mahsustur.’ Fakat onların çoğu bilmezler.”

Zümer Sûresi 29. âyet:

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلًا فِيهِ شُرَكَاءُ مُتَشَاكِسُونَ وَرَجُلًا سَلَمًا لِرَجُلٍ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٩﴾

“Allah, birbiriyle çekişen ortak sahipleri bulunan bir (köle) adam ile yalnızca bir kişiye ait olan bir (köle) adamı örnek verdi. Bu iki adamın durumu hiçbir olur mu? Hamd Allah’a mahsustur. Hayır, onların çoğu bilmiyorlar.”

Kehf Sûresi 1. âyet:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا ﴿١﴾

“Hamd, kuluna Kitab’ı (Kur’an’ı) indiren ve onda hiçbir eğrilik yapmayan Allah’a mahsustur.”

Nahl Sûresi 75. âyet:

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ وَمَنْ رَزَقْنَاهُ مِنَّْا رِزْقًا حَسَنًا فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًا هَلْ يَسْتَوُونَ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (٧٥)

“Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen ve başkasının malı olan bir köle ile kendisine verdiğimiz güzel rızıktan gizli ve açık olarak Allah yolunda harcayan kimseyi misal verir. Bunlar hiç eşit olur mu? Hamd Allah’a mahsustur, fakat onların çoğu bilmezler.”

İbrâhîm Sûresi 39. âyet:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ (٣٩)

“Hamd, iyice yaşlanmış iken bana İsmail’i ve İshak’ı veren Allah’a mahsustur. Şüphesiz Rabbim duayı işitendir.”

Yûnûs Sûresi 10. âyet:

دَعَوَاهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ وَأَخْرَ دَعْوَاهُمْ أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (١٠)

“Bunların oradaki duaları, ‘Seni eksikliklerden uzak tutarız Allah’ım!’, aralarındaki esenlik dilekleri, ‘selâm’; dualarının sonu ise, ‘Hamd, âlemlerin Rabbi Allah’a mahsustur.’ sözleridir.”

Deniz, divan edebiyatında sıklıkla kullanılan metaforlardandır. Beyitte de büyüklüğü, derinliği, bilinmezliği, hiddeti, cömertliği vs. yönleriyle Hakk’ın zâtına benzetilmiştir. Bu bağlamda düşünecek olursak “bahrı zât”a mahrem olmuş olan şairin varlığı da bir damla gibidir. O denize mahrem olan yani o denize dâhil olan damla, artık o denizle bütünleşmiştir.

Kes elin ey dil cihânıñ kılmasun ‘ukbâ ziyân
 Kat’ it ‘ukbânıñ elin kim bâtınıñ ola beyân
 Bâtınıñdan geçmeyince sır saña olmaz ‘ayân
 Şâhidim Kur’ân-ı a‘zam **küllü men ‘aleyhâ fân**

(Mrb. 126/1)

Ey gönül! Dünyadan elini kes (çek) ki dünya, ahiretini (bâkî âlemi) ziyan etmesin. Ahiretin elini kes ki bâtın ortaya çıksın. Bâtından da geçmediğin sürece sırlar sana açılmaz. “Yeryüzünde bulunan her şey yok olacaktır.” diyen yüce Kur’an şahidimdir.

Beyitteki “küllu men ‘aleyhâ fân” ibaresi Râhman Sûresi’nin 26. âyetidir:

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ (٢٦)

“Yeryüzünde bulunan her şey yok olacaktır.”

Beyitte, tasavvuftaki “terk” düşüncesi doğrultusunda bir söyleyiş vardır. “Terk”in dört şekli vardır. Terk-i dünyâ, terk-i ukbâ, terk-i hestî ve terk-i terk. Terk-i dünyâ’da sâlik bütün dünya nimetlerini, malı ve mülkü ahiret için terk eder. Terk-i ukbâ’da cenneti ve onun nimetlerini ilahi cemâli temaşa için terk eder. Terk-i hestî’de kendi varlığını terk ederek Hak’ta fânî olur. Terk-i terk’te ise terki de terk eder, yani aklında ve zihninde terk diye bir kavram kalmaz.⁴⁷

Bil senüñ şânında Hakk’dan nâzil oldu **hel cezâ**
 Sen işidüp bu kelâmı kendüñe tut kıl cezâ
 On sekiz biñ ‘âlemiñ içi musaffâ bil Hudâ
 Kim ki mir’âtında bulmadı anı yok anda cân

(Mrb.126/7)

Sen bu sözü işit ve kendinde karşılık bul diye “karşılığı değil midir?” senin şanın için Hak’tan indi. On sekiz bin âlemin içini temizlenmiş bil. Kim ki (gönül) aynasında O’nu bulmazsa onda cân yoktur.

⁴⁷ Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1999, s. 525

Beyitteki “*hel cezâ*” ibaresi, Rahmân Sûresi’nin 60. âyetinde geçmektedir:

هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ ﴿٦٠﴾

“İyiliğin karşılığı, yalnız iyiliktir.”

Lem yelid kimdür anı bildüñ mi ol Hayy ü Bekâ

Ve lem yûled kimse andan togmayısar mutlakâ

Ve lem yekün lehû küfüven kimse irmez ol Hakk’a

Ahaddur andan umar hep külli şey’ ‘izz ü emân

(Mrb.126/10)

“*O doğurmadı.*” kimdir bildin mi? *O, Hayy ve Bâkî’dir. “Ve doğurulmadı”, O’ndan asla kimse doğmamıştır. “Ve O’nun bir dengi olmadı” (olamaz), kimse O Allah’a erişemez. O, “Bir”dir, yaratılmış olan her şey, O’ndan yücelik ve yardım diler.*

Beyitteki “*Lem yelid*”, “*Ve lem yûled*”, “*Ve lem yekün lehû küfüven Ahad*” ibareleri, İhlâs Sûresi’nin 3. ve 4. âyetlerinde geçmektedir:

لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ ﴿٣﴾ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ ﴿٤﴾

“O’ndan çocuk olmamıştır (kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir).” “Hiçbir şey, O’na denk ve benzer değildir.”

Bu dörtlük İhlâs Sûresi’nin meali gibidir. Oldukça sade ve açıktır.

‘Ârifîñ nutkî **hüve’l-hak**dur belî hakka’l-yakîn

Cânı kurbân eylesün çün böyle erkân isteyen

(G.127/9)

Hakka’l-yakîne erişmiş olan ârifîñ sözü “O, tek gerçektir”dir. Bu aşamaya ulaşmak isteyen kişinin, cânını Allah yolunda kurban etmesi gerekir.

Beyitteki “*Hüve’l hak*” ibaresi, Hac Sûresi’nin 6. âyeti ile Nûr Sûresi’nin 25. âyeti ve Lokmân Sûresi’nin 30. âyetlerinde de geçmektedir.

Hac Sûresi 6. âyet:

ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّهُ يُحْيِي الْمَوْتَىٰ وَأَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٦﴾

“Bu böyle. Çünkü Allah, Hakk’ın ta kendisidir. Şüphesiz O, ölüleri diriltir ve O, her şeye hakkıyla kadirdir.”

Nûr Sûresi 25. âyet:

يَوْمَئِذٍ يُؤْفِكُهُمُ اللَّهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ وَيَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ ﴿٢٥﴾

“O gün Allah, onlara kesinleşmiş cezalarını tastamam verecek ve onlar Allah’ın apaçık bir gerçek olduğunu bileceklerdir.”

Lokman Sûresi 30. âyet:

ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِن دُونِهِ الْبَاطِلُ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٣٠﴾

“Bu böyledir. Çünkü Allah Hakk’ın ta kendisidir, onu bırakıp da taptıkları ise batıldır. Şüphesiz Allah yücedir, büyüktür.”

Beyitte “yakîn” yani “bilgi” seviyelerinden sonuncusu olan “*hakka’l-yakîn*” konu edilmiştir. Hakka’l-yakînden önceki seviyeler ise ilme’l-yakîn ve ayne’l-yakîndir. İlme’l-yakîn, bir şey hakkında haber almaya dayanan bilgidir. Ayne’l-yakîn, bir şey hakkında göz vasıtasıyla, yani görmek suretiyle elde edilen bilgidir. Hakka’l-yakîn ise bir şey hakkında o şeyi bizzat yaşayarak, yani onu tecrübe ederek elde edilen bilgidir. Bu bilgi seviyelerini deniz üzerinden şöyle ifade ederler. Deniz hakkında bir kitap vasıtasıyla bilgi edinmek ilm-el-yakîndir. Denizin kenarına gidip onu görmek, ayne’l-yakîndir. Denizin içine girip onu tecrübe etmek ise hakka’l-yakîndir.⁴⁸ Yani hakka’l-yakîn, bir şey hakkında elde edilebilecek en üst düzey bilgidir. Manevi yolculukta bu aşamaya eren kişi artık bilir ki “tek gerçek O’dur”. Bu aşamaya ulaşabilmek için de insanın kendi maddi varlığını ortadan kaldırarak “ikilik”i “birlik” e dönüştürmesi gerekir.

⁴⁸ Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1999, s. 577

Tuymayan **innî ene'llâh**dan **ene'l-Hak**dan haber

Yer mi ol mirâs bugün **hablü'l-metîn**-i dârdan

(G.139/5)

“Âlemlerin Rabbi olan Allah benim”den, “Ben Hakk’ım”ımdan haberdar olmayan kişi, bugün sağlam (dayanıklı) ağaçtan o mirası yiyebilir mi?

İlk mısrada geçen “innî ene'llâh” ibaresi, Kasas Sûresi’nin 30. âyetinden iktibastır. Âyet şöyledir:

فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِي الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ أَنْ يَا مُوسَى إِنِّي
أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ (٣٠)

“Oraya gelince, kutlu yerdeki vadinin sağ yanındaki ağaç cihetinden “Ey Mûsâ! Şüpesiz ben, âlemlerin Rabbi olan Allah’ım diye seslenildi.”

“Hablü’l metîn” ibaresi ise bir hadisten iktibastır. Hadisin tamamı “ve huva hablü’l-lahi metin ve hüve zikrun hekim...” (Zira o, Allah’ın en sağlam ipidir. O hikmet edalı hatırlatan bir beyân ve Hakk’a ulaştıran bir yoldur.⁴⁹

Tirmizî, “hablü’l-metîn”in yorumunu şu şekilde yapmaktadır: “Allah’ın kitabından sizden öncekilerin haberi vardır ve sizden sonra geleceklerin de haberi vardır (olacaktır), kendi aranızdaki hükümler de bulunmaktadır. O, hak ile bâtili ayıran kesin bir kitaptır. Arzuların bâtila meyledemeyeceği, âlimlerin doymayacağı bir kitaptır. Hakkında reddiyelerin çokluğu onu yıpratamaz harikuladelesi bitmez. İşte o Allah’ın (hablü’l metîn) ilahi hükümlerdir, ilahi azametidir.”⁵⁰

Beyitte hem Hz. Mûsâ’nın Tûr dağında ilahi hitaba mazhar olmasına hem de “ene’l-Hak” ve “dâr” ibareleriyle Hallâc-ı Mansûr’a telmihte bulunulmuştur. Ayrıca “dâr” kelimesi hem Hakk’ın nimetlerini temsil edecek hem de Hakk’a ulaşmak için vesile yani darağacı çağrışımı yapacak şekilde kullanmıştır. Çünkü daracağı, maddeten ceza ve yok oluş gibi görünse de manen Hakk’a, hakikatte ve O’nun mirasına ulaşmaya vesiledir. Hakk’tan başka her şeyi yok saymayan, yokluğunu ve âcizliğini kabul edip Hakk’ın emirlerine uymayan kişi, ilahi mirastan yani nimetlerden faydalanamaz. Allah bütün

⁴⁹ İmam Tirmizi, Mütercim: Mehmet Türk, Sünen-i Tirmizi, 2002 İstanbul, Kitap yayınları, 2019, s. 179

⁵⁰ İmam Tirmizi, Mütercim: Mehmet Türk, Sünen-i Tirmizi, 2002 İstanbul, Kitap yayınları, 2019, s. 179

zenginliklerin sahibidir. “*Ene’l-Hak*” dârına varan kişiyi ise Allah, mirası ile (lütfulyla, azametiyle, cömertliğiyle) mükâfatlandıracaktır. Gönlünü Hakk’a bağlamayan, O’nun için serinden geçmeyen kimseye Allah mirasından (nimetlerinden) nasip etmez.

Saña gönderdi Bârî zât didiler aña İhlâs ad
Anuñ birliğini isbât idüp didiñ **kul hüva’llâh**

(G.146/4)

Bârî olan Allah, sana (Muhammed’e) gönderdi ve ona İhlâs adını verdiler. O’nun birliğini ispat için “De ki O Allah (birdir)” dedin.

Beyitteki “*kul hüva’llâh*” ibaresi, İhlâs Sûresi’nin 1. âyetinde geçmektedir:

أَحَدَ اللَّهِ هُوَ قُلٌّ

“De ki O Allah birdir.”

“İhlâs” kelimesi; pak sevgi, yürekten bağlılık ve saf ibadet manalarını taşır. Aynı zamanda kendisine bulaşan, karışan kesretten arınmaktır. Sadece Hakk’ın rızası için dünya kirinden temizlenmek ve saf ibadetle O’na yaklaşmaktır.

Sûrede de bildirildiği üzere, Allah’ın birliğini ispat için İhlâs Sûresi Hz. Muhammed’e gönderilmiştir. Hz. Peygamber’in gönlüne ve ameline kötü yahut çirkin hiçbir şey karışmamıştır.

Didi medh eyleyüp ol Hakk saña çün **ve’z-zuhâ** mutlak
Buña kâdir dilim ancak ki haksın yâ Resûlallâh

(G.146/7)

Mademki Allah seni (sana) medh eyleyip “and olsun kuşluk vaktine” dedi. Ey Allah’ın resulü! Dilim ancak “sen haksın” demeye kâdir.

Beyitteki “*ve’z-zuhâ*” ibaresi, Duhâ Sûresi’nin 1, 2 ve 3. âyetlerinde geçmektedir:

وَالضُّحَىٰ (١) وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ (٢) مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَىٰ (٣)

“Kuşluk vaktine andolsun, karanlığı çöktüğü vakit geceye andolsun ki, Rabbin seni terk etmedi, sana darılmadı da.”

Kuşluk vaktine yemin ederek seni öven Allah, doğruyu söyler. Ben de gönlümle, dilimle tasdikliyorum.

Beyitteki “dil” ve “kâdir” kelimeleri, iki anlama da gelecek şekilde düşünülebilir. Dil hem konuşma organıdır hem de “gönül” anlamına gelmektedir. Kâdir ise hem “söz söyleme gücü” anlamında düşünülebilir hem de kelimenin kökü olan “kadr”, yıldızların parlaklık dereceleri için kullanılan bir tabirdir. Söz konusu âyetlerde gecedin bahsedilmesi, bu anlamı da çağrıştırmaktadır.

İrişdüñ **kâbe kavseyne** diledüñ ümmetiñ yine
Pes andan olduñ **ev ednâ** ki hôş bulduñ bekâ bi'llâh

(G.146/10)

“İki yay aralığı kadar (Hz. Peygamber’in Allah’a yakınlığı)” mertebesine eriştin, yine ümmetin için şefaât diledin. Onun ardından “yahut daha yakın” oldun. Bâkî olan Allah’tan hoşluk buldun.

Beyitteki “Kâbe kevseyn” ve “ev ednâ” ibareleri Necm Sûresi’nin 9. âyetinde geçmektedir:

فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ ﴿٩﴾

“(Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar yahut daha az oldu.”

Beyitte, bir taraftan Hz. Peygamber’in Allah’a yakınlık derecesi belirtilirken diğer taraftan da onun ümmetine dilediği güzellikler ifade edilmiştir. Böylelikle Allah katında “daha da yakın” olmuştur. Bâkî olan Allah’ın Hz. Peygamber’e vermiş olduğu makamın yüceliği de anlaşılmıştır.

Furkânı okuyup açtığı vaktin
Şarâben tahûrı içdüğü vaktin
 ‘İzzet hicâbını geçdüğü vaktin
 Bizi güzel Muhammed’den ayırma

(Mrb.148/10)

Furkân’ı (Kur’an) okuyup açtığı zaman, “tertemiz bir içki” içtiği zaman, yücelik perdesini geçtiği zaman, bizi Hz. Muhammed’den ayırma.

Beyitteki “şarâben tahûr” ibaresi, İnsân Sûresi’nin 21. âyetinde geçmektedir:

عَالِيَهُمْ ثِيَابٌ سُنْدُسٌ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ وَحُلُّوا أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا (٢١)

“Üstlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır. Gümüş bileziklerle süsleneceklerdir. Rabb’leri onlara tertemiz bir içecek içirir.”

Kur’an-ı Kerim, iyi ile kötü ve doğru ile yanlış arasındaki farkı ortaya koyduğu için bir adı da “Furkân”dır. Şarap, bu dünyada haram kılınmış olmasına rağmen, Kur’an’da cennet nimetleri arasında geçmektedir. Aslında “içme” anlamındaki “şûrb” den türetilmiş olan şarâbı, genel olarak içecek anlamında düşünmek gerekir. “Hicâb” kelimesi Kur’an’da “ahirette cennette bulunanlarla, cehennem ehlinin birbirinin haline vâkıf olmasına mâni olan (engel)”⁵¹ anlamında kullanılmıştır. Şair; imanla küfrün, ihlasla riyanın, tevhid ile şirkin birbirinden ayrıldığı, cennet nimetlerinin sunulduğu zaman Hz. Muhammed’in şefaatinin talep etmektedir.

Okudum ‘aşkıñ kitâbın
 Feth itdüm **ene’l-hak** bâbın
 Senden **irci’î** hitâbın
 Önmege geldük önmege

(Mrb.155/5)

Aşk kitabını okuyup “ene’l-hak” bölümünü (kapısını) açtım. Senden “dön” hitabını beklemeye geldim.

⁵¹ A’râf/46

Beyitteki “*irci’i*” kelimesi, Fecr Sûresi’nin 28. âyetinde geçmektedir. Fakat söz konusu âyet, kendisinden önceki ve sonraki âyetlerle bütün olarak ele alınmalıdır. Fecr Sûresi 27-30. âyetler:

يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ (٢٧) ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً (٢٨) فَادْخُلِي فِي عِبَادِي (٢٩)
وَادْخُلِي جَنَّتِي (٣٠)

“Ey mutmain (doyuma, huzura ulaşmış) nefis!” “Sen O’ndan razı, O da senden razı olarak Rabb’ine dön!” “(İyi) kullarımın arasına gir.” “Cennetime gir.”

“*Bâb*” kelimesi, hem “kapı” hem de “bölüm” anlamlarına gelen bir kelimedir. İncil ve Tevrat’ın bölümlerine de “bâb” denir. Aynı zamanda bâb, hadis kitaplarında aynı konulu hadislerin bir arada bulunduğu ana bölümler içinde yer alan tali bölümlere de denir.⁵² Beyitte aşkın “kitap”a benzetilmiş olması, seyr ü sülûkun kendi içinde çeşitli aşamalardan oluşan manevi bir yolculuk olmasıyla yakından ilgilidir. Bu yolculukta nefis, çeşitli mertebelerden geçer. Bu mertebeler yedi tanedir ve en aşağı mertebeden en yukarı mertebeye doğru sıralaması şu şekildedir:

- 1 - Nefs-i emmâre: Üzeri yoğun ve kalın perdelerle örtülü nefis.
- 2 - Nefs-i levvâme: Üzeri hafif ve ince perdelerle kaplı nefis.
- 3 - Nefs-i mülhime: Üzeri nûr-zulmet karışımı perdelerle kaplı nefis.
- 4 - Nefs-i mutmainne: Nurlu perdelerin ağırlıkta olduğu nefis.
- 5 - Nefs-i râziye: Nurluluk daha artar, karanlık daha azalır.
- 6 - Nefs-i merdıyye: Aynı hâl artarak devam eder.
- 7 - Nefs-i kâmile: Perdelerin tamamen kalkması, zulmetin kalmaması makamı.⁵³

Şairin aşk kitabını okuyup “ene’l-hak bahsini “fethetmiş” olduğunu söylemesi, seyr ü sülûkta aşama kaydetmiş olduğunun ifadesidir. Ulaştığı aşamada artık Allah’ın rızasını ummaktadır.

⁵² <http://tr.m.wikipedia.org>

⁵³ Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1999, s. 406

Gelmişüz **kâlû belâdan** zâtını zikr itmege
Meylimiz yokdur bizüm hiç gayrı a‘mâl üstine

(G.165/2)

“Evet dediler” hitabından (sonra bu dünyaya) zâtını zikretmek, anmak için geldik.
Bunun dışında başka işler yapmaya hiç meylimiz yoktur.

Beyitte geçen “*kâlû belâ*” ibaresi, A’râf Sûresi’nin 172. âyetinde geçmektedir:

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ ﴿١٧٢﴾

“Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ demişti. Onlar da ‘Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)’ demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, ‘Biz bundan habersizdik’ dememeniz içindir.”

“Allah’la insanlar arasında vuku bulan bu sözleşmeye ‘mîsâk’, ‘*kâlû belâ*’, ‘*ahid*’, ‘*belâ ahdi*’, ‘*rûz-i elest*’, ‘*bezm-i ezel*’ ve ‘*bezm-i elest*’ gibi çeşitli adlar verilmiştir. Bunlardan en çok kullanılanı, özellikle Osmanlı dinî-tasavvufi edebiyatında meşhur olanı “*bezm-i elest*” terkididir.”⁵⁴ Kur’an-ı Kerim’in diğer bazı âyetlerinde de aynı konuya dair açık veya dolaylı ifadeler bulmak mümkündür. Rûm Sûresi’nin 30. âyetinde “*ed-dînü’l-kayyım*” (süreklilik özelliği taşıyan dosdoğru din) tabiriyle anılan Hak dinin Allah tarafından insan fitratına tevdi edildiği ve onun bu temel özelliğinin değişmeyeceği ifade edilir. Peygamberler tarihinde tevhid inancının büyük savunucusu Hz. İbrâhîm başta olmak üzere diğer peygamberler de tebliğ hayatlarında dîn-i kayyım denilen bu ilahi-fitri inancı bir irşad aracı olarak kullanmışlardır.⁵⁵

“Yine Kur’an-ı Kerim’in muhtelif âyetlerinde Cenâb-ı Hakk’ın Hz. Âdem’den, Âdemoğullarından, çeşitli peygamberlerin ümmetlerinden Hak yoldan sapmayacakları konusunda söz aldığı ve onlarla bir nevi antlaşma yaptığı ifade edilir. Konu ile ilgili olarak hadis diye nakledilen bazı ifadeler de mevcuttur. Bu rivayetlerde belirtildiğine göre, Allah

⁵⁴ M.F. Abdülbâkî, el-mücemü’l Müfehres Li Elfazi’l Kur’ani’l Kerim, 1196, Darül Hadis Yayınevi

⁵⁵ En’âm 6/161; Yûsuf 12/40

Âdem'i yaratınca kıyamete kadar gelecek olan bütün insanları onun sırtından (sağ ve sol tarafından) veya sulbünden zerrelere halinde çıkarmıştır.”⁵⁶

“Übey b. Kâ'b'den kendi görüşü olarak nakledilen bir rivayete göre, Allah bu zerrelere ruh ve şekil verip onları konuşturmuş, sonra da kendilerini şahit tutarak, ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim’ hitabında bulunmuş, kıyamet gününde bundan habersiz olduklarını ileri sürmemeleri için bütün kâinatı ve Âdem'i şahit tutmuş ve daha başka tavsiyelerde bulunmuş, onlar da bütün bunları kabul etmişlerdir.”⁵⁷

Şair Allah ile ruhlar arasında gerçekleşen bu sözleşmeye sadık kaldığını, verdiği sözü tuttuğunu, başka bir yola sapmadığını ifade etmektedir. Yaratılma amacını bilen ve buna göre yaşamaya çalışan insan için bu amaçtan daha üstün, gönül verilecek, yönelinecek başka hiçbir şey yoktur. Allah'a verdikleri sözü tutmayanlar ise Kur'an'ın ifadesiyle “ziyanda”dır:

Bakara Sûresi 27. âyet:

الَّذِينَ يَنْفُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ
أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ (٢٧)

“Onlar, Allah'a verdikleri sözü, pekiştirilmesinden sonra bozan, Allah'ın korunmasını emrettiği bağları (iman, akrabalık, beşerî ve ahlâkî bütün ilişkileri) koparan ve yeryüzünde bozgunculuk yapan kimselerdir. İşte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.”

‘Aşka hem-râh olmayanlar bulmayısardur halâs

Len terânî perdesinden Mûsî'i gör Tûr ise

(G.166/2)

Aşk ile yoldaş olmayanlar kurtuluşa eremezler. “Sen beni göremezsın” perdesinden Mûsâ'yı ve Tûr'u gör.

⁵⁶ İmam Malik bin Enes, El-Muvatta', “Kader”, 2. Ahmed İbn Hanbel, Müsned, Ocak Yayınları, C. 5, s. 135 Müsned, I, 272,

⁵⁷ Ahmed İbn Hanbel, Müsned, Ocak Yayınları, C. 5, s. 135

Beyitteki “*Len terânî*” ibaresi, A’râf Sûresi’nin 143. âyetinde geçmektedir:

وَلَمَّا جَاء مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرَانِي وَلَكِنْ انظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ (١٤٣)

“Mûsâ, belirlediğimiz yere (Tûr’a) gelip Rabbi de ona konuşunca, ‘Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım.’ dedi. Allah da ‘Beni (dünyada) katiyen göremezsın. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin.’ dedi. Rabbi, dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca, ‘Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah’ım! Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim.’ dedi.”

Beyitte, Hz. Musa kıssasına telmih vardır. Şair, manevî yolculukta ulaşabilecek makamların derecelerini Hz. Musa kıssası üzerinden anlatmak istemiştir. Hak ile kulu arasında daima bir perde vardır. Hz. Musa bile O’nu perdesiz müşahade edememiş, ancak dağa tecellisini görebilmiştir. Ancak “bu tecelli karşısında Hz. Musa kadri ve şanı yüce bir Resul iken kendinden geçerek yere düşmüş, dağ ise katılığına ve kuvvetine rağmen parçalanarak yerle bir olmuştur.”⁵⁸

Hepsi de Allah tarafından seçilmiş özel insanlar olmalarına rağmen, peygamberler arasında bile makamları açısından farklılık olduğu söylenir. Mesela “Şeyh Ebu Ali Dekkak der ki: ‘Musa telvîn sahibi idi. Onun için Allah’ın sözünü dinleme (makamından halk ile ihtilat haline) döndü. Ve yüzünü bin nikapla örtme ihtiyacını duydu. Çünkü ilahi kelamı işitme hâli kendisine tesir etmişti. Bizim Peygamberimiz ise temkîn sahibi idi. Miraca gittiği gibi döndü. (Hiç değişmedi). Çünkü o gece temaşa ettiği şey kendisine tesir etmemiş, onu değiştirememiştir.”⁵⁹

⁵⁸ Abdülkerim Kureyşî, Kureyşî Risâlesi (Haz. Süleyman Uludağ), İstanbul, 2003, s. 165-166

⁵⁹ Abdülkerim Kureyşî, Kureyşî Risâlesi (Haz. Süleyman Uludağ), İstanbul, 2003, s. 172

‘Aşk degül mi Eyyûbı derde giriftâr eyleyen
Gerçi zikri dem-be-dem hem **messeniye’z-zurr** ise

(G.166/20)

*Zikri zaman zaman “bu dert bana dokundu” ise de Hz. Eyyûb’ü derde düşüren
aşk değil midir?*

Beyitteki “*messeniye’z-zurr*” ibaresi, Enbiyâ Sûresi’nin 83. âyetinde geçmektedir. Ancak anlam bütünlüğü için 84. âyetle birlikte düşünmek gerekmektedir:

وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ (٨٣) فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَكَشَفْنَا مَا بِهِ
مِن ضُرٍّ وَأَتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُم مَّعَهُمْ رَحْمَةً مِّنْ عِنْدِنَا وَذَكَرَىٰ لِلْعَابِدِينَ (٨٤)

“Eyyûb’u da hatırla. Hani o Rabb’ ine, ‘Şüphesiz ki ben derde uğradım, sen ise merhametlilerin en merhametlisisin.’ diye niyaz etmişti. Biz de onun duasını kabul edip kendisinde dert namına ne varsa gidermiştik. Tarafımızdan bir rahmet ve kullukta bulunanlar için de bir ibret olmak üzere ona ailesini ve onlarla beraber bir mislini daha vermiştik.”

Şair beyti soru cümlesi olarak kurmuş olsa da maksadı cevap almak değildir. Hz. Eyyûb’ü derde düşürenin aşk olduğunu kendisi de bilmektedir.

Hz. Eyyûb, sabırlı olma konusunda örnek olarak gösterilen, sabırla birlikte anılan bir peygamberdir. “Sabrın çeşitli kısımları vardır: Kulun irâdesi ile kazandığı şeylere gösterdiği sabır, irâdesi haricinde olan şeylere gösterdiği sabır, Allah Taâla’nın emrini yerine getirmede gösterilen sabır, nehy ettiğinden uzak kalmada gösterilen sabır. Kulun iradesi dahilinde olmayan şeylere gösterdiği sabır, kulun kendisi ile ilgili Allah’ın meşakkatli (hastalık, zarar vs. gibi) hükümlerine ve bunlardan doğan sıkıntılara göğüs gererek sabretmesidir.”⁶⁰ Hz. Eyyûb’ün sabrı bu sabırdır. Beyitte ise Hz. Eyyûb’ün sabrına değil, yakınma ifadesine yer verilmiştir. Ancak bu yakınma, onun sabrına halel getirmez. Çünkü “sabrın tarifi, ‘takdire itiraz etmemektir.’ Şikâyet yollu olmaksızın başa gelen musibetleri açıklamak sabra zıt düşmez. Allah Taâla Eyyûb kıssasında: ‘Biz onu sabırlı bulduk, o ne güzel bir kuldur. Şüphe yok ki o hep Allah’a dönücüdür.’ (Sad/44),

⁶⁰ Abdülkerim Kureyşî, Kureyşî Risâlesi (Haz. Süleyman Uludağ), İstanbul, 2003, s. 266

buyurmuş, hâlbuki Eyyüb'ün 'Başıma musibet geldi.' (Enbiyâ/83) dediğini de haber vermiştir.”⁶¹

‘Aşk degül mi Mustafâyı **kâbe kavseyn** eyleyen
Gerçi **ev ednâ** şarâbından sırrı mahmûr ise

(G.166/27)

“Yahut daha da yakın” şarabından sırrı mahmur ise de Hz. Muhammed’i “iki yay uzunluğu kadar” mertebesine eriştiren aşk değil midir?

Beyitteki “*kâbe kavseyn*” ve “*ev ednâ*” ibareleri, Necm Sûresi’nin 9. âyetinde geçmektedir:

فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ (٩)

“(Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar yahut daha yakın oldu.”

Bu âyet, Hz. Peygamber’in Miraç gecesinde Allah’a olan yakınlık derecesini ifade etmektedir. Bununla beraber, “*kâbe kavseyn*” ve “*ev ednâ*” ifadeleri, aynı zamanda genel olarak seyr ü sülûktaki iki makamın adıdır. “Kâbe kavseyn” henüz “ikilik”in devam ettiği bir makamdır. Onun üzerinde ise “*ev ednâ*” makamı vardır. Bu makamda “ikilik” kalkar. Velâyetin son noktası burasıdır.⁶² Bu makam, bir kendinden geçiş makamıdır. Şarap ve mahmurlukla birlikte zikredilmesinin sebebi de budur. Yunus Emre bu sarhoşluğu şöyle anlatır:

Bir sâkîden içdim şarâb
Arştan yüce mey-hânesi
Ol sâkînin mestleriyiz
Cânlar onun dîvânesi

⁶¹ age s. 271

⁶² Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1999, s. 456

Fâ'il-i mutlakdur ol Hak **kün fe-kân** emrindedür
Her ne isterse kılur ol kimse yıgmaz hükmünü

(G.175/13)

Yegâne yapıcı/yaratıcı olan, Hak'tır. "Ol der, hemen oluverir" emrindedir. O, her ne isterse yapar, kimse emrine engel olamaz.

Edebî ve tasavvufî değeri olan kitaplarda (kaynaklarda) bu beyitte olduğu gibi "kün fe-kân" şeklinde kullanılıyor olsa da söz konusu ibare Kur'an'da "*kün feyekûn*" şeklinde geçmektedir.

Âl-i İmrân Sûresi 59. âyet:

إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٥٩﴾

"Şüphesiz Allah katında (yaratılışları bakımından) İsâ'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir. Onu topraktan yarattı. Sonra ona 'ol' dedi. O da hemen oluverdi."

Yâsîn Sûresi 82. âyet:

إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٨٢﴾

"Bir şey yaratmak istediği zaman onun yaptığı ol demekten ibarettir, hemen oluverir."

Bakara Sûresi 117. âyet:

بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿١١٧﴾

"O, gökleri ve yeri örneksiz yaratandır. Bir işe hükmetti mi ona sadece 'ol' der, o da hemen oluverir."

"*Kün fe yekûn*", "O (Allah) var ol (dedi) hemen oluverdi." anlamındadır. Yani Hakk'ın yaratmayı dilediği şeye "ol" diye emretmesi ve böylece onun varlık sahasına çıkması demektir. "Cenâb-ı Hakk'ın 'ol' demesinden maksat, eşyanın yaratılmasında ilahi kudretin süratle nüfuz ettiğini gösterir."⁶³ Yaratılmadan önce her şey Allah'ın ilim

⁶³ <http://sorularlarisale.com>

daireesinde mevcuttur. Bu şeylerden hangisinin yaratılmasını irade buyurursa onu ilim dairesinden kudret dairesine geçiriyor; yani var ediyor. İşte “ol” emri, ilim dairesinde mevcut olan bu eşyaya veriliyor.⁶⁴ Allah’ın onları yaratmayı irade etmesi ve onların da böylece varlık sahasına çıkması bir emirle oluyor. Yegâne yaratıcı Allah olduğuna göre, elbette O’nun bu emrine hiçbir şeyin engel olması düşünülemez.

Len tenâlü’l-birra hattâ tünfikû

Okundu çünkü âyetiñ degül mi?

(G.195/14)

“(Allah için) harcıncaya kadar iyiliğe asla eremezsiniz.” Çünkü âyetinde okundu (çağırdı, davet etti) değil mi?

Beyitteki “*len tenâlü’l-birra hattâ tünfikû*” ibaresi, Âl-i İmrân Sûresi 92. âyette geçmektedir:

فَإِنَّ شَيْءٍ مِّنْ تُنْفِقُواْ وَمَا تُحِبُّونَ مِمَّا تُنْفِقُواْ حَتَّى الْبِرِّ تَتَّالُواْ لَنَ
عَلَيْمٌ بِهِ اللّٰهُ

“Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir.”

Şairin üslubunun bir parçası olan istifham sanatını bu beyitte de görmekteyiz. Maksadı, düşündürmekle birlikte icabeti de sağlamaktır. Bir durumu aydınlatmak için soru sormak aynı zamanda mütevaziliği de gösterir.

Ruhsuz ve sadece şekilden ibaret yapılan ibadet ve iyiliklerle insanları aldatmak belki mümkün olabilir, fakat her şeyi bilen ve gören Allah’ı aldatmak söz konusu bile olamaz. Madde âlemine ait herhangi bir şeye olan sevgisi Allah’a olan sevgisinden daha baskın olan, başka bir ifadeyle sevdiği şeyleri Allah yolunda feda etmeye hazır olmayan bir insan için “iyiliğe ermek” mümkün olmayacaktır.

⁶⁴ <http://sorularlarisale/kategori/yedincisöz>

Dem-be-dem dir tapuña **tübtü ileyk**

Secde kılmış pâyiñe nûr-ı ‘amâ

(G.35/14)

Körlük nuru ayağına secde etmiş, huzurunda devamlı “sana tövbe ettim” der.

Beyitteki “*tübtü ileyk*” ibaresi, A’râf Sûresi’nin 143. âyeti ile Ahkâf Sûresi’nin 15. âyetlerinde geçmektedir.

A’râf Sûresi 143. âyet:

وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي إِنِّي تُبْتُ إِلَيْكَ وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿١٥﴾

“Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr’a) gelip de Rabbi onunla konuştuğunda o, ‘Rabbim! Bana görün; sana bakayım.’ dedi. Rabbi, ‘Sen beni asla göremezsın. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin.’ buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: ‘Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim.’”

Ahkâf Sûresi 15. âyet:

وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي إِنِّي تُبْتُ إِلَيْكَ وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿١٥﴾

“İnsana, anne ve babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi onu zahmete katlanarak taşıdı ve zorluk çekerek doğurdu. Karnında taşıması ve sütten kesmesinin süresi otuz aydır. Nihayet çocuk olgunluğuna ulaşip kırk yaşına girince şöyle yakarır: ‘Rabbim! Bana ve anne babama lütfettiğin nimete şükretmeye, razı olacağın işleri yapmaya beni muvaffak kıl. Benden gelecek nesli hayırlı eyle, pişmanlıkla dönüp senin kapına başvurmaktayım ve ben şüphesiz sana boyun eğenlerdenim!’”

Hız. Musa’nın Allah’ın dağa tecellisi karşısında bayılıp yere düşmesi ve sonrasında da Allah’a tövbe etmesi olayına telmihte bulunulmuştur. Tövbe etmek, öncesinde pişmanlık duyulacak bir eylemin varlığına işaret eder. Beyitte geçen “nûr-ı

‘amâ” ibaresini bununla ilgili düşünmek gerekir. Çünkü “körlük” anlamına gelen “ ‘amâ” kelimesi, aynı zamanda “manevi körlük, bilgisizlik” gibi anlamlara da gelmektedir. Söz konusu kelimenin “nûr” kelimesi ile tamlama içinde kullanılmış olması ise ilginç bir ifade şeklidir. Fakat bilgisizlikle yani manevi bir körlük hâli içindeyken yapılan hatanın sonucu olarak bir “aydınlanma” hâlinin ardından pişmanlık ve tövbenin gelmiş olduğu düşünülünce söz konusu kullanım şeklinin tercih edilme sebebi ortaya çıkmış olur.

Uyar hubbûñ çerâğın cân evinde

Be-hakk-ı âyet-i **şedîdü’l-kuvâ**

(G.45/4)

“Müthiş kuvvetleri (olan)” âyetinin hakkı için, can evinde (gönülde) sevginin mumunu yak.

Beyitte geçen “şedîdü’l-kuvâ” ibaresi, Necm Sûresi’nin 5. âyetinde geçmektedir, fakat anlamın ortaya çıkabilmesi için 6. ve 7. âyetle birlikte ele alınması gerekmektedir:

عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى (٥) ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوَى (٦) وَهُوَ بِالْأُفُقِ الْأَعْلَى (٧)

“(Kur’an’ı) ona, üstün güçlere sahip, muhteşem görünümlü (Cebrail) öğretti. O, en yüksek ufukta bulunuyorken (asli suretine girip) doğruldu.”

“Cân evi”yle kastedilen âşığın gönlüdür. “Hubbun çerâğın uyarmak” ise gönülde aşk ateşinin yanmasını ifade eder. Gönlü aydınlatan ve parlatan, aşk kandilinin ya da mumunun ışığıdır. Kişi kötülüklerden, karanlıktan ve gafletten bu sayede kurtulur. Gönülünde bu ateşi taşıyanlar hakikate erişirler. Şair bir yakarıшта bulunuyor; Hz. Muhammed’i haberleriyle (vahiy) karanlıkta bırakmayan Cebrail’in hakkı için kendisinin de gönlünün aşk ateşiyle yanmasını, aydınlanmasını ve arınmasını istemektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. DİVAN EDEBİYATINDA HADİS-İ KUDSÎ VE HADİSLERİN YERİ

Pek çok kaynaktan beslenen bir edebiyat olmakla birlikte, sosyal hayata ait unsurların bu edebiyatın içinde yer almadığı, dolayısıyla da divan edebiyatının gerçek hayattan kopuk bir edebiyat olduğu görüşü yaygın fakat doğru olmayan bir görüştür. Çünkü divan edebiyatını oluşturan metinler incelendiğinde bu iddianın gerçeği yansıtmadığı ortaya çıkar. Yaklaşık olarak altı yüzyıl hakimiyetini sürdürmüş olan bu edebiyatın temsilcileri, içinde bulundukları toplumun yaşam biçimlerini, adet ve geleneklerini, inançlarını kısacası pek çok kültürel değerini şiirlerine yansıtmışlardır.

Hiz. Peygamber'in sözleri olarak tanımlanan hadisler, bir bakıma Kur'an'ın hayata tatbiki konusunda insanlara en önemli rehber kabul edilmektedir ve Kur'an'dan sonra, İslam dininin en önemli kaynağıdır. Bu da onları, divan edebiyatının en önemli ilham kaynaklarından biri hâline getirmiş ve hemen hemen her şairin şiirlerinde rastlanılmasını mümkün kılmıştır. Ancak hadislerin kullanım biçimleri ve fonksiyonları şairden şaire hatta aynı şairin şiirleri arasında bile farklılık gösterebilmektedir.

Şiiri, tasavvufî düşünce sistemini halka ulaştırma konusunda önemli ve etkili bir vasıta olarak gören şairler, şiirlerinde Kur'an âyetlerinin yanı sıra hadislerden de iktibaslar yapmışlardır. Bazı şairlerin öncelikli amaçları tebliğ olmasa da hem inançlarının gereğini yerine getirmek hem de bir geleneği devam ettirmek üzere Allah'ın varlığına ve birliğine olan iman anlatıldığı ve Kudret-i İlâhi karşısındaki acziyetin ifade edildiği tevhid ve münacatlar yazmışlar; yine Hiz. Peygamber'e olan muhabbetlerini ortaya koymak için de na'lar kaleme almışlardır.

Bu tevhid, münacat ve na'lar da aslında Allah'a ve Resulüne olan sevgi ve imanın artırılmasını sağlama konusunda bir bakıma dinî ve tasavvufî bir tebliğ aracı sayılabilir. Şiirin bir tebliğ vasıtası olarak görülmesinin de kutsal bir dayanağı vardır. Bu kutsal dayanak da Hiz. Peygamber'in "Şiirden bir kısmı şüphesiz ki hikmettir."⁶⁵ şeklindeki sözleridir:

⁶⁵ Sahîh-i Buhârî, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1985, C. 12, hadis no: 205.

Mazmûn-ı “mineş’ş-î’ri le-hikmet”

Zihnî şu’arâ olsa n’ola genc-i hümayûn ⁶⁶

Bunların dışında bazı şairler de şiirlerinde anlatmak istedikleri duygu ve düşünceleri kuvvetlendirmek için hadislerin kutsiyetinden faydalanma yoluna gitmişler, böylece sözün ve ifadenin etkileyiciliğini artırmaya çalışmışlardır. Bu tür şiirlerde amaç, ortaya koyulan duygu ve düşünceye hadisler vasıtasıyla kutsal bir destek bularak muhatabın zihninde kalıcı, etkileyici ve büyüleyici bir iz bırakmaktır.

Hadisler, divan edebiyatının en önemli kaynakları arasında sayılmaktadır. Yukarıda da ifade etmiş olduğumuz gibi, divan edebiyatına ait metinler incelendiğinde pek çok hadisin kısmen veya tamamen zikredildiği, bazen de dolaylı olarak hadislerle telmihlerde bulunduğu görülmektedir. Pek çok divan şairinin sahip olduğu kültür altyapısı ile yaşam biçiminin dikkate alınması durumunda ise görünüşte bir hadise doğrudan atıf sayılamayan, ancak kaynağını yine hadislerden alan ve İslami yaşantının temel düsturlarını ihtiva eden unsurlara tesadüf edilmesi mümkündür. Ancak çalışmamızda, hadislerle işaret etme konusunda herhangi bir şüpheye mahal bırakmayacak konumda olan beyitlerden örnekler vermeyi uygun görüyoruz.⁶⁷

Tasavvufî anlayışta en büyük hedef, dünyevi arzulardan sıyrılarak Allah’a ulaşmak, Allah’ın varlığında yok olmak (fenâfillah)’tır. Tasavvuf yoluna giren kişi -ki bu kişiye sâlik denir- fenâfillaha ulaşma yolunda mutlaka bir rehber ihtiyacı duyar. İhtiyacı duyulan rehber, öncelikle Hz. Muhammed’dir. Şaire göre, menzil-i maksuda ulaşmak için Hz. Peygamber’in getirdiği kurallara sarılmak yeterlidir. Burada pek çok hadise atıf vardır. Birincisi, Hz. Peygamber’in Veda Hutbesi’nde söylediği: “Size iki şey bırakıyorum. Bunlara uyduğunuz müddetçe asla sapıtmayacaksınız: Allah’ın Kitab’ı ve Resûlünün sünneti.”⁶⁸ hadisidir. Hz. Peygamber’in sünneti, Kur’an-ı Kerim’e zaten muhalif değildir. O hâlde, Hz. Peygamber’in sünnetine tabi olan kurtuluşa erecek ve

⁶⁶ Muhsin Macit, Erzurumlu Zihnî Divanı, Ankara, 2001, s.261

⁶⁷ Şu hususun da belirtilmesinde fayda vardır. Konuyla ilgili çalışmamız sırasında pek çok divanı inceledik. Bu incelemeler sonucunda sayısız beyitte hadislerden faydalandığını gördük. Aslında hadislerin divan edebiyatındaki yerini tam olarak ortaya koyabilmek için bütün divan şairlerinin eserlerinin teker teker incelenmesi ve tespit edilen malzemenin detaylı bir incelemeye tabi tutulması gerekmektedir. Böyle bir şey ise çalışmamızın sınırlarını fazlasıyla aşmaktadır. Bizim amacımız, hadislerin divan edebiyatındaki yeri konusunda genel bir çerçeve çizmektir. Verdiğimiz örneklerin, divan şiirinde hadislerin yeri hakkında belli başlı bir fikre sahip olmamızı sağlayacak nitelikte olduğunu düşünüyoruz.

⁶⁸ Mütercim: Abdullah Fevzi Kocaer, Sahîh-i Buhârî, Hadis No: 52, 2014, Konya, Hüner Yayıncılık

menzil-i maksuda ulaşacaktır. Konuyla ilgili diğer hadis ise şudur: “Kim Allah ve Resûlüne itaat ederse doğru yolu bulmuştur. Kim de o ikisine isyan ederse (bilsin ki) sadece kendisine zarar verir, Allah’a hiçbir zarar veremez.”

2.1. Ümmî Sinân Dîvânı’nda Geçen Hadis-i Kudsî ve Hadislerin İncelemesi

Hazreti Peygamber'in Allah Teâlâ'dan rivayetle ifade buyurduğu hadisler "Kudsi Hadis" denir. Hz. Peygamber'in istediği ibare ile ifade etmek üzere bazen Cibril (a.s) vasıtasıyla ve bazen de vahiy, ilham ve rüya suretiyle Allah Teâlâ'dan rivâyet ettiği hadistir. "Kudsi hadislerin, bir taraftan ilk kaynak olarak Allah Teâlâ'ya izafe edilmesi, diğer taraftan Hz. Peygamber'in hadisleri arasında ve hadis lafzıyla zikredilmesi, bunların bazı yönlerinden Hz. Peygamber'in hadislerine benzerliğini ortaya koymaktadır. Zira Kur'ân-ı Kerim Allah kelâmı olup Hz. Peygambere vahyolunmuştur; kudsî hadislerin de ilk kaynağı Allah Teâlâ olduğuna ve Hz. Peygamber tarafından ondan rivayet edildiğine göre, bunlar da vahiydir. Binaenaleyh, vahiy olmak bakımından Kur'ân-ı Kerim'le hadis-i kudsî arasında herhangi bir fark mevcut değildir. Bununla beraber Kudsi hadisler Kur'an'dan sayılmazlar;

Çü sensin Hâdî-i burhân kerem kıl lutfila ihsân
Ki senden gayrı yâ Deyyân **ve lâ-mennü zü'l-mâl** olmaz

(G.34/24)

Ey Deyyân (ödüllendiren ve cezalandıran Allah)! “Senden başka ganî” yoktur. Mademki sen hidayet edensin; kerem kıl, lütfunla ihsan et.

Bu beyitteki söz gurubu hadis değildir. “Senden başka ganî yoktur” Allah’a övgü için kullanılmıştır.

“*Deyyân*” Allah’ın isimlerinden biridir. Kullarının hiçbir amelini zayi etmeden karşılığını veren anlamına gelmektedir. Kıyamet günü herkesin dünyada iken yaptıklarının hesabını en iyi bilen ve kullarının hiçbir amelini zayi etmeyen, karşılığını

hakkiyla veren O'dur.⁶⁹ Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: “Ben azîmü’ş-şân (şânı büyük) herkese mücâzat eden (karşılığını veririm) deyyânım.”⁷⁰

Allah’tan talep edilen şey ne ise ona uygun olan ismiyle seslenilir ve duada bulunulur. Bu sebeple de beyitte Allah’ın “Hâdî” ve “Deyyân” isimleri zikredilmiş ve bu isimlerin hürmetine kerem ve ihsanı talep edilmiştir. Allah’ın sonsuz zenginliğinden ve kudretinden ihsan istemektedir. Bu nedenle de şair, “senden başka ganî yoktur” diyerek Allah’a övgüde bulunmuştur. Zaten Allah’ın sıfatlarından biri de “ganî”dir.

Mâlikü’l-mülk-i hakâyık ins ü cân

‘Arş u kürs levh u kalem **tahte’l-‘ulâ**

(G.35/4)

İnsanların ve ruhların, hakikatler ülkesinin sahibisin. Arşın, kürsünün, levhanın (levh-i mahfuz) ve kalemin sahibi sensin.

“Yüce makamların altı” manasına gelen “*tahte’l-‘ulâ*”, bütün feleklerin (göğün tabakalarının) üstünde en yüksek makamlardan biridir. Sahih olmayan bir sözdür. Dini kaynaklarda “*hadîsü’l-bâtılûn*” diye geçmektedir.⁷¹ Beyitte ise Hakk’ın yüce makamlarından biri olarak söz edilir.

“Cân” kelimesini tevriyeli olarak düşünmek mümkündür. Çünkü “ins ü cân” insanlar ve ruhlar anlamına gelirken “ins ü cân” ise insanlar ve cinler anlamına gelmektedir.

Divan edebiyatında “levh ü kalem” ifadesi, “korunmuş lehva” anlamına gelen “Levh-i Mahfûz” için kullanılır. Allah’ın takdir ettiği, olmuş ve olacak bütün şeylerin üzerinde yazılı bulunduğu kabul edilen kader levhasıdır. Onun tek sahibi ve var edeni yüce Allah’tır.⁷² “Allah dilediğini siler, dilediğini de sabit kılıp bırakır. Ana kitap (Levh-

⁶⁹ <http://www.kerimusta.com>

⁷⁰ Mütercim: Abdullah Fevzi Kocaer, Sahîh-i Buhârî, Hadis No: 37, 2014, Konya, Hüner Yayıncılık

⁷¹ age s. 281

⁷² <http://islamansiklopedisi.org>

i Mahfûz) O'nun yanındadır.”⁷³ “Yerde ve gökte gizli hiçbir şey yoktur ki apaçık bir kitapta (Levh-i Mahfûz'da) bulunmasın.”⁷⁴

Ey **küntü kenzi**ñ mazharı tâlib-i hakkıñ rehberi
Ey mürşidleriñ serveri ihsâna gelmişem saña

(G.40/2)

Ey “Ben bir hazine idim” sırrına erişen, hakka talip olanlara rehberlik eden! Ey mürşitlerin reisi! İhsanın için sana gelmişim.

“*Küntü kenz*” ibaresi, “Ben gizli bir hazine idim; görülmek, bilinmek istedim bu yüzden âlemi (felekleri) yarattım.” mealindeki “*Küntü kenzen mahfiyyen fe halaktü'l halka liya'rifûni.*”⁷⁵ hadis-i kudsîsinden alıntılanmıştır. Bu hadise göre, Hakk'ın murat etmesi üzerine muhabbetinden halk yaratılmıştır. Böylece zatının bilinmesine mahlukatı vesile kılmıştır.⁷⁶

Beyitte “Ben gizli bir hazineydim” sırrına mazhar olmuş olan ve “mürşidlerin serveri” olarak nitelendirilen kişi, Hz. Muhammed'dir. Çünkü en yüce rehber odur ve şair de onun ihsanını talep etmektedir.

Tasavvufi düşünce sisteminde sıklıkla atıfta bulunulmasına rağmen, söz konusu hadis-i kudsînin sahihliği tartışma konusudur. Keşif yoluyla hadis rivayeti yapabileceğine inanan mutasavvıfların başında İbnü'l Arabî gelmektedir ve bu hadisle ilgili olarak şöyle demiştir: “Bu hadis keşfen sahihtir lakin naklen sabit değildir”. Bu yüzden muhaddisler bu söz için “Nebi'nin sözlerinden değildir ne sahih ne zayıf hiçbir senedi bulunmamaktadır, uydurmadır, asılsızdır.” gibi açıklamalarda bulunmuşlardır.”⁷⁷ İsmail Hakkı Bursevî de “Ben gizli bir hazine idim” hadisi üzerinde dururken bu hadisin rivayet açısından sabit olmasa bile keşfen sahih olduğunu söylemiştir.”⁷⁸

⁷³ Ra'd/39

⁷⁴ Neml/75

⁷⁵ İsmail Hakkı Bursevî, *Kenz-i Mahfî*, İstanbul, Bahar Yayınları, 2000, s. 18-23

⁷⁶ Ahmet Yıldırım, *Tasavvuf'un Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara, TDV Yayınları, 2000, s. 98-99

⁷⁷ age s. 98-99

⁷⁸ İslam Ansiklopedisi, Ankara, TDV Yayınları, 2002, C. 25, s. 315-317

El-mü'minûne lâ-yemût Hayy ü Bekâsın bî-vücûd

Sundum saña elimi tut Lokmâna gelmişem sañ

(G.40/4)

“Müminler ölmez.” Hayy (diri) ve Bekâ' (bâkî)sın. Vücutsuz bir hâlde sana elimi uzattım, tut. Lokmân'a gelmişim say.

Enes Bin Mâlik'ten gelen rivayete göre Hz. Peygamber, “Allah mü'mine işittirmek istediklerini işittirmedikçe mümin ölmez.” buyurmuştur. Söz konusu hadis Şuabu'l-İmân'da “*El mu'minu lâyemtü hatta yemla Allahu mimma yuhibbu.*” (Allah mümin kuluna sevdiklerini işittirmeden (kulakları dolduruluncaya dek) canın (ruhunu) almaz.) şeklinde rivayet edilmiştir.⁷⁹

Bu hadiste “müminler ölmez” derken kastedilen şey, Allah dilemedikçe kimsenin onun yolundan çıkamayacağı yahut O'nun yoluna dönemeyeceğidir. Güzel ve çirkin her söz, bir anlam ve ibret taşır. Mühim olan Hakk'ı ve hakikati bulmaktır. Bunun nasibini dağıtan ise Allah'tır. Nasibimiz olan son kelimeye kadar duymadıkça, uyarılmadıkça Allah cânımızı (ruhumuzu) almaz.

“Hayy” Allah'ın isimlerinden olup Allah'ın her daim canlı (diri, ölümsüz) olduğunu ifade eder. O'nun sonu da yoktur, Bâkî'dir.

Beyitte Hakk'tan medet istenmekte, himmet dilenmektedir. İktibas yapılmış olan hadis, Allah'ın “Hayy” ve “Bâkî” isimleri ile “Lokman”, birbiriyle yakından ilgilidir. Çünkü “bu kelime, ahlaki öğütler veren, bütün hastalıkları iyileştiren hekim manasındadır. Aynı zamanda bitkilerin dilinden anlayan efsanevi bir kişi olduğu söylenir. Kur'an'da da bahsi geçen hikmet sahibi birisidir. Hatta peygamber olduğu iddia edilen bir kişidir. Fakat İslam âlimlerinin genel görüşü, peygamber olmadığı yönündedir. Lokman Sûresi'nde Lokman Hekim'den bahsedilir, oğluna verdiği öğütler anlatılır ve Allah'ın ona verdiği hikmetten bahsedilir.”⁸⁰

Lokman Sûresi 12. âyet:

يَشْكُرُ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ وَمَنْ لِلَّهِ اشْكُرْ أَنْ الْحِكْمَةَ أَفْهَمَ أَتَيْنَا وَلَقَدْ

⁷⁹ Ahmet b.Hüseyin el-Beyhakî, Şuabu'l İmân, 5, Ocak Yayınları, 2015

⁸⁰ <http://tr.m.wikipedia.org/wiki/lokman>

حَمِيدٌ غَنِيٌّ اللَّهُ فَإِنَّ كَفَرَ وَمَنْ لِنَفْسِهِ

“And olsun ki, Lokman’a, Allah’a şükretmesi için hikmet verdik. Şükreden kimse ancak kendisi için şükretmiş olur. Nankörlük eden ise bilsin ki, Allah her şeyden müstağnidir, övülmeğe layık olandır.”

Ol **küntü kenzi** bulmaga sırrıña ‘ârif olmaga
‘İlm-i ledünnî bilmege ‘irfâna gelmişem saña

(G.41/10)

Sana, “Ben gizli bir hazine idim” sırrına arif olmaya, Allah’ın sırlarına ait manevi bilgiyi bilmeye, irfan sahibi olmaya gelmişim.

Beyitte iktibas yapılmış olan hadis, “Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim (murat ettim) bunun için mahlukatı yarattım ve onlara kendimi bildirdim, onlar da beni bildiler.” mealindeki hadis-i kudsîdir. Sahih veya zayıf bir senedinin olmadığı ileri sürülen bir hadistir. Hadis bilginlerinden Aliyyü’l Kari ise “Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım”⁸¹ âyetine dayanarak manasının doğru olduğunu söylemiştir.

Bu hadisteki rivayete özellikle “İsmail Hakkı Bursevî’nin ‘Rûhu’l-Beyân’ı ile Neysaburî’nin ‘Garâibü’l-Kur’ân’ında yoğun olarak başvurulmuştur.”⁸²

İlahi bilgi olan marifet, tecrübeye dayalı bir bilgidir ve sadece insanın çalışıp çabalamasıyla elde edilemez. İlahi bir feyiz ve lütuf gerekir. Bunun da öncesinde ise kişinin bir mürşide intisap etmesi ve onun rehberliğinde aşama kaydetmesi gerekir. Beyitte de bu rehberliğe duyulan ihtiyaç ifade edilmiştir.

⁸¹ Zâriyât, 51/56

⁸² <http://islamansiklopedisi.org.tr>

Ol ki kudret kandilinde **vâhidün min nûr** iken
Cibri'ile mürşid olduñ buldı râhat Murtazâ

(G.49/3)

O ki kudret kandilinde nurla bir iken, Cebrail'e (Cebrail'in getirdiği vahiy) mürşit oldun, Murtazâ (Hz. Ali) rahata (huzura) kavuştu.

Bu beyitte iktibas yapılan hadis, Salmân'ın rivayetidir. Hadisin tamamı şu şekildedir: “*Kale semi'tu Râsulallahi (s.a.v) yekul, kuntu ena ve aliyyun nuren beyne yedeyil lahi, kable en yehlekullahi Âdeme bi arba teaşere elfe âmin, felemma halakallahu Ademu busima zaliken nur cuzeyn rakibe fi âdem fe cuz un (kaseme) ene ve cuz un Ebi Talib ve nurun hakki mana nasur kaysu ezalna.*” Anlamı: “Ben ve Ali Allah'ın yanında aynı nurdan yaratıldık. On dört bin yıl önce Allah Âdem'i yaratmadan önce beni ve Ali'yi aynı nurdan yarattı. Allah Âdem'i yaratınca bu nuru ikiye böldü. Bir parçası Âdem'de kaldı, bir parçası da benle Ali'de kaldı. Hak bizimledir, biz nereye inersek Hak da bizimle oraya iner. (Gerçeğin ışığı biz nereye inersek o da bizimle oraya iner.)”⁸³

Hz. Muhammed Hakk'ın indinde (yanında, huzurunda) kudretli bir nur iken Hz. Âdem dahi henüz yaratılmamıştı. O, Hz. Ali'yle aynı nurdan yaratıldığını söyler. O'nu temsil eden nur, kudretli bir kandilin ışığına benzetilmiştir, bu bilgiler tasavvufda kullanılmasına rağmen Kur'ân-ı Kerîm'de geçmemektedir. Çevresini hakikat ile aşk ile Hakk'ın kelâmı ile aydınlatmıştır. Bu ilk aydınlanmayı “Cebrail (a.s.) Ramazan ayının 17. gününde, Hira Mağarası'na inerek Hz. Peygamber'e “-Oku!” diyerek yaptı. Hz. Peygamber “-Ben okuma bilmem.” karşılığını verdi. Bunun üzerine melek, Hz. Peygamber'i takati kesilinceye kadar sıktı. Sonra tekrar “-Oku!” dedi. Hz. Peygamber yine: “-Ben okuma bilmem. (Ne okuyayım)” dedi. Cebrail (a.s) Hz. Peygamber'i üçüncü defa sıktı bıraktı. Ardından vahy-i ilahiye kendisine şöyle bildirdi.”⁸⁴

اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ (۱) خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ (۲) اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ (۳) الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ (۴) عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ (۵)

⁸³ Şeyhülislâm İbnü Teymiyye, İbn Teymiye Külliyyâtı, Tevhid Yayınları, C. 1

⁸⁴ İbn-i Sa'd, Kitabü't-Tabakati'l- Kebir Tabakat, Siyer Yayınları, 2014, I, s. 194

“Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı “alak”tan yarattı. Oku! Senin Rabbin en cömert olandır. O, kalemle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini öğretendir.”⁸⁵

“Bu emr-i ilahi ile Allah’ın Resulü’nün şahsında bütün insanlığa Rabbin en büyük lütfu olan Kur’an-ı Kerim’in nüzulü başlamış oldu ve Hz. Peygamber irşâda erişti. Hakk onu seçmişti. Ona kalb ile her şeyi okumayı nasip etmişti. ‘Oku’ emriyle mürşit olmuştur. Bu emir sadece zâhirde bir okuma emri değil, kalben, manevi tezkiye ve tasfiye neticesinde kitap ve hikmeti alıcı hale getirdi. Kâinatın bir kitap haline gelmesi, kalbin kâinat sayfalarını çevirip hikmetleri ve ilâhi sırları okuyabilmesi, Kur’an-ı Kerim’i ve Hakk’ı okuması ve idrak etmesi, Allah’ın verdiği nur ve hikmetle olmuştur.”⁸⁶

Sırruke sırrî buyurdu şânîña Hayrülbeşer

Küntü kenziñ mazharı ehl-i sa‘âdet Murtazâ

(G.49/10)

“Ben gizli bir hazine idim” sırrına mazhar olan, saadet sahibi Murtazâ (Hz. Ali)! İnsanların en hayırlısı senin şanına “senin sırrın benim sırrımdır” buyurdu.

“*Sırruke sırrî*” ibaresi, “Senin sırrın benim sırrımdır, senin aleniyetin benim aleniyetimdir. İman kanıma, etimle birleştiği gibi senin de kanına etine birleşmiştir.” mealindeki hadisten iktibas edilmiştir. Bu hadis Hz. Ali için söylendiği belirtilmektedir. Muteber hadis kitaplarında böyle bir hadise rastlanmamıştır. Yine bu hadise yakın başka bir hadis de “Sırrımın sahibi Ali bin Ebî Tâlib’dir.”⁸⁷

Hiz. Peygamber’in Hiz. Ali’ye verdiği değer, ona olan sevgisi ve güveni her iki hadiste de aşikârdır. Hiz. Peygamber sırrını Hiz. Ali’ye söyleyecek kadar yakın görmüştür. Bunun da ötesinde her şeye kefil olarak onun sırrı da benim sırrımdır. Aleniyeti de benim aleniyetimdir, demiştir. Hiz. Ali’nin imanına da güvenmiştir. İncancındaki üstünlüğü göstermek için, kendi imanıyla örnek vermiştir. “Ben nasıl iman ile haşır olduysam Hiz. Ali de benim gibi iman etiyse, kanıyla bir olacaktır.” buyurmuştur.⁸⁸ Böylece Hiz. Ali’nin

⁸⁵ Alak/1-5

⁸⁶ Osman Nuri Topbaş, Hazret-i Muhammed Mustafa 1, Erkam yay.

⁸⁷ Süleyman el-Kunduzi, Yenabiül Meveddeh, s. 180

⁸⁸ İbnü’z Zübeyr es-Sekafi, El Garat, I, s. 55-88

çok kuvvetli bir imana sahip olduğunu ifade etmiştir. Hz. Ali'nin imanının derecesi, bir başka hadiste ise şöyle geçer: “Eğer gökleri ve yeri terazinin bir kefesine, Ali'nin imanını da diğer kefesine koysalar, elbette Ali'nin imanı ağır gelir.” Bundandır ki kâinatın efendisi kendisine Hz. Ali'yi sırdaş seçmiştir.⁸⁹

Beyitte ıktibas yapılan diğer hadis ise “Ben gizli bir hazine idim; bilinmeyi, görülmeyi muhabbet ettim. Bu yüzden âlemi (felekleri, kâinatı) yarattım.” mealindeki “*Küntü kenzen mahfiyyen fe halaktü'l halka liya rifûnî.*”⁹⁰ hadis-i kudsîsidir.

Lâ fetâ illâ ‘Alî lâ seyfe illâ zü'l-fikâr

Kenz-i mahfidür saña kân-ı hidâyet Murtazâ

(G.50/22)

“Hz. Ali'den üstün (kahraman) yiğit, zülfikârdan başka kılıç yoktur.” Ey Murtazâ (Hz. Ali)! “Gizli hazine” senin hidayet kaynağıdır.

“Hz. Ali'nin kılıcı çatal şeklinde, çift başlı bir kılıçtır. Kılıcın adı ‘zülfeikâr’dır. Rivayete göre Uhud Savaşı’nda Hz. Muhammed’e indirilen bu kılıç, Hz. Muhammed tarafından Hz. Ali’ye armağan edilmiştir. Yine rivayete göre, beyitte geçen hadis Hayber Kalesi’nin fethinin ardından Hz. Muhammed tarafından söylenmiştir. Onlarca yara alarak kanının son damlasına kadar Hz. Muhammed’i savunurken kullandığı zülfikâr münasebetiyle, savaşın ardından Hz. Peygamber bu sözü söyleyerek Hz. Ali’yi yüceltmıştır. Özel bir kılıç olan zülfikârın uçlarından birinin adaleti, diğerinin ise ilmi ve irfanı temsil ettiği söylenir. Büyük ucunun kâfirlerle savaşmayı, küçük ucunun ise nefsimizle savaşmayı temsil ettiği de söylenir. Bir başka yorum ise uzun ucunun iyilik ve imanı, kısa ucunun ise kötülük ve küfrü temsil ettiğidir. Söz konusu kılıç, Bektaşî edebiyatının önemli eserlerinden biri olan Zülfikar-nâmede de detaylı bir şekilde anlatılmıştır.”⁹¹

“*Kenzi mahfî*”, gaybde saklı bulunan ahâdiyyet hüviyeti olup, gizli olanların en gizlisidir. Burada geçen mutlak manadaki sır, hüviyyete ve zâta delâlet eder. Hiçbir şey

⁸⁹ İbnü’z Zübeyr es-Sekafî, El Garat, I, s. 55-88

⁹⁰ İsmail Hakkı Bursevî, Kenz-i Mahfî, İstanbul, Bahar Yayınları, 2000, s. 18-23

⁹¹ blog.milliyet.com.tr

halk edilmeden önce yalnız ve ancak Allah vardı. Allah, zâtına tecellisini ve ilmini açtı. Varlıkların a'yân-ı sâbitesi (ilmi hakikatleri) yani hangi şekilde halk edilecekleri, taslağı, programı Allah'ın indinde kaldı. Zaman, mekân, eşya vb. yaratıldı. Bütün bu sır ve güzellikler Hakk'ın rızasıyla bilinmeye görülmeye başlandı. Kenzi mahfînin ilk mazharı ise elbette Hz. Muhammed'dir. Gayb âleminin gizlilikleri kenzi mahfînin içindedir. Kenzi mahfî sırrı âriflerin gönlünde gizlidir. Ârifler, varlıklara ve cisimlere gizlenen Habibullah'ı bilirler. Hz. Muhammed, bütün sırrın özüdür. O, kenzi mahfînin sebebi ve kendisidir. Hakk'ın yolundakilerin başıdır, çünkü Allah'ın seçtiklerinin en yücesidir. Hz. Muhammed nazarında ve Allah'ın indinde Hz. Ali de ve Hakk'ın yolu ve peygamberi için kullandığı kılıcı da en değerlilerindendir.⁹²

Çün buyurdı ol Resûl **mûtû kable en-temût**

Ölmezden öñ 'aşk-ıla öldüğüm midür hatâ

(G.51/2)

Mademki o Resul “ölmeden evvel ölünüz” buyurdu. Hatam (günahım, kusurum) ölmeden önce aşk ile öldüğüm müdür?

Beyitte geçen “mûtû kable en-temût”, “ölmeden önce ölünüz” anlamına gelmektedir. Yani irâdeten kefen giyip her hâli seyr etmektir. Bu ise ölüm gelip çatmadan evvel şehvânî ve nefsânî hisleri terk etmek suretiyle olacaktır. Bu üç aşamada gerçekleşir. Mürit önce şeyhte fâni (yok) olur, buna fenâfi'ş-şeyh denir. Sonra Resûlullah'ta fâni olur, buna da fenâfi'r-resûl denir. Sonra ise Hakk'ta fâni olur, buna da fenâfi'llah denir.⁹³ Beyitte de vurgulanan budur, nefsi sahibine teslim etmek ve onda yok olmak gerekir. Şair de aşk yolunda aşk ile ölenlerden, nefsini yok edenlerdendir. Fakat bu durumunun karşılığında yaşadıklarını uygun bulmamıştır ki hatam, kusurum, günahım bu mudur diye sorar. Aşk ehli olmayanların bunu bir kusur olarak gördüğünü söyler.

⁹² İsmail Hakkı Bursevî, Kenz-i Mahfî, İstanbul, Bahar Yayınları, 2000, s. 18-23

⁹³ Hücvîrî, Keşfü'l-Mahcûb, Dergah Yayınları, 1982, s. 365-370

Bu konuyla ilgili olarak “Fâni olunuz, sonra fâni olunuz, sonra fâni olunuz.” mealindeki “*Efnû summe, efnû summe, efnû sadeka Resûllahi.*”⁹⁴ hadisini de hatırlamak gerekir.

Budur dir ‘âşıklar ‘aşkıñ nişânı
Küntü kenze mazhar ider insânı
 Dîdâruñ bâgınıñ verd ü reyhânı
 Gülünde bir dahı hiç var mı yâ Rab

(Mrb.54/7)

Âşıklar insanı “gizli hazine” sırrına mazhar eden, aşkın izi (alâmeti, nişanı) budur derler. Yüzünün bahçesinin gül ve reyhanları içinde böyle bir gül daha var mı ey Allah’ım?

Bu beyitte de yine “Ben gizli bir hazine idim; görülmek, bilinmek istedim. Felekleri (âlemi, kâinatı, mahlûkâtı) yarattım.” mealindeki “*Küntü kenzen mahfiyyen fe halaktü’l halka liya’rifuni*”⁹⁵ hadis-i kudsîsinden iktibas yapılmıştır. Hakk’ın gizli hazine sırrına (yaratma sırrı) mazhar olmak âşıklığın nişanesidir ve yaratılış amacının gerçekleşmesi anlamına gelir.

Şair bahçe imgesi çerçevesinde beyti şekillendirmiştir. “Gizli hazine” sırrına erenler, Hakk’ın bahçesindeki gül ve reyhana benzetilmiştir. Bu bağlamda şair de Hakk’ın bağında bir gül olmayı diler. Yahut O’nun aşkı bir güldür ve şair kendi gönül bahçesinde de bu gülün açmasını diler. Her iki manada da aşka (Hakk’a) ve Hakk’ın sırrına ulaşmayı diler.

Gül aynı zamanda Hz. Peygamber’in sembolüdür ve Hakk’ın bağında yani yaratılmışlar içinde ondan daha değerli başka bir gül yoktur.

⁹⁴ Alî b. Muhammed el-Askalânî, Hadis Usûlü, Beka Yayınları, Ankara, 2005

⁹⁵ İsmail Hakkı Bursevi, Kenz-i Mahfî, Mütercim: Abdulkadir Akçiçek, İstanbul, Kitsan Yayınları, 1997, s. 18-23

Küntü kenziñ sırrı izhâr olmadan pinhân iken
Nûr-ı vechin Ahmedine cân iden Perverdigâr

(G.63/2)

“Gizli hazine” sırrı ortaya çıkmadan önce, yani henüz gizliyi Allah, yüzünün nurunu Ahmed’ine (Hz. Muhammed’e) ruh (cân) etmiştir.

“Küntü kenz”in sırrı izhâr olmadan demek, yaratmanın henüz gerçekleşmemiş olduğunu ifade etmektedir.

Beyitte doğrudan iktibas yapılmamış olsa da “*levlâke*” hadisine (Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım) telmihte bulunulmuştur. Bu hadisin sahih olmadığı söylenir. Fakat yine aynı doğrultuda olan başka bir hadis ise şu şekildedir: “Cibril bana geldi ve dedi ki ya Muhammed! Sen olmasaydın cennet yaratılmazdı sen olmasaydın cehennem yaratılmazdı.”⁹⁶

Asıl göndermede bulunulan hadisler ise Hz. Peygamber’in bütün yaratılmışlardan önce ve Allah’ın nurundan yaratılmış olduğuyla ilgili hadislerdir. Hz. Câbir anlatıyor: “Ey Allah’ın Resulü! Anam-babam sana feda olsun, Allah’ın her şeyden önce ilk yarattığı şeyi bana söyler misin?” diye sordum. Şöyle buyurdu: Ey Câbir! Her şeyden önce Allah’ın ilk yarattığı şey, senin peygamberinin nurudur. O nur Allah’ın kudretiyle dilediği yerlerde dolaşıp duruyordu. O vakit daha hiçbir şey yoktu. Ne levh ne kalem ne cennet ne de cehennem vardı.”⁹⁷ Hz. Peygamber yine bir hadis-i kudsîde: “Allah, seni kendi nurumdan diğer şeyleri de senin nurundan yarattım, buyurdu.” demiştir.⁹⁸

Allah bütün varlıkların yaratıcısı, besleyicisi, büyüteni, yetiştireni ve terbiye edenidir. Madem kâinat Allah’ın varlığına, birliğine delil olsun diye yaratılmıştır, mademki bunun delil cihetini sadece Hz. Muhammed ders vermiş (açıklamış) denilebilir ki o olmasaydı dünya olmazdı. Bütün bu sırrın öğreticisi odur. Bediüzzaman’ın ifadesiyle “Anlaşılmaz bir kitap, muallimsiz olsa; manasız bir kâğıttan ibaret kalır.”⁹⁹ Kitabın (sırrın) değerini söylemedikçe (bildirmedikçe) göstermedikçe varlığı ve yokluğu bir olarak görünür.

⁹⁶ Celâleddîn es-Suyûtî, Künzü’l Ummal, h.no.32025

⁹⁷ Ahmed İbn Hanbel, Müsned, Ocak Yayınları, C. 4, s. 127

⁹⁸ Bursevi, Kenz-i Mahfi, Mütercim: Abdulkadir Akçiçek, İstanbul, Kitsan Yayınları, 1997, 1290 / s. 2

⁹⁹ Bediüzzaman Said Nursî, Risale-i Nur Külliyyatı, C. 11 / s. 113

Hem buyurduñ şânına **levlâke levlâk** ol cânıñ
Mustafâyı cümleye cânân iden Perverdigâr

(G.63/3)

Bütün varlıkları besleyen, yetiştiren, terbiye eden yüce Allah, Hz. Muhammed Mustafa'yı tüm âleme sevgili eyledi ve onun şanı için "sen olmasaydın" buyurdu.

Beyitte, "(Ey Muhammed!) Sen olmasaydın felekleri (kâinatı, varlığı, âlemleri) yaratmazdım." mealindeki "*Levlâke levlak lema halaktü'l-eflâk*" hadis-i kudsîsinden iktibas yapılmıştır.¹⁰⁰ Âlemlerin, Hz. Peygamber'in hürmetine yaratılmış olmasına dair kutsal hadisler, manası bakımından Allah katından, lafız bakımından Hz. Peygamber'dendir.

Bî-nişândur soyladığı
Lâ-mekândur yayladığı
Dâ'im dilde söylediği
Ol **küntü kenzu'llâh** olur

(Mrb.69/10)

Tazim ettiği; alametsiz, nişansız, işaretlidir. Vakit geçirdiği yer, mekânsızlıktır. Dilinde ise daima "ben Allah'ın hazinesi idim" olur.

Yine "Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi murat ettim ve felekleri yarattım." mealindeki "*Küntü kenzen mahfiyyen fe halaktü'l halka liya'rifuni.*" hadisinden iktibas yapılmıştır. Fakat bu hadis, bu beyitte bütünüyle ayrı bir bağlamda kullanılmıştır. "Küntü kenzullâh" ibaresi, "Ben Allah'ın hazinesi idim." demektir. "Kenz-i mahfî"de vahdet-i vücûdu özetleyen "tek bir var olan" söz konusu iken "küntü kenzullâh"ta Hâlik ve mevcûd birbirinden ayrılmıştır.¹⁰¹

Hakk Teâlâ yolunda olanları, takvada bulunanları en güzel ve kimsenin bilmediği, görmediği yerlerde gezdirir ve onlara ihsanda bulunur. En önemlisi de Hakk'ı daima anan, zikreden kişiler Allah'ın hazinesi olur. Hakk indinde en değerlilerindendir. Allah

¹⁰⁰ İsmail b. Muhammed El-Acluni, Keşfü'l Hafâ, C. 1 / s. 45

¹⁰¹ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, 1997, Beyrut, Darül-Kütübi'l-İlmiyye 2/132

hazinenin sahibi ve kendisidir. O'nun istediği ve O'nu isteyenler, O'nun yansımasının ışığı gibidir. Nihayetinde her şey Allah'ındır, kişiyi değerli kılan ise O'nu zikretmektir.

Biz fenâ-ender-fenâ olduğumuz ta'n gelmesün
Cânımız ol **küntü kenzi**ñ mazharınıñ yâridur

(G.76/8)

Bizim tam fenâ hâlinde (fenâ içinde fenâ) olmamız ayıplanmasın. Ruhumuz, o “gizli hazine” sırrına mazhar olanın yâridir.

Hiz. Muhammed, “Eğer siz Allah'ı seviyorsanız bana tabi olunuz.” mealinde şöyle demiştir: “*Kul in küntüm tuhibbu nallahe fettebiuni*”. Allah ise “Habibim sen onlara de: ‘Hz. Muhammed’i yâr bilen (habibi gören) kişi, Allah'ı seviyor demektir.’ buyurmuştur. Yani Efendimiz’e dost olan Allah'ı da seviyor ve O'nun da dostu olmuş demektir.”¹⁰²

Beyitte yine “Ben gizli bir hazine idim bilinmeyi murat ettim, bilineyim diye kâinatı yarattım.” mealindeki “*Küntü kenzen mahfiyen fe halaktü'l halka li ya'rifuni*”¹⁰³ hadis-i kudsîsinden iktibas yapılmıştır. Mevcudat yaratılmadan önce Hiz. Muhammed'in nuru yaratılmış olduğu için “gizli hazine”nin sırrına ilk mazhar olan da odur.

“*Fenâ-ender-fenâ*”, insanın kendi varlığından soyunması, yokluğa erişmesi, Hakk'ın varlığıyla var olmasıdır. Bu mertebede Allah'ın cemâli müşahede edilir. İsrâ Sûresi'nin 72. âyetinde: “Bu dünyada âmâ olup Hakk'ı görmeyenler, yarın da âmâ olup Hakk'ı görmeyeceklerdir.” buyurulmuştur. Yani bu dünyada cenneti bulamayanlar, yarın ahirette de cenneti bulamayacaklardır. Bunun içindir ki Hakk'ı ve Hakk'ın sevgilisi olan Hiz. Peygamber'i sevmek, onu kendimize habib ve dost edinmek gerek. Yokluk içinde yokluğa erişmek gerek. Dünyadaki “*fenâ*”, kulun bütün kötü huyları terk etmesi ve kesretten kurtulması, ahiretteki “*fenâ*” ise kulun Hakk'ta kaybolmasıdır. Kul kendi hâl, sıfat ve isteklerini terk ederek yokluğa ulaşmış olur. “Fâni” oluştan “bâkî” oluşa erişmenin ilk basamağını çıkmış olur. “*Fenâ-ender-fenâ*” yokluğun, hiçliğin, geçiciliğin

¹⁰² Âl-i İmrân/31

¹⁰³ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, 1997, Beyrut, Darül-Kütübî'l-İlmiyye, II/132

farkına varmaktır. “Abd” yerine “Allah” geçerse (âcizlikten kâimliğe geçiş) bu suretle benlik şuuru kaybedilir ve hakikate erişilir. Buna ise zikirle erişebilir.¹⁰⁴

Dünya için, “şehâdet âlemi” denir. Yani dünyada iken Hakk’ı ve hakikati müşahade etmek, kâinattaki her şeyde Allah’ı seyredabilmek ile ilgilidir. “Fenâ” mertebesine ulaşmak isteyen, dünyaya yokluk tohumları saçmalıdır. O tohumlar bâkî âlemde filizlenip meyvesini verecektir. Niyâzî şöyle der:

Eyven kişi yol alamaz
Maksûdunu tez bulamaz
Yok olmayan var olamaz
Varını dağıtmak gerek¹⁰⁵

Fenâfillaha erişmek, öncelikle “fenâfî’r-resûl” mertebesinden geçmeyi yani Hz. Peygamber’in şahsiyetinde yok olmayı, onun sıfat ve güzel ahlâkıyla bezenmiş olmayı gerektirmektedir. Sonra Hakk’ın varlığında yok olup O’nunla bâkî olacaktır.

Âşıkîñ yokdur murâdı dü cihânda zerrece
Küntü kenziñ varlığından sırr-ı cân seyrân diler

(G.80/2)

Âşığın iki cihandan da (dünya ve ahiret) zerrece muradı (dileği) yoktur. O sadece “gizli hazine”nin varlığından cân sırrını seyretmeyi (bakıp, gezinmeyi) diler.

İnsanlar bu dünyada mal, mülk ve şan, ahirette ise cenneti ve onun nimetlerini ister. Ama âşıkların ne bu dünyadan ne de ahiretten bir istekleri vardır. Onların tek dileği, Hakk’ın var etme sırrına mazhar olmaktır.

Cân, hayat bulan varlıkların yaşamasını sağlayan ve ölümle birlikte varlıktan ayrıldığına inanılan madde dışı varlıktır. (rûh) Âşık, rûhu var edenin nûr-ı cemâlini seyr ettikten sonra, kendisinin yaşama sebebi olan rûhun varlığını ve sırrını da görmeyi diler. Böyle bir gayenin peşinde olan âşık için dünya ya da cennet nimetlerine meyletmek söz konusu olamaz.

¹⁰⁴ Hücvîrî, Keşfü’l-Mahcûb, 1982, Dergah Yayınları, s. 360-370

¹⁰⁵ Mustafa Tatçı, Niyâzî-i Mısırî, 2012, Ankara, H.Yayınları

Yûnus'un "bana seni gerek seni" şiirinde söylediği gibi, Ümmî Sinân da iki cihânın servetinden sıyrılıp, Hakk'ın cevherini seyretmeyi, görmeyi diler. Şiirin redifi olan "diler" kelimesi sayesinde şair hem soyutlama yapmış hem de acziyetini ifade etmiştir.

Küllî varlık mahv olıncak gayrı kalmaz arada

Küntü kenze mazhar olur sâdık-ı merdâneler

(G.81/4)

Bütün varlık yok olunca artık arada gayrılık (yabancılık) kalmaz. Sadık erler, "Ben gizli bir hazine idim" sırrına mazhar olur.

Yine şu hadis-i kudsîden iktibas yapılmıştır: "*Küntü kenzen mahfiyyen fe halaktü'l halka liya'rifuni*" Manası: "Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi (görülmeyi) istedim. Bunun için felekleri (âlemi, kâinatı, mahlukatı) yarattım.¹⁰⁶ Bu söz, bilinen ve itibar edilen hiçbir hadis kaynağında geçmeyen bir rivayettir. Bu söz ile ilgili olarak Muhyiddin İbn Arabî "Her ne kadar sened olarak hadis kaynaklarında sabit olmasa da keşfen Peygamberimizden alınmıştır." ifadesini kullanmakta ve böyle bir veriye dayanarak Hakk'ın mevcudatı yaratmasına sebep olan şeyin, sevgi ve aşk olduğu yorumunu yapmaktadır. Nitekim varlık-yaratılış nazariyesine göre kâinat ve insan belli yaratılış aşamalarından geçerek bu ilahi sevgiden payına düşeni, gücünün yetebildiği ölçüde ve kabiliyeti oranında almıştır.¹⁰⁷

İnsan eğer kendi varlığından soyunabilmeyi başarır ise arada "gayrılık" yani ikilik kalmaz. Bu mertebeye ulaşabilenlerin başında ise O'na sadık olanlar gelecektir. Allah'ın var etme (yaratılış) sırrına kavuşacak olan kişiler O'nun yolundan giden, mert erlerdir. Allah mevcudatı bilinmeyi murat ettiği için yaratmıştır, fakat O'nun nurunu ve yüceliğini seyretmek için O'nun emirlerine uymak, O'nun yolunu tutmak, O'na bağlanmak gerekir. Kısacası Hak yolunda sadıklardan olmak gerekir. En yüksek mertebe "gizli hazine" sırrına mazhar olmaktır. Hakk'a sadık kul olmanın armağanı, Hakk'ın zahir olma sırrına ve halkı var etme sırrına kavuşmak olarak görülmektedir.

¹⁰⁶ Bursevi, Kenz-i Mahfi, Mütercim: Abdulkadir Akçiçek, 1997, İstanbul, Kitsan Yayınları, s. 18-23

¹⁰⁷ Muhyiddin İbnü'l Arabî, El Mucemü's-sufi, Kabalcı Yayınları, 2002, s. 300-302, 480

Men ‘aref sırrın bilen virsin bize bir hûb kelâm
Lâ-yla **illâ**dan olan muhtelif ahlâk nedür

(G.90/3)

“Ben bildim” sırrını bilen, “lâ” ile “illâ”dan oluşan muhtelif ahlâkın ne olduğu hususunda bize güzel bir söz (kelâm) söylesin.

Bu beyitte, “Nefsini bilen Rabbini bilir.” mealindeki *“Men arefe nefsuhi fekad arefe Rabbehu.”* hadisinden iktibas yapılmıştır. Bu sözün hadis olup olmadığı konusunda ihtilaf vardır.

Elmalılı Hamdi Yazır, tefsirinde “Bütün tasavvuf bu düstûr ile nefsin merâtibi ve makâmâtı ve ahvâli üzerinde dolaşır.” der.¹⁰⁸

Kureyşî ; “nefs” kelimesini şöyle tanımlar: “Bir şeyin nefsi lügatte o şeyin kendisi, varlığı manasına gelir. Sufilere göre ise nefis sözünden maksat, varlık veya konulmuş bir kalıp değildir. Onlar nefis sözü ile kulun kötü vasıflarını, yerilen ahlakı ve amellerini kastederler. Kulun, kötü ve çirkin hâlleri iki kısımdır. Bunlardan biri günah işleme ve karşı gelme gibi kendi gayreti ile husule gelendir. Diğeri ise aşağılık huylarıdır ki bunlar aslında yerilmiştir. Nefsin en tehlikeli hâli kendisinin her şeyden güzel, üstün değere sahip, şana şerefe layık olduğu zannına kapılmasıdır. Nefsini bilmek ise kibir, hiddet, kıskançlık, tahammülsüzlük vs. huylara galip gelmekle olur.”¹⁰⁹

Mutasavvıflar inkâr olmadan tasdik olmayacağını söylerler. Buna göre “*Lâ*”, “*Lâ ilâhe illallah*” cümlesindeki nefydir. “*İllâ*” ise varlığa ispattır. Hakk’tan başka bütün varlıklar izafidir, yok mesabesindendir. “*Lâ*” ile masıvanın ve ağyarın yokluğu da ifade edilmiştir. “*İllâ*” ise inkârdan ispata ulaşmanın adıdır. Tevhid-i hakîkî “*illallah*” demekle mümkündür.¹¹⁰

“*Lâ ilâhe illallah*” kelâmının aynasında gönülde men ‘aref sırrı ortaya çıkar. Şair bu sırta erişenlerden sadece kendisi için değil, kendisi gibi Hak yolunda olanlar için güzel bir kelâm diler.

¹⁰⁸ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur’an Dili, İstanbul, 1979, Esr Neşriyat ve Dağıtım, s. 817

¹⁰⁹ Abdülkerim Kureyşî, Kureyşî Risâlesi, İstanbul, 1978, s. 167

¹¹⁰ age 275-277

‘Arş ü kürsî cem’ idüp vâhid kılan kimdür bugün

Küntü kenziñ ma‘nisinden okunan evrâk nedür

(G.91/9)

*Bugün göğü ve arşın altındaki gök tabakalarını toplayan (birleştiren) kimdir?
“Ben gizli bir hazine idim” manası okunan sayfa nedir?*

Bu beyitte de yine “Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi muhabbet ettim (sevdim), bilineyim diye mahlukatı yarattım.” mealindeki “*Küntü kenzen mahfiyyen fe ahbebtü en urafe fe’halaktü’l halka li urafe.*”¹¹¹ hadis-i kudsîsinden iktibas yapılmıştır.

İlk mısrada Allah’ın “vâhid” sıfatına telmih vardır. Vâhid, Allah’ın sayısal olarak bir olduğu ve O’ndan başka hiçbir ilahın olmadığı manasına gelir. Vâhid olan Allah, yerden kürsîye, kürsîden arşa birçok şey halk etmiş ve bunları da kendi arasında türlere ayırmıştır. Hepsini birbirinden ayıran; büyüklük, küçüklük, renk, kuvvet, huy, görünüş vs. sayısal verilere sığmayan özelliklerle halk etmiştir. Fakat mahlûk olarak insanlar, insanlara (fiziki, biyolojik, hissiyat vs.) hayvanlar hayvanlara (cismen, içgüdü vs.) bitkiler yine aynı şekilde ortak özellikler barındırabilir.¹¹²

Allah, bütün bu mevcudatı yaratan, bilen ve devam ettirendir. O tektir ve sonsuz varlık âleminin yaratıcısıdır, görünen görünmeyen her şeyin tek sahibidir. Her şey O’ndandır. O her şeyin kaynağıdır. Rahmette, merhamette, affetmekte, sabırda, güvende, kudrette, azamette, büyüklükte, yücelikte, makamda, mükemmellikte, sahiplikte ve bütün ulu derecelerde tektir, yani Vâhid’dir. “Kimdir” sorusu bu gerçeği pekiştirmek amacıyla kullanılmıştır.

Kâinattaki her şey Hakk’ı bilmeye delildir. “Okumak” kelimesi ise Allah’ı bilmeye, görmeye bir davet olarak yorumlanabilir. Yine ikinci mısrada da verilmek istenilen mesaj, soru yoluyla ifade edilmiştir.

¹¹¹ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, Keşfü’l-Hafâ, 1997, Beyrut, Darül-Kütübi’l-İlmiyye, II/132

¹¹² Fahreddin Er-Razî, Tefsir-i Kebir, Huzur Yayınevi, 2013, C. 23 / s. 560

El-Fakru fahrî diyicegiz Seyyid-i Kevneyn
Devlet anuñdur kim dü cihânda ola deyyâr

(G.101/2)

İki cihanın efendisi, “fakirlik övüncümdür” demiştir. Saadet, mutluluk her iki cihanda da onundur.

Beyitte, “Fakrım ile övünürüm.” mealindeki hadisten iktibas yapılmıştır. Bu hadisin sahihliği konusunda ise ihtilaf vardır.¹¹³

Bu beyitte iki cihanın efendisi olan Hz. Muhammed’in fakirliğe verdiği değer ve hatta fakirliği bir üstünlük ve övünç kaynağı olarak görmesi konu edilmiştir. Fakirliğin zorluğuna sabrın ise Hakk katında mühim bir mertebe olduğu ifade edilmiştir.

Tasavvufta ise fakr, yoksunluk ifade etmenin çok ötesinde bir anlam taşır ve farklı yorumları vardır. Bu yorumlardan ilkinde göre fakr, sâlikin hiçbir şeye malik ve sahip olmadığına şuurlunda olması, her şeyin gerçek malik ve sahibinin Allah olduğunu idrak etmesidir. İkincisine göre ise sâlikin kendisini daima Allah’a muhtaç bilmesi, Allah’ın ise hiçbir şeye ihtiyacı olmadığını kavramasıdır.¹¹⁴ Bu bilinç seviyesine ulaşmış insan ise Yunus’un deyimiyle “ne varlığa sevinir ne de yokluğa yerinir”. Böyle biri için bu dünya hayatının gam ve kederleri silinir. Böylece her iki dünyada da yüce bir mertebeye erişmiş olur.

Çün buyurdı Hayrû’l-beşer **mûtû kable en-temûtû**
Ölmedin öñ bunda iken ölmeyen insân degüldür

(G.110/5)

Mademki insanların en hayırlısı olan Hz. Muhammed “ölmeden önce ölünüz” buyurdu, o hâlde ölmeden önce burada (dünyada) iken ölmeyen insan değildir.

Beyitte, “Ölmeden önce ölünüz.” mealindeki “*Mûtû kable en-temûtû*” hadisinden iktibas yapılmıştır. Kişinin dünyevi her türlü nefsani ve şehvani isteklerini hayatta iken öldürmesi, onlardan vazgeçmesi anlamına gelir.¹¹⁵

¹¹³ İbnü’z Zübeyr es-Sekafi, El Garat, I, s. 55-88

¹¹⁴ Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1999, s. 184

¹¹⁵ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, Keşfü’l-Hafâ, 1997, Beyrut, Darül-Kütübi’l-İlmiyye, II-29

Allah insana nefis ile cüz’i irade vererek, onu hem en aşağılara düşürebilecek hem de en yüce mertebelere çıkarabilecek özelliklerle donatmıştır. Seçim ise insana bırakılmıştır.

Hak nazarında insanı diğer varlıklardan üstün kılan, Allah’a ibadet etmesi ve kendi iradesi ile nefsani çirkinliklerden uzaklaşmasıdır. İnsanın hayvansal yönüyle bedensel yapısı kastedilmiştir. Akıl (idrak), konuşma ve rûh ise insana özgüdür. “Ona kendi ruhundan üfledi” âyetinin bilinciyle yaşayan insan, nefsani yönünü törpüleyebildiği ölçüde “hayvani” tarafından uzaklaşır ve yaradılış amacına yaklaşmış olur. Bu insanın kendi nefsiyle olan savaşıdır ve bu savaş ancak Allah aşkıyla kazanılabilir.

Ölüm, yeniden doğmak ile eş anlamlıdır, ölümsüzlüğe erişmektir. Tasavvufta ölüm, iradi ve tabii olmak üzere ikiye ayrılır. İradi ölüm ile tasavvufi terbiye, ruhun arındırılması ve nefsin esaretinden kurtulması kastedilir. Kişi dünyaya sırtını dönerse, Rabbini karşısında bulur. Dedikoduyu bırakan kulağını öldürür, yalanı bırakan dilini öldürür, hırsızlığı bırakan elini öldürür, az yiyen midesini, harama bakmayan gözlerini vs. birçok isteği reddeden bedenini dünyada iken öldürmüş olur.¹¹⁶

Muhammed nûrını görmek **men ‘aref** sırrıdır bildüm

Bir kâmil erin himmeti burhânı olmayan bilmez

(G.116/3)

Anladım ki Hz. Muhammed nurunu görmek demek “ben bildim” sırrını bilmektir. Kâmil bir erin himmetinin delili olmadan bu bilinmez.

Beyitte, “Nefsini bilen Rabbini bilir.” mealindeki “*Men arefe nefsuhu fekad arefe Rabbehu.*” hadisinden iktibas yapılmıştır. Daha önce de ifade etmiş olduğumuz gibi, söz konusu hadisin sahihliği konusunda ihtilaf vardır. Bazı hadis bilginleri tarafından “uydurma” olarak nitelendirilen bu söz, bazıları tarafından ise anlam yönünden İslam’a aykırı bir yönü olmadığı gerekçesiyle kabul görmüştür.

Arabî, nefsi bilmeyi şöyle yorumlar: “Her insanda bir ilahi isim daha fazla mütecellîdir. İnsan ancak bu ismin tecellisi kadarınca nefsini bilecektir. Rabbin Zât’ının tefekkürü dahi bilinemez, nefis ancak bir yol yahut anahtar işlevi görür. Bu yolda ise ancak

¹¹⁶ Abdalbaki Gölpınarlı, Dîvân-ı Kebir ve Hz. Mevlana, İst, 1957, Cilt, s.169,

kâmil bir insana intisâb edilerek onun da gayreti, azmi ve emeği ile aşama kaydedilebilir.¹¹⁷

“Ben bildim” sırrına ermek için nefis merhalelerini geçmek ve kâmil insan olmak gerekir. Bu da ancak manevi bir rehberin ışığında gerçekleştirilebilir.

Yog-iken bu yir ü gök ü ‘arş u kürsî nefis ü cân
Evvel âhır bir olan ol **küntü kenzu’llâha** bak

(G.131/3)

Bu yer ve gök, arş ve kürsî, nefis ve ruh yok iken ilk, son ve bir olan “Allah’ın hazinesi idim”e bir bak.

Beyitte yine “Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi murat ettim, bilineyim diye mahlukatı yarattım.” mealindeki “*Küntü kenzen mahfiyyen fe ahbebtu en urafe fe halaktü’l li urafe*”¹¹⁸ hadis-i kudsîsinden iktibas yapılmıştır.

Kâinat (âlem, felekler) yaratılmadan, kendi nuruyla, ilmiyle, kudretiyle (gizli hazine) ezelde vardı. Bu beyitteki bağlam ise biraz farklıdır. “*Küntü kenz*”de “tek bir varlık” söz konusu iken bu beyitte “*küntü kenzullah*” (Allah’ın hazinesi idim) ifadesi kullanılmış ve “Hâlik” ve “mevcûd”un birbirinden ayrılmış olduğu bir mertebeye işaret edilmiştir. Aslında bu “ikilik” de yanıltıcıdır. Çünkü var olan her şey bir tecelliden, görüntüden ibarettir. Yer, gök, arş, kürsî, nefis ve ruh yokken O vardı. Her şeyin öncesinde (ezelî) ve sonrasında (ebedî) O vardır.

Rûh-ıla nefsiñ vücûdın bir ider tevhîd-i zât
Şâbbü’l-emred yüzinden gel cemâlu’llâha bak

(G.131/10)

Zât’ın birliği, ruhla nefsin varlığını birleştirir. “Bıyıkları terlememiş genç”in yüzünden gel Allah’ın cemalini seyret.

¹¹⁷ M. İbnü’l Arabî, Et-Tedbiratü’l İlahiye Sohbeti, İz Yayıncılık, 2018, s. 274

¹¹⁸ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, Keşfü’l-Hafâ, 1997, Beyrut, Darül-Kütübi’l-İlmiyye, II-29

Beyitte geçen “şâbbü’l-emred” ibaresi, “bıyıkları terlememiş genç” anlamında olup mealen “Miraç’ta Rabbimi henüz sakalı gelmemiş genç bir erkek suretinde gördüm. Saçı kıvrırcık ve üzerinde yeşil bir elbise vardı. Ayağında da altından iki terlik vardı.” mealindeki “Muhammedu Rabbehu gale neam gale ve keyfe gale fi sureti şabbın dunehu sitrun min duin keenna kade meyfihi fi kudretin fe kultu Enel İbni Abbas eleyse fa kavlihi Raeytü Rabbı fi sureti şabbın emred lehu vefretu ca’fın kıtatin fi ravbetin hedra.” hadisinden iktibas yapılmıştır.¹¹⁹

Beyitte de belirtildiği gibi, “tevhîd’e ulaşan kişi, Allah’ın cemâlini müşahade etme şerefine nail olacaktır.

Küntü kenziñ sırrına çün mahrem oldı cânımızuz

Zât-ı hakdan gayrıya meyl-i mukâbil virmezem

(G.160/2)

Mademki ruhumuz “(gizli) hazine idim”in sırrına mahrem oldu, artık Hakk’ın Zât’ından başka bir şeye meyletmem.

Beyitte “Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi (görünmeyi) murat ettim ve felekleri (âlemi) yarattım.” mealindeki “*Küntü kenzen mahfiyen fe halaktü’l halka riya’rifuni.*”¹²⁰ hadis-i kudsîsinden iktibas yapılmıştır.

Mahrem olmak demek, herkese açık olmayan bir kişi ve şeye yakın olmak, samimiyet ve teklifsizlik ifade eder. Beyitte mahrem olunduğu söylenilen şey “gizli hazine sırrı”dır. Bu sırra erişmek ise bir kul ve âşık için en yüce ve en son mertebedir ve bu yüce mertebeye erişmiş bir insan için “gayrı”ya meyletmek söz konusu olamaz. Burada “gayrı” ile kastedilen şeyin, Allah’ın varlığı dışında kalan her şey olduğu söylenilebilir.

¹¹⁹ El-Melibari, Mütercim: Mithat Acat, Kürretü’l Aynu, Mütercim Yayınları, C. 3 / s. 159

¹²⁰ Bursevi, Kenz-i Mahfi, Mütercim: Abdulkadir Akçipek, 1997, İstanbul, Kitsan Yayınları, s. 18-23

Lâ fetâ illâ ‘Alî lâ seyfe illâ zülfikâr

Bu kelâmın mazharı çün Şâh-ı merdân aîladum

(G.162/16)

“Ali’den başka yiğit, zülfikârdan keskin kılıç yoktur.” sözünün mazharı (o söze layık, ulaşan), mertlerin (yiğitlerin) şahı Hz. Ali’dir.

Beyitte geçen hadis “Ali’den başka yiğit (kahraman), zülfikârdan başka (keskin) kılıç yoktur.” mealindeki “*Lâ fetâ illâ ‘Alî lâ seyfe illâ Zülfikâr*”dır. Rivayete göre Uhud Savaşı sırasında çokça düşman katletmiş ancak kendisi de yaralanmıştır. Hz. Peygamber de bu başarısından ve fedakârlığından ötürü bu sözü söylemiştir. Başka bir rivayete göre ise bu sözü lafzen söyleyen Hz. Peygamber olsa da Allahu Teâlâ’nın sözleri olarak Cebrail vasıtasıyla Hz. Peygamber’e getirilmiş, ancak Cebrail ile konuşacak tek kişi Hz. Muhammed olduğu için Hz. Ali ve zülfikâr onun aracılığıyla övülmüştür. İkinci rivayet esas alınacak olursa bu hadisi hadis-i kudsî olarak nitelendirmek gerekir.

Sadece bu hadisin değil, hadiste övülen zülfikârın da ilahi bir kaynaktan geldiği yönünde bir rivayet vardır. Bu rivayete göre, cennette asılı duran zülfikâr Hz. Ali’ye verilmek üzere Cebrail tarafından dünyaya indirilmiş ve Hz. Muhammed tarafından Hz. Ali’ye hediye edilmiştir. Yiğitlerin şahı olan Hz. Ali, Hz. Peygamber’i düşmandan kurtarmasıyla yüce bir makama ulaşmıştır. Aynı zamanda ilmi ve imanı, kâfir ve nefis ile savaşı, doğruluğu ve adaletini temsilen bu kılıca sahip olmuştur.¹²¹

Hz. Muhammed’in övgüsüne mazhar olan elbette ki yiğitlerin şâhı olarak anılacaktır. Şair de bu kelâmın anlamını idrak ettiğini ifade ediyor.

Küntü kenziñ ma‘nîsinden dersimi hatm eyledüm

Dört kitâbın varlığı-çün âyetim budur hemân

(G.180/6)

“(Gizli) hazine idim”in manasından dersimi hatmettim (tamamladım, bitirdim). Dört kitabın da özünün bu olduğuna delilim budur.

¹²¹ <http://islamansiklopedisi.org.tr>

Beyitte “Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi (görölmeyi) istedim, bu yüzden felekleri (âlemi) yarattım.” mealindeki “*Küntü kenzen mahfiyyen fe halaktü’l halka liya ’rifuni.*”¹²² hadis-i kudsîsinden iktibas yapılmıştır. Sahih ve zayıf senedinin olmadığı ileri sürölen bir hadistir. Hadis bilginlerinden Aliyyü’l Karî ise “Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım”¹²³ âyetine dayanarak manasının doğru olduğunu söylemiştir.

Şair bu kutsal hadiste geçen, “Allah’ın gizli bir hazine olması” sözünden kastettiği manayı anladığını ve bu gizli sırrı bir kitap gibi başından sonuna kadar okuyarak bitirdiğini, idrak ettiğini söylemektedir.

Allah, ilahi sırları nakşettiği kutsal kitapları peygamberlere indirmiş ve onlar aracılığıyla bütün insanlığa göstermek ve duyurmak istemiştir. Beyitte de bütün kutsal kitapların özünün bu söz olduğu vurgulanmıştır. Neticede Hakk’ın varlık hazinesindeki sırlar aynıdır. Her kavme ya da topluluğa aynı şekilde verilmişlerdir.

Allah Teâlâ kutsal kitapları, kulları O’nun varlığını ve sırlarını idrak etsin ve O’na itaat ve ibadet etsin diye yollamıştır. Şair ise tüm kitapların özü kabul ettiği “*küntü kenz*” sözünün anlamını kavradığını söylemiştir.

Cân u başı terk it ey dil sen de ‘âşıklardan ol
Mustafâ şer’i yolında sapma sâdıklardan ol
Vasf-ı tis’añdan fenâ bul sen dahı yoklardan ol
‘İlm-i sırdan **lî ma’a’llah** bulasın vakt-ı zamân

(Mrb.181/8)

Ey gönöl! Canı ve başı terk et, âşıklardan ol. Mustafa’nın kaidelerinden (yolundan, sünnetinden) sapma sadıklardan ol. Dokuz vasıftan (mertebeden) geç, yokluğa ulaş ve yoklardan ol ki gizli ilimlerden “Benim Allah ile...” vaktini bulasın.

Beyitte, “Gönderilmiş (mürsel) hiçbir elçinin ulaşamayacağı, Allah’a yakın olan meleklerin de erişemeyeceği Allah ile vaktim (buluşmam) var.” mealindeki “*Li ma’allahi vaktum la ye’sav fihi melekun mukerrebun vele nebiyyun mursalun.*” hadisinden iktibas

¹²² İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, Keşfü’l-Hafâ, 1997, Beyrut, Darül-Kütübi’l-İlmiyye, II-29

¹²³ Zariyat, 51/56

yapılmıştır. Bu hadis tasavvufta Hz. Peygamber’e has olan ahâdiyyet makamını ifade etmek için kullanılmakla beraber, sahihliği konusunda ihtilaf vardır. Mesela Alliyul Kari bu hadisin sahih olmadığını ve sufilerin ağzında dolaşan bir söz olduğunu söylemiştir.¹²⁴

Şair gönlüne seslenmek suretiyle birliğe giden yolda yapılması gerekenleri ve geçilmesi gereken menzilleri sıralamıştır. Bu yolda yapılması gereken ilk şey, “cân u baş”ı terk etmek, yani maddeye ait ve onunla ilgili olan her şeyden vazgeçmektir. Tasavvufta şariat, hakikatin dış yüzü (kabuğu) olarak yorumlanır ve kabuktan öze (hakikat) doğru yol alınır. Bu öze ulaşabilmek için ise insanın çeşitli mertebelerden ve makamlardan geçmesi lazımdır. İşte bütün bu aşamalardan geçen insan, kendi varlığından soyunarak fenâya ulaşır ve ilahi sırlara mazhar olur.

Yaratılmış olan hiçbir varlık, Hz. Peygamber’in Kur’an’da “*kâbe kavseyn*” olarak nitelendirilmiş olan yakınlık derecesine erişemez. Şair bu yakınlık derecesine atıfta bulunarak onun makamının yüceliğine işaret etmiştir.

Cân göziniñ gözliginden zât-ı nefsi ara bul
Men ‘aref sırrındadır nâsa devâ’ı yara bil
 Añladuñsa bu rumûzı aç gözün ey ehl-i dil
 Ten dilinden kılma güftâr eyleyüp âh u figân

(Mrb.181/12)

Cân (gönül, ruh) gözünün gözlüğünden nefsin kendisini ara, bul. “Ben bildim” sırrındadır, insanlara çareyi yara bil. Ey gönül ehli! Eğer bu sözlerin gizli anlamlarını anladıysan gözünü aç, vücut diliyle âh edip bağırıp çağırma.

Beyitte, “Nefsini bilen Rabbini bilir.” mealindeki “*Men arefe nefsehu fekad arefe Rabbe hu.*”¹²⁵ hadisinden iktibas yapılmıştır.

“Cân gözü”yle kastedilen beden gözü değil, gönül gözüdür. Gözlük ise yetersiz olan görme yetisini destekleyen bir araçtır. Şairin böyle bir ifade biçimi kullanmış olmasını insanın kendine, iç dünyasına olan uzaklığının ortadan kaldırılması şeklinde

¹²⁴ Muhammed, 188 s. / Hadis no. 392

¹²⁵ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur’an Dili, İstanbul, 1979, Eser Neşriyat ve Dağıtım, s. 817

yorumlamak mümkündür. Neticede “Rabbini bilmek”, öncelikle kendini, nefsini bilmekten geçmektedir.

Baş gözünün menzili akıldır ama gönül gözünün menzili kalptir.¹²⁶ Kişi kendini bularak (bilerek) Rabb’ine ulaşır.

Nefsine gönül gözüyle bakabilmeyi başaran insan, derdin kendisinin aslında derman olduğunu anlar. Bu nedenle de şair, ‘dünya gözüyle görüp aldananlardan olmamayı’ öğütler. Gönül gözüyle bakıp zahirî bakış açısından kurtulan ve devanın yarada gizli olduğunun bilincine ulaşan insan için ah ve feryat edilecek bir şey kalmaz.

İnsanın bu bilinç seviyesine ulaşmadan önceki hâlini manevi bir körlük olarak tanımlamak mümkündür. Nitekim Kur’an’da da böyle bir tanımlamayla karşılaşmaktayız. İsra Sûresi 72. âyet:

وَمَنْ كَانَ فِي هُدًى أَعْمَى فَهُوَ فِي آَلَاءِ آخِرَةٍ أَعْمَى وَأَضَلُّ سَبِيلًا

“Kim bu dünyada körlük ettiyse ahirette de kördür, yolunu daha da şaşırmıştır.”

Küntü kenziñ mazharı sırrından alsun dersini

Okuyup hakka’l-yakîn âyât-ı Kur’ân isteyen

(G.182/8)

Kur’an âyetlerini (işaretlerini, kanıtlarını) isteyen, “hakka’l-yakîn” okuyup “(Gizli) hazine idim” sırrından dersini alsın.

Bu beyitte hem hadisten hem de âyetten iktibas yapılmıştır. İktibas yapılmış olan hadis, “Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi murat ettim ve felekleri (âlemleri) halk ettim.” mealindeki “*Küntü kenzen mahfiyyen fe halaktü’l halka liyâ’rifuni.*” hadis-i kudsîsidir.¹²⁷ İktibas yapılmış olan âyet ise “Şüphesiz bu, kesin gerçektir.” mealindeki “*İnne hâzâ lehuve hakku’l yakîn*”¹²⁸ âyetidir.

“*Hakka’l-yakîn*” aynı zamanda tasavvufî bir tabir olup “yakîn (kesin bilgi)” mertebelerinin sonuncusu ve en yükseğidir. İlme’l-yakîn ve ayne’l-yakîn mertebelerinden

¹²⁶ Abdalbaki Gölpınarlı, Dîvân-ı Kebir ve Hz. Mevlana, İst, 1958, 3. Cilt, s.169

¹²⁷ Bursevi, Kenz-i Mahfî, Mütercim: Abdulkadir Akçiçek, 1997, İstanbul, Kitsan Yayınları, s. 18-23

¹²⁸ Vâkıa/95, Hâkka/51

sonra gelir. Yani ilim ve müşahededen geçilerek yalnız ilmen değil, müşahade ederek, hâl ehli olarak bekâ bulmaktır.¹²⁹

Vaşlñ revâ kıl ey Hudâ ol **küntü kenzu'llâh** için
Cân yoluña olsun fedâ şol **'ayn-ı zâtu'llâh** için

(G.189/1)

Allah'ım! "Ben Allah'ın hazinesi idim" in hakkı için, beni vuslata layık kıl. "Allah zâtının kendisidir" (sözü) için cânım, cânlar senin yoluna feda olsun.

Beyitte yine "küntü kenz" ibaresiyle "Ben gizli bir hazineydim" hadis-i kudsîsinden iktibas yapılmıştır. Bununla beraber, "küntü kenz" vahdet-i vücûdu ifade ederken, yani "tek bir var olan"ı anlatılırken "küntü kenzu'llâh"ta "Hâlık" (Yaradan, mutlak var olan) ile "mevcûd" (yaratılan) birbirinden ayrı ifade edilmiştir. İkinci mısradaki geçen 'ayn-ı zâtu'llâh ise varlığı kendinden olan (kendi kendine var olan) Allah demektir.¹³⁰

"Vücûd-ı mutlak"ın taayyün ettiği ilk mertebeye (taayyün-i evvel) hakikat-i Muhammediye adı verilir. Hakikat-i Muhammediye, vücûd-ı mutlakın ahâdiyyetini vâhidiyyete dönüştürmek suretiyle taayyüne başlamasıdır. Vücûd-ı mutlak açısından bakıldığında bu mertebe var oluşun başlangıcıdır. Mevcûdat açısından bakıldığında ise gerçek yaratma (halk) fiili, vücûd-ı mutlakın hakikat-i Muhammediye mertebesine tenezzülünden sonra olmuş ve her şey ondan yaratılmıştır.¹³¹ Dolayısıyla Allah'ın kendi nûrundan ilk yarattığı şey, hakikat-i Muhammediye'dir ve "küntü kenzüllâh"ı hakikat-i Muhammediye olarak düşünmek gerekir. Buna bağlı olarak da şairin hakikat-i Muhammediye'nin hürmeti vasıtasıyla vuslata layık olmayı dilediği söylenebilir.

"Zât" ise bütün mevcudatın kaynağı olmakla beraber kavranılması mümkün olmayandır. Ancak O'nun yolunda "cânını feda etmek", yani bütün maddi varlığından soyunmak söz konusu olabilir.

¹²⁹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul, 1979, Esr Neşriyat ve Dağıtım, 4 / no. 4726

¹³⁰ age s. 277

¹³¹ Mehmet Demirci, *Hakikat-i Muhammediye*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1997, C. 15, s. 179

Didi hak şânıña **lev lâk** senüñ-çün halk olup eflâk
Semâvât ‘ârş u kürsî hâk ü berr ü bahr ü şems ü mâh

(G.204/2)

Allah, senin şanın için “sen olmasaydın” dedi. Felekler, gökler, arş, kürsî, toprak, kara, deniz, güneş ve ay (senin şanına) yaratıldı.

Beyitte, daha çok edebî eserlerde kullanılan ve “(Eğer) sen olmasaydın felekleri (kâinatı, varlığı, âlemleri) yaratmazdım.” mealindeki “*Levlâke levlâk lemâ halaktü’l-eflâk*” hadisinden iktibas yapılmıştır. Hadis bilginlerinden bazıları bu hadisin sahih olduğunu kabul etmiş, bazıları ise lafzen sahih olmasa bile mana olarak sahih olduğunu söylemiştir.¹³²

Bir önceki beyitte de ifade etmiş olduğumuz gibi, hakikat-i Muhammediye yaratılışın başlangıcıdır ve bütün mevcudat ve mahlukat ondan yaratılmıştır. Bu nedenle Hz. Peygamber, yaratılmışların en yücesi ve şereflişi olarak nitelendirilir. Şair gökyüzünden başlamak üzere yeryüzüne ve bu ikisi arasında hayat veren güneş ve ayı sıralayarak bütün mevcudatın Hz. Peygamber hürmetine yaratılmış olduğunu ifade etmiş ve onun yüceliğini vurgulamıştır.

Alup diziñde birini öpüp gözinde birini
Dimişdüñ **kurretü’l-‘aynî** Hasan ile Hüseyin şâh

(G.205/17)

(O) padişah (Hz. Peygamber), birini dizine alıp birini (de) gözünden öperek Hasan ve Hüseyin (için) “göz(ümün) nûru” demişti.

Bilindiği gibi Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin, Hz. Muhammed’in kızı Hz. Fâtıma ile damadı Hz. Ali’den olan torunlarıdır. Hz. Peygamber’in kızı, damadı ve torunları “ev halkı” anlamına gelen “ehl-i beyt” olarak isimlendirilir. Hz. Muhammed’in torunları olan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’e olan sevgisi birçok kaynakta ve anlatıda dile getirilen bir konudur. Beyitte de onun torunlarına olan sevgisi anlatılmıştır.

¹³² İsmail b. Muhammed El-Acluni, Keşfü’l Hafâ, 2 / s. 164

Ebû Hüreyre, Hz. Peygamber'in torunlarından birini severken "Allah'ım ben onu seviyorum sen de onu sev." dediğini ve ardından da ona "Ey gözümün nûru!" diye hitap ettiğini aktarmıştır.

Ey kelâmu'llâhı münkir **lâ** diyüp olma şakî
Küntü kenziñ sırrına mihmâna irdi cân yine

(G.224/6)

Ey Allah'ın kelâmını (Kur'an-ı Kerim) inkâr eden! "Lâ (yoktur)" diyerek yol kesenlerden olma. Cân (rûh, gönül) yine "gizli hazine"nin sırrına misafîr oldu.

"Şakî" kelimesi, asi, haydut ve yol kesen anlamlarının yanı sıra, her türlü günahı işleyebilen kişi manasını da taşır.¹³³ Bu kelime beyitte, kişiyi hakikate ulaştıracak yolların yine kişinin kendisi tarafından kesilmesi durumunu ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Başka bir söyleyişle, yol kesen de yolu kesilen de kişinin kendisidir.

Misafir hem dinimiz hem de kültürümüz açısından çok kıymetlidir. Misafiri ağırlamak, yedirmek, içirmek, gönlünü hoş tutmak âdeta bir ibadet sayılmıştır. Beyitte de bu kavram üzerinden "gizli hazine"nin sırrına erişen kişinin değer algısı ifade edilmiştir. "Yine" kelimesinin kullanılmış olması ise daha önce de O cemâlullahın müşahade edilmiş olduğunu gösterir. Yani tekrarlanan bir hâlden bahsedilmektedir.

Şair "münkir" olarak nitelendirdiği kişiye seslenerek "yol kesenlerden" olma ki sen de "gizli hazine"nin sırrına mazhar olup cemâlullahı müşahade edenlerden olasın demektedir.

"Lâ" dilin mührüdür. "Lâ" diyen kişi önce dilini bağlar, Allah indinde lal olur. Gözünü bağlar, Hakk'ı ve hakikati göremez, kör olur. Bir şakî gibi gönlünü ve ayaklarını bağlar.¹³⁴ Gönlüne Allah'ın tecelli hediyesinin girmesine müsaade etmez. Mükâfata ve lütfâ yüz çevirenlerden olur. "Lâ" diyenin ayağında ise zincir (pranga) olur. Hakk'a, hakikate gidecek güç bulamaz. Hakk'ın Kur'an'ını bilen ve inanan kişi, misafir gibi baş tacıdır. En güzel nimetler ve güzellikler ona sunulur.¹³⁵

¹³³ Şemseddin Samî, Kâmûs-ı Türkî, Kapı Yayınları, 2004, s. 9558-9568

¹³⁴ Bu kısım Rûm Sûresi'nin 22. âyetinden faydalanılarak yorumlanmıştır.

¹³⁵ Bediüzzaman Said Nursî, İki Mekteb-i Musibet Şehadetnamesi, 1978, s. 453

Gerçi zâhir göz-ile gördüñ fenâ-ender-fenâ
Gâfil olma bâtını gör **küntü kenzu'llâh** ola

(G.225/2)

Tamamen yok oluşu her ne kadar zâhir göz (beden gözü) ile gördünse de gafil olma, bâtını gör ki “Allah’ın hazinesi idim” diyebilesin.

Beyitte, “Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi, görülmeyi istedim ve (kâinatı) felekleri yarattım.” mealindeki “*Küntü kenzen mahfiyyen fe halaktü’l halka liya’rifuni*” hadis-i kudsîsine telmihte bulunulmuş olmakla birlikte, “Ben Allah’ın hazinesi idim” mealindeki “*küntü kenzullâh*” ifadesi farklı bir mertebeyi işaret etmektedir. Çünkü “*küntü kenz*” mertebesinde sadece tek bir var olan Allah söz konusu iken “*küntü kenzullâh*” mertebesinde “Hâlık” ve “mahlûk” birbirinden ayrılmıştır.¹³⁶

Fenâfillah, Allah’ta fâni olmak demektir. Kulun beşerî vasıflardan ve aşağı arzulardan sıyrılıp ilahi vasıflarla donanmasıdır. Allah’a koşup sığınmasıdır.¹³⁷ Kulun fâiliyet şuûrunu kaybetmesi, “abd”ın yerine fâil olarak Allah’ın geçmesidir. Kulun fiilini görmemesi diye ifade edebileceğimiz bu hâlde, kulun yerine Allah kâim olur; Allah görür, Allah duyar ve Allah tutar. Bu suretle: “Ben onun gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum.” kudsî hadisinin hükmü gerçekleşmiş olur.¹³⁸ Kul, Allah ile o kadar meşgul olur ki nihayet “benlik” bilincini kaybeder. Fenânın en yukarı derecesi “*fenâ-ender-fenâ*” yani fenâ hâline erme şuûrundan da fâni olmaktır. Fenâ hâlindeki kul, bazı beşerî sıfatlarından kurtulursa da beşeriyet sıfatından tamamen çıkmaz. Bekâbillah, kulda kötü sıfatların yerini iyilerinin alması, kendi sıfatlarının yerine ilahi sıfatların geçmesidir. Nefsinden fâni olan, Hakk ile bâkî olur. Allah’ta fâni olan da Allah ile bâkî olur. Bekâda fenâ hâline göre bir bilinç hâli vardır.¹³⁹

Dünya istek ve hevesleri insanı Hak’tan ve hakikatten uzaklaştırır, gaflete düşürür. Özüne, gönlüne dönmeyen, O’nu göremez. Özüne, gönlüne dönmeyen, O’nu görmeyen kişi de gafillerden olur. Nitekim Furkân Sûresi’nin 43. âyetinde şöyle buyurulmaktadır:

¹³⁶ age s. 277

¹³⁷ Zariyat, 51/50

¹³⁸ Mütercim: Abdullah Fevzi Kocaer, Sahîh-î Buharî, Rikak, s. 38

¹³⁹ İbrahim Sarı, Tasavvuf Geleneğinde Birlikte Yaşama, 2016, Net Medya Yayıncılık, s.223

أَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَٰهَهُ هَوَاهُ أَفَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا ﴿٤٣﴾

“Kendi nefsinin arzusunu kendisine ilâh edineni gördün mü? Ona sen mi vekil olacaksın?”

Hiz. Peygamber ise bir hadisinde şöyle demiştir: “Allah’a göre gök kubbe altında ibadet edilen sahte ilahlar arasında, peşine düşülen hevâdan (nefsânî arzulardan) daha ağırlı ve daha kötüsü yoktur.¹⁴⁰ Dolayısıyla da insanın Hakk’tan gafıl bırakan her şeyi (bütün istek ve heveslerini) “*Lâ ilâhe*” diyerek kalpten silip atması gerekir. Gafletten kurtulmanın, “*Küntü kenzullâh*” mertebesine erişmenin ilk aşaması budur.

Hadislerde de insanların Allah’tan, onun zikrinden ve âyetlerinden gafıl olmamaları istenmiş, gafıl kalple yapılan duanın tam ve mükemmel bir dua olmadığı belirtilmiştir.¹⁴¹

Gözler zâhire kapatılıp gönül bâtına açılmalıdır. Böylece kişi kesrette değil, vahdetle kaybolmuş ve Hakk’a erişmiş olur.

‘Aşk degül mi Murtazâyı şîr-i Yezdân eyleyen
Gerçi kim evvel Resûle **vâhidün min nûr** ise

(G.23/29)

Her ne kadar Hiz. Muhammed’le “tek nûrdan” yaratılmış olsa da Murtazâ’yı (Hiz. Ali) Allah’ın arslanı yapan aşk değil midir?

Bu beyitte, “Ben ve Ali Allah’ın yanında aynı nurdan yaratıldık. On dört bin yıl önce Allah Âdem’i yaratmadan önce beni ve Ali’yi aynı nurdan yarattı. Allah Âdem’i yaratınca bu nuru ikiye böldü. Bir parçası Âdem’de kaldı, bir parçası da benle Ali’de kaldı. Hak bizimledir, biz nereye inersek Hak da bizimle oraya iner (gerçeğin ışığı biz nereye inersek o da bizimle oraya iner).” mealindeki “Kale semî’tu Rasulallahî (s.a.v) yekul, kuntu ena ve aliyyun nuren beyne yedeyil lahi, kable en yehlekullahî Âdeme bi arba teaşere elfe âmin, felemma halakallahu Âdemu busima zaliken nur cuzeyn rakibe fi

¹⁴⁰ İbnü’l Heysemi, Kitab-ı El-Menâzır, İstanbul, 2008, Lotus Yayınları, C. 1, s. 188

¹⁴¹ Ahmed İbn Hanbel, Müsned, Ocak Yayınları, İstanbul, C. 2 / s. 77; Tirmizi, Daavat, 65

Âdem fe cuz un (kaseme) ene ve cuz un Ebî Tâlib ve nurun hakkı mana nasur kaysu ezalna.” hadisinden iktibas yapılmıştır. Salmân’ın rivayetidir.¹⁴²

Hiz. Muhammed Hakk’ın indinde (yanında, huzurunda) kudretli bir nur iken Hiz. Âdem dahi henüz yaratılmamıştı. O, Hiz. Ali’yle aynı nurdan yaratıldığını söyler. O’nu temsil eden nur, kudretli bir kandilin ışığına benzetilmiştir. Çevresini hakikat ile aşk ile Hakk’ın kelâmı ile aydınlatmıştır.

“Murtazâ (beğenilmiş, seçilmiş)” ve “şîr-i Yezdân (Allah’ın arslanı)”, Hiz. Ali’nin lakaplarındandır. Hiz. Ali, Allah’a ve peygamberine olan sevgisi, cesareti ve kahramanlığı sebebiyle bu sıfatlarla anılmıştır.

“Aşk değil midir?” şeklindeki sorusuyla şair, soru sorma amacı gütmeyip Hiz. Ali’nin “Allah’ın arslanı” olarak anılmasını sağlayan, onu bu mertebeye ulaştıran şeyin aşk olduğunu söylemek istemiştir.

Hiz. Ali’yi “seçilmiş” kılan ise onun Hiz. Peygamber ile aynı nurdan yaratılmış olmasıdır.

Her bir iş bitmez cihânda yetmeyince sâ’ati
Tâ ezelden böyledür çün **küntü kenzi**ñ hikmeti

(Mfd. 200)

Dünyada saati (vakti) yetmeyince (gelmeyince) her bir iş (hiçbir iş) bitmez (meydana gelmez). Çünkü “gizli hazine”nin hikmeti ta ezelden (beri) böyledir.

Beyitte yine “Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim (murat ettim) ve felekleri (kâinatı) yarattım.” mealindeki “*Küntü kenzen mahfiyyen fe halaktü’l halka liyarifuni*” hadis-i kudsîsinden iktibas yapılmıştır.¹⁴³

Kâinattaki her şey, bir vakit üzerine ve yine bir vakte kadar yaratılmıştır. Her şey var olduğu gibi yok da olacaktır. Bunun içindir ki bütün mahlukat belli bir zaman aralığında yaşar ve ölür.

¹⁴² Şeyhülislâm İbnü Teyniye, İbn Teymiye Külliyyâtı, Tevhid Yayınları, C. 1

¹⁴³ Bursevi, Kenz-i Mahfi, Mütercim: Abdulkadir Akçipek, 1997, İstanbul, Kitsan Yayınları, s. 18-23

Zamandan ve mekândan münezzehtir olan Allah, bunlarla kayıtlı olmadığı gibi vaktin sahibidir. Olmuş ve olacak olan her şey, Levh-i Mahfûz'da yazılıdır. Tıpkı bütün mevcudatın ezelden Allah'ın ilminde var olması, ama ancak Allah'ın "Ol!" emriyle ortaya çıkması/yaratılması gibi, Levh-i Mahfûz'da yazılı olan her şey de ortaya çıkmak (gerçekleşmek) için kendisine tayin edilmiş olan zamanın gelmesini bekler.

SONUÇ

Ümmî Sinân Dîvânı'nda geçen âyet ve hadisleri incelediğimiz bu çalışmada, toplam 73 gazel ve 9 murabbada çeşitli âyet, hadis-i kudsî ve hadislerden iktibas yapılmış olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu iktibasların şiire estetik bir katkı sağlama amacından ziyade, manayı zenginleştirme amacına yönelik olduğu görülmektedir. Bunda Ümmî Sinân'ın mutasavvıf kimliğe sahip bir şair olmasının etkisi büyüktür.

Âyetlerden yapılmış olan iktibaslarda da aynı âyetten yapılmış iktibaslara rastlanılmakla beraber, bu tekrarların sayısı çok fazla değildir. Hadisler söz konusu olduğu zaman ise tasavvufî düşünce sistemi içinde oldukça önemli bir yeri olan ve mutasavvıflar tarafından sıklıkla zikredilen “Ben gizli bir hazineydim...” mealindeki hadis-i kudsînin tekrar sıklığının oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Bunda da yine Ümmî Sinân'ın mutasavvıf kimliğinin etkili olduğunu söylemek mümkündür.

İncelediğimiz eserde 42'si hadis, 40'ı âyet olmak üzere toplam 82 beyit ve dörtlük tespit edilmiştir. En çok kullanılan âyetler; “*lâ ilâhe illâ Hû*” dört kez, “*kul hüva'llâhü ahad*” 3 kez, bir dörtlükte ihlâs sûresi'nin neredeyse tamamını kullanmıştır. Fâtîha sûresinin âyetlerinden olan “*el-hamdü li'llâh*” 5 kez, İnsan sûresi'nde geçen “*hel etâ*” 1 kez, Araf sûresi'nde geçen “*kâlu bela*” 2 kez, “*küntü kenz*” 18 kez, Necm sûresinde geçen “*edna*” 3 kez, yine Necm sûresi'nde geçen “*kâbe kavseyn*” 2 kez, Araf sûresi'nde geçen “*len teranî*” 3 kez kullanılmıştır.

En çok kullanılan hadisler ise “*vahidin min nur*” 2 kez, “*lâ fetâ illâ 'Ali lâ seyfe illâ zü'l-fikâr*” 2 kez, “*mûtû kable en-temût*” 2 kez, “*men 'aref*” 3 kez “*levlâke levlak*” 2 kez, kullanılmıştır. Bunların dışında kalan âyetler, Hadis-i şerifler ve Hadis-i kutsiler 1 kez kullanılmıştır. Ümmî Sinân divanında, Hz. Adem'e (*allema'l-esmâ*), Hz. Musa'ya (*edna, len teranî*), ve Hz. Muhammed'e (*kâbe kevseyn, sâhibüküm ve mâ gavâ vs.*), Hz. Eyyüb'e (*messeniy'e-z-zurr*) telmihte bulunmuştur.

Bu çalışmada Ümmî Sinân'ın dinî ve tasavvufî ilminin şiir estetiği ile birleştiği bazı beyitler incelenmek suretiyle onun şair kimliğinin ortaya çıkarılmasına katkıda bulunulmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- ABDÜLBÂKÎ, M. Fuat, el-mücemü'l Müfehres Li Elfazi'l Kur'ani'l Kerim, 1196, Darül Hadis Yayinevi
- ACAT, Mithat, Kürretü'l Aynu, Mütercim Yayınları, c. 3 / s. 159
- ACLUNÎ, İsmail b. Muhammed, (1997), Keşfü'l Hafâ, c. 1 / s. 45
- ACLUNÎ, İsmâil b. Muhammed, (1997), Keşfü'l-Hafâ, Beyrut, Darül-Kütübi'l-İlmiyye 2/132
- Ahmed İbn Hanbel, Müsned, Ocak Yayınları, c. 4, s. 127
- Ahmed İbn Hanbel, Müsned, Ocak Yayınları, c. 5, s. 135
- Ahmed İbn Hanbel, Müsned, Ocak Yayınları, İstanbul, c. 2 / s. 77; Tirmizi, Daavat, 65
- AKYÜZ, Kenan, (2000), Akyüz vd. Fuzûlî Divanı, Ankara, s. 149-150.
- ASKALÂNÎ, Alî b. Muhammed, (2005), Hadis Usûlü, Beka Yayınları, Ankara,
- BANARLI, Nihad Sâmi (1988), Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul
- BANARLI, Nihad Sâmi, (1998), Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1998, s. 81.
- BEDİÜZZAMAN, Said Nursî, (1978), İki Mekteb-i Musibet Şehadetnamesi, s. 453
- BEDİÜZZAMAN, Said Nursî, (2016), Sözler, Ankara, TDV Yayınları, s. 617 (Otuz birinci söz, İkinci esas)
- BEYHÂKÎ, Ahmet b.Hüseyin, (2015), Şuabu'l İmân, 5, Ocak Yayınları, 2015
- BİLGİN, Azmi, (2000), Ümmî Sinân Dîvânı (İnceleme-Metin), İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
- BİLGİN, Azmi, Ümmî Sinân Dîvânı-İnceleme Metin, s. 11
- blog.milliyet.com.tr
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı, (1997), Kenz-i Mahfi, Mütercim: Abdulkadir Akçiçek, İstanbul, Kitsan Yayınları, s. 18-23

- BURSEVÎ, İsmail Hakkı, (2000), *Kenz-i Mahfî*, İstanbul, Bahar Yayınları, s. 18-23
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı, (2015), *Ruhu'l Beyan*, Nadir Kitap, c. 5, s. 121, 125
- BURSEVÎ, *Kenz-i Mahfi*, (1997), Mütercim: Abdulkadir Akçiçek, İstanbul, Kitsan Yayınları, s. 18-23
- BURSEVÎ, *Kenz-i Mahfi*, (1997), Mütercim: Abdulkadir Akçiçek, İstanbul, Kitsan Yayınları, 1290 / s. 2
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, C. 11, s. 5405
- CEYLAN, Ömür (2000), *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul
- ÇELEBİOĞLU, Âmil (1998), *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul
- ÇELEBİOĞLU, Âmil, (1998), “Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul, s. 349.
- DEMİRCİ, Mehmet (1997), “Hakikat-i Muhammediye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 15, s. 179-180
- DEMİRCİ, Mehmet, (1997), *Hakikat-i Muhammediye*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, C. 15, s. 179
- DUMAN, Zeki, (2008), *Beyanu't Hak*, Fecr Yayınevi, Cilt 1
- ERDOĞAN, Kenan (2008), *Niyâzî-i Mısırî Dîvânı-Tenkitli Metin*, Akçağ Yayınları, Ankara
- ERZURUMÎ, İbrahim Hakkı, (2015), *Marifetname*, İstanbul, Merve Yayınları, s.477
- GÖLPINARLI, Abdalbaki, (1957), *Dîvân-ı Kebir ve Hz. Mevlana*, İst, Cilt, s.169,
- <http://islamansiklopedisi.org>
- <http://sorularlarisale.com>
- <http://sorularlarisale/kategori/yedincisöz>
- <http://tr.m.wikipedia.org.wiki.lokman>
- <http://tr.m.wikipedia.org>
- <http://www.kerimusta.com>

<https://Sorularlailslamiyet.com>

<https://www.islam-tr.net>

HÜCVÎRÎ, (1982), Keşfü'l-Mahcûb, Dergah Yayınları, s. 360-370

ILDIRAR, Mehmet, (2008), Mürid ve Mürşit Hukuku, İstanbul, Semerkand Yay. 2008

IŞIK, Emin (2000), “İhlâs Sûresi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 21, İstanbul, s. 537

IŞIK, Emin, (2000), “İhlâs Sûresi”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 21, İstanbul, 2000, s. 537

İbn-i Sa'd, (2014), Kitabü't-Tabakati'l- Kebir Tabakat, Siyer Yayınları, I, s. 194

İbnü Şehr Âşub, Menakıbu Ali Ebi Talib, Cilt 3

İbnü Teniyye, Mecmuatü'l Resail Kurra, Cilt 1 / Lübnan / Beyrut Baskısı (Şebbü'l Emret)

İbnü'l Heysemi, (2008), Kitab-ı El-Menâzır, İstanbul, Lotus Yayınları, c. 1, s. 188

İbnü'z Zübeyr es-Sekafi, El Garat, I, s. 55-88

İbrahim El Sakefi, El Garat, Cilt 1 / Tahran Müessesetü'l Âyetullahu Esma (Sırrıke Sırri)

İbrahim Sarı, (2016), Tasavvuf Geleneğinde Birlikte Yaşama, Net Medya Yayıncılık, s.223

İmam Malik bin Enes, El-Muvatta', “Kader”, 2. Ahmed İbn Hanbel, Müsned, Ocak Yayınları, c. 5, s. 135 Müsned, I, 272,

İmam Suyuti, Ed Dürrül Mensur, Mütercim: Hüseyin YILDIZ, Cilt 1 / s. 142

İmam Tirmizi, (2019), Mütercim: Mehmet TÜRK, Sünen-i Tirmizi, 2002 İstanbul, Kitap yayınları, s. 179

İmamı Tirmizî, Sünen-i Tirmizî, c. 1, Bölüm 4, (2613)

İslam Ansiklopedisi, Ankara, TDV Yayınları, 2002, C. 25, s. 315-317

KANAR, Mehmet (2012), Farsça-Türkçe Sözlük, Say Yayınları, İstanbul

KARA, Mustafa (1994), Niyâzî-i Mısırî, Ankar, TDV Yayınları

KASTALANÎ, Ahmet b.Muhammed, (2010), Mehâhib'i Ledünniye, İstanbul, Hisar Yayınevi, Cilt 1, s.147

- KOCAER, Abdullah Fevzi, (2014), *Sahîh-i Buhârî*, Hadis No: 37, Konya, Hüner Yayıncılık
- KOCAER, Abdullah Fevzi, (1985), *Sahîh-i Buhârî*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, C. 12, hadis no: 205.
- KOCAER, Abdullah Fevzi, (2014), *Sahîh-i Buhârî*, Rikak, s. 38
- KÖKSAL, M. Fatih (2005), *Klasik Türk Şiiri Araştırmaları*, Akçağ Yayınları, Ankara
- KÖPRÜLÜ, Fuat (1984), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yayınları, Ankara
- KÖPRÜLÜ, Fuat (2004), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara
- KÖPRÜLÜ, M.Fuad, (1984), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 1984, s. 274; Mustafa Kara, *Niyazî-i Mısırî*, Ankara, 1994, s. 17
- KÖPRÜLÜ, M.Fuad, (2004), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, s. 30;
- KUNDUZİ, Süleyman, *Yenabiül Meveddeh*, s. 180
- KUREYŞÎ, Abdülkerim, (1978), *Kureyşî Risâlesi*, İstanbul, s. 167, *Risâletü'l Kuşeyriyye*, Cilt 1, s. 36 *Kuşeyri Tercümesi*, s.158
- KUREYŞÎ, Abdülkerim, (2003), *Kureyşî Risâlesi* (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul
- KUREYŞÎ, Abdülkerim, (2003), *Kureyşî Risâlesi* (Haz. Süleyman Uludağ), İstanbul, s. 172
- KUZUBAŞ, Muhammet (2003), “Dîvân Şiirine Kaynaklık Etmesi Bakımından Kur'an”, *Diyanet İlmi Dergi*, C. 39, S. 3, s.101-116
- LEVEND, Agâh Sırrı (1971), “İslami Edebiyatın Esasları ve Kaynakları”, *TDAY Belleten*, s.186-194
- LEVEND, Agâh Sırrı (1972), “Dini Edebiyatın Başlıca Ürünleri”, *TDAY Belleten*, s.35
- LEVEND, Agâh Sırrı (1984), *Dîvân Edebiyatında Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitap Evi, İstanbul
- LEVEND, Agâh Sırrı, (1971), “İslâmî Edebiyatın Esasları ve Kaynakları”, *TDAY Belleten*, s. 186-194.

- LEVEND, Agâh Sırrı, (1972), “Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri”, TDAY Belleten, s. 35.
- LEVEND, Agâh Sırrı, (1984), Divan Edebiyatında Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar, İstanbul, s. 9.
- LEVEND, Agâh Sırrı, (1998), Türk Edebiyatı Tarihi, Cilt: 1, Ankara, s. 25;
- LEVEND, Agâh Sırrı, Türk Edebiyatı Tarihi, C. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
- LUTFÎ, Mustafa, (1309), Tuhfetü’l-asrî fi menâkıbi’l-Mısrî, Bursa, s. 11, 13, 19
- M. İbnü’l Arabî, (2018), Et-Tedbiratü’l İlahiye Sohbeti, İz Yayıncılık, s. 274
- MACÎT, Muhsin (2001), Erzurumlu Zihnî Divanı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- MACÎT, Muhsin, (2001), Erzurumlu Zihnî Divanı, Ankara, s.261
- Menakıbu’l Ali Talib, Ebu Hureyre, Kürretü’l Ayn / Cilt 3, s.159
- Muhammed Celil Et-Taberi – El Muster Şid / s.630
- Muhammed Cevâd Muğniyye, Felsefetü’t-tevhid ve’nnübüvve (Beyrut, 1984)
- Muhyiddin İbnü’l Arabî, El Mucemü’s-sufi, Kabalcı Yayınları, 2002, s. 300-302, 480
- Münzirî, et-Tergm 2/365-509 (Beyrut 1996), Abdülkadir İsâ, el-Hakaik ani’t-Tasavvuf, s. 130-234.
- Nuriddin Ali Bin Muhammed, El Esrarü’l Merfua Fil Akbaril / s.188 Hadis No:392 (Li Ma’llah)
- RAZÎ, Fahreddin, (2013), Mefatihü’l-Gayb, c.4, s. 71
- RAZÎ, Fahreddin, (2013), Tefsir-i Kebir, Huzur Yayınevi, 2013, c. 23 / s. 560
- Sahavi El Maksadü’l Hasene, Fi Beyani Ketirin Minel Hadisin, (El Fahri Fakri)
- SAMÎ, Şemseddin, (2004), Kâmûs-ı Türkî, Kapı Yayınları, s. 9558-9568
- SELVÎ, Dilaver, (2011), Kulun yolculuğu, senerkand yayınları, s.108
- TAHİR, Bursalı Mehmud, Osmanlı Müellifleri, I, s. 85
- TARLAN, Ali Nihat, Necâtî Beg Divanı, s. 300.
- TATÇI, Mustafa, (2012), Niyâzî-i Mısrî, Ankara, H.Yayınları

- TOPBAŞ, Osman Nuri, (2016), Hz. Muhammed Mustafa 1, İstanbul, Erkem Yayınları,
- ULUDAĞ, Süleyman (2002), “Keşf”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, C. 25, s. 315-317
- ULUDAĞ, Süleyman, (1999), Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul, s. 184
- ULUDAĞ, Süleyman, (2012), Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul, Kabalcı Yayıncılık, www.ehl-ibeyt.org
- YAVAŞ, Hasan, (2013), Namaz Kitabı, İstanbul, Hakikat Kitabevi Evi,
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, (1979), Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul, Esr Neşriyat ve Dağıtım, s. 817
- YILDIRIM, Ahmet (2000), Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerindeki Dayanakları, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara
- YILDIRIM, Ahmet, (2000), Tasavvuf'un Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları, Ankara, TDV Yayınları, 2000, s. 98-99
- YILMAZ, Mehmet (1992), Edebiyatımızda İslami Kaynaklı Sözler-Ansiklopedik Sözlük, Enderun Kitapevi, İstanbul

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	FERİDE ÇELİKKOL
Öğrenci Numarası	161213103
Enstitü Anabilim Dalı	TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
Programı	ESKİ TÜRK EDEBİYATI
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. ALİ YILDIRIM
Tez Başlığı (Türkçe)	ÜMMİ SİNAN DİVANI'NDA AYET VE HADİS İNCELEMESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 84 sayfalık kısmına ilişkin, 18/09/2019 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı 28 % 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin doktora tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aştığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Prof. Dr. ALİ YILDIRIM

Danışmanın Adı-Soyadı
(İmzası)

Doç. Dr. Mutlu DEVECİ
Anabilim Dalı Başkanı
(İmzası)

Lisansüstü tezler, savunma öncesinde **intihal program raporu** ile birlikte enstitüye teslim edilir.

İntihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla %10, "alıntılar dâhil" % 30'u geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

ÖZ GEÇMİŞ

1989 yılında Elazığ'da doğdu. İlköğretiminin ilk beş yılını Alatarla İlköğretim Okulu'nda, son üç yılını ise Baskil Y.İ.B.O' da tamamladı. Liseyi Elazığ Anadolu Atatürk Lisesi'nde okudu. Daha sonra 2012 yılında başladığı Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü bitirdi. 2016 yılında Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı'nda tezli yüksek lisansa başladı.

